

T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Özel Eğitim Ana Bilim Dalı
Zihinsel Engelliler Öğretmenliği Bilim Dalı

OTİZMLİ ÇOCUKLARIN KARDEŞ İLİŞKİSİNDE ANNENİN ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi

Gülşah TOPALOĞLU

İstanbul, 2011

T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Özel Eğitim Ana Bilim Dalı
Zihinsel Engelliler Öğretmenliği Bilim Dalı

**OTİZMLİ ÇOCUKLARIN KARDEŞ İLİŞKİSİNDE
ANNENİN ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Gülşah TOPALOĞLU

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nur AKÇİN

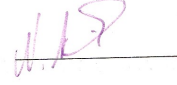
İstanbul, 2011

T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Özel Eğitim Ana Bilim Dalı
Zihinsel Engelliler Öğretmenliği Bilim Dalı

Gülşah TOPALOĞLU tarafından hazırlanan **OTİZMLİ ÇOCUKLARIN KARDEŞ İLİŞKİSİNDE ANNENİN ROLÜ** başlıklı bu çalışma, 06/01/2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmzalar

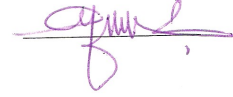
Danışman : Yard. Doç. Dr. Nur AKÇİN

Üye : Prof. Dr. Yıldız GÜVEN

Üye : Yard. Doç. Dr. Aysun ÇOLAK

ÖNSÖZ

Araştırma sürecinin temellerinin oluşturulması, planlanması ve yürütülmesi sırasında bana yol gösteren, zaman ayıran, yalnız olmadığımı ve emin ellerde olduğumu hissettiren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Nur AKÇİN'e çok teşekkür ederim.

Araştırma sırasında görüştüğüm, kendileriyle ilgili benimle özel konuları paylaşan ve zaman ayıran annelere teşekkürü bir borç bilirim.

Görüşmelerin yapılması sırasında bana olanak sağlayan tüm kurum yöneticileri, özel eğitim öğretmenlerine ve görüşmelere rahatlıkla gitmemi sağlayan kurum müdürüme teşekkür ederim.

Çok değerli arkadaşlarım Psikolog Merve Özbakır, Sosyolog Fatma Şeyhoğlu ve Özel Eğitim Öğretmeni Hatice Akgül'e her zaman yanımda oldukları ve destekleri için çok teşekkür ederim.

Uzun yıllar hayatımın her aşamasında olduğu gibi bu zorlu aşamada da yanımda olan ve elimi hiç bırakmayan sevgili eşim Enver Topaloğlu'na varlığı için sonsuz teşekkür ediyorum.

ÖZET

OTİZMLİ ÇOCUKLARIN KARDEŞ İLİŞKİSİNDE ANNENİN ROLÜ

Gülşah Topaloğlu

Danışman: Yard. Doç.Dr. Nur Akçin

Bu araştırmanın genel amacı, otizmlı ve normal gelişim gösteren çocukların kardeşlik ilişkisinin düzenlenmesi ve yürütülmesinde annelerin rolünün betimlenmesidir.

Araştırmaya 6- 14 yaş arası otizmlı ve normal gelişim gösteren çocuğu olan 29 anne katılmıştır. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırma verileri görüşmeler ve ses kayıtları ile sağlanmışır. Araştırma sonunda toplanan veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir.

Araştırmada kardeşlerin birlikte zaman geçirmesi, birlikte oyun oynama, paylaşma, duyguların ifade edilmesi, çatışmalar, taklit, otizmlı kardeşin gereksinimlerini karşılama, normal gelişim gösteren kardeşin soruları, otizmlı kardeşin problem davranışları, normal gelişim gösteren kardeşin çevrelerine yaptıkları açıklamalarla ilgili ve kardeşlik ilişkisinin her bir boyutunu desteklemek için annelerin yaptıklarıyla ilgili bulgular edinilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre annelerin otizmlı çocukların kardeşlik ilişkisini düzenlemede güçlükler yaşadıkları ve kardeşlik ilişkisini düzenlemek için desteğe gereksinimleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Otizm, kardeş ilişkisi, kardeş ilişkisinde annenin rolü, nitel araştırma.

ABSTRACT

THE ROLE OF MOTHER IN SIBLING RELATIONSHIP OF CHILDREN WITH AUTISM

Gülşah Topaloğlu
Counsellor: Yard. Doç.Dr. Nur Akçin

The aim of this study is to describe the mother's role in organizing and executing the sibling relations of children with autism and normal developing children.

29 mothers of normal developing children and children with autism who are 6-14 years of age participated in this study. Semi structured interview technique from qualitative research methods was used in this study. Data were obtained through interviews and voice records. Descriptive analysis method was used to analyse the data.

In the study, results about siblings' having time together, playing together, sharing, imitation, expression of feelings, conflict, meeting the needs of the sibling with autism, the questions of normal developing sibling, behavior problems of sibling with autism, normal developing siblings' explanations to others and about what the mother does for supporting each dimension of sibling relations were obtained.

The results showed that, mothers experience difficulty in organizing sibling relations of children with autism and need support for organizing the sibling relations.

Key Words: Autism, sibling relations, mothers' role in sibling relations, qualitative research.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	ix

BÖLÜM I

GİRİŞ.....	1
1.1. Problem.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Soruları.....	5
1.3. Araştırmanın Önemi.....	6
1.4. Sınırlılıklar.....	6

BÖLÜM II

İLGİLİ ALANYAZIN.....	8
2.1. Kardeş İlişkisi.....	8
2.2. Otizmlı Çocuklar ve Kardeşlerinin Gelişim Dönemlerine Göre İlişkileri.....	9
2.3. Otizmlı Çocukların Kardeş İlişkisinin Boyutları.....	13
2.3.1. Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirmesi.....	13
2.3.2. Kardeşler Arasındaki Oyun.....	15
2.3.3. Kardeşler Arasındaki Paylaşma.....	17
2.3.4. Kardeşler Arasındaki Duygular.....	18
2.3.5. Kardeşler Arasındaki Çatışma.....	20
2.3.6. Kardeşler Arasındaki Taklit.....	22
2.3.7. Otizmlı Kardeşin Günlük Gereksinimlerini Karşılama.....	22
2.3.8. Normal Gelişim Gösteren Çocuğun İhmal ve Kayırılma Duygusu.....	23
2.3.9. Otizmlı Çocuğun Problem Davranışlarının Kardeşine Etkisi.....	24
2.3.10. Otizmlı Çocukların Kardeşlerinin Soruları.....	24
2.3.11. Otizmlı Çocukların Kardeşlerinin Çevrelerine Yaptıkları Açıklamalar.....	26

2.4. Otizmlı Çocukların Kardeş İlişkisinde Annenin Rolü.....	27
2.5. Otizmlı Çocukların Kardeş İlişkisiyle İlgili Araştırmalar.....	35
2.5.1. Kardeşler Arasındaki Sosyal etkileşim ve Oyunla İlgili Araştırmalar	
.....	35
2.5.2. Normal Gelişim Gösteren Çocukların Kardeş İlişkisini Algılayışlarıyla	
İlgili Araştırmalar.....	36
2.5.3. Otizmlı Çocuğun Kardeşinin Uyumu İle İlgili Araştırmalar.....	40
2.5.4. Annelerin Kardeş İlişkisini Geliştirmesine Yönelik Araştırmalar.....	43
2.6. İlgili Araştırmalara Eleştiri.....	43

BÖLÜM III

YÖNTEM.....	47
3.1. Araştırma Modeli.....	47
3.2. Katılımcılar.....	48
3.2.1. Katılımcıların Belirlenmesi.....	48
3.2.2. Katılımcıların Özellikleri.....	49
3.3. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi.....	52
3.3.1. Görüşme Sorularının Oluşturulması.....	52
3.3.2. Görüşme Soruları.....	52
3.4. Verilerin Toplanması.....	56
3.4.1. Görüşme Formu.....	56
3.4.2. Görüşme İlkelerinin Belirlenmesi.....	57
3.4.3. Pilot Görüşme.....	58
3.4.4. Verilerin Toplanması.....	59
3.5. Verilerin Dökümü ve Analizi.....	62
3.5.1. Verilerin Dökümünün Yapılması.....	63
3.5.2. Kodlama Anahtarının Oluşturulması.....	63
3.5.3. Değerlendiriciler Arası Güvenirlişliğin Belirlenmesi.....	64

BÖLÜM IV

BULGULAR.....	67
4.1. Annelerin Kardeşler Arasındaki İlişkiye Ait Genel Görüşleri.....	67
4.2. Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirmesi.....	67
4.2.1. Kardeşlerin Birlikte Yaptıkları Etkinlikler.....	68

4.2.2. Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirme Sıklığı.....	71
4.2.3. Annelerin Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirmesi İçin Yaptıkları.....	73
4.2.4. Annelerin Kardeşlerle Birlikte Yaptıkları Etkinlikler.....	75
4.3. Kardeşler Arasındaki Oyun	76
4.3.1. Kardeşlerin Birlikte Oynadıkları Oyunlar.....	76
4.3.2. Kardeşinin Birlikte Oynama Sıklığı.....	78
4.3.3. Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oynaması İçin Kullandıkları Oyunlar....	79
4.3.4. Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oynaması İçin Tercih Ettikleri Oyun Ortamları.....	81
4.3.4. Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oynamaları İçin Kullandıkları Oyun Araçları.....	82
4.3.5. Annelerin Çocuklarıyla Birlikte Oynadığı Oyunlar.....	83
4.3.6. Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuktan Oyunlarına Kardeşini Dahil Etmesi İçin Yaptıkları.....	85
4.3.7. Annelerin Otizmlı Çocukların Kardeşleriyle Oynayabilmesi İçin Yaptıkları.....	87
4.4. Kardeşler Arasındaki Paylaşma.....	89
4.4.1. Annelerin Kardeşler Arasında Paylaşmanın Gelişmesi İçin Yaptıkları ..	90
4.5. Kardeşler Arasındaki Duygular.....	91
4.5.1. Kardeşlerin Birbirlerine Yönelik Duyguları.....	92
4.5.2. Kardeşlerin Birbirlerinin Duygularını Fark Etmeleri.....	95
4.5.3. Annelerin Kardeşlerin Birbirlerinin Duygularını Fark Etmesi İçin Yaptıkları.....	96
4.5.4. Kardeşlerin Birbirlerine İlgi ve Sevgilerini İfade Etmeleri.....	98
4.5.5. Annelerin Kardeşlerin Birbirlerine Sevgilerini İfade Etmeleri İçin Yaptıkları.....	100
4.5.6. Kardeşlerin Birbirlerine Öfkelerini İfade Etme Biçimleri.....	102
4.5.7. Annelerin Kardeşlerin Birbirlerine Öfkelerini İfade Etmesi İçin Yaptıkları.....	103
4.5.8. Otizmlı Çocuğun Kardeşinin Duygularını Anneyle Paylaşımı.....	105
4.5.9. Annelerin Otizmlı Çocuğun Kardeşlerinin Duygularıyla İlgili Konuşmaları	108
4.6. Kardeşler Arasındaki Taklit.....	111
4.6.1. Kardeşler Birbirini Taklit Ettiği Beceriler	111
4.6.2. Annelerin Kardeşler Arasındaki Taklidin Gelişmesi İçin	

Yaptıkları.....	112
4.7. Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Kardeşine Yardım Etmesi.....	113
4.7.1. Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Kardeşine Yardımları.....	114
4.7.2. Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuktan Yardım Almak İçin Yaptıkları.....	115
4.8. Kardeşler Arasındaki Çatışma	117
4.8.1. Kardeşlerin Birbirleriyle Kavga Etme Nedenleri.....	117
4.8.2. Kardeşlerin Birbirleriyle Kavga Etme Sıklığı.....	119
4.8.3. Kardeşler Arasındaki Kavganın Sonlaması.....	121
4.8.4. Annelerin Kardeşler Arasındaki Kavgaları Engellemek İçin Yaptıkları.....	122
4.8.5. Annelerin Kardeşler Arasındaki Kavgayı Çözmek İçin Yaptıkları.....	125
4.9. Kardeşler Arasındaki Fiziksel Kavgalar	126
4.10. Kardeşler Arasındaki Sözel Kavgalar	128
4.11. Kardeşlerden Birinin Kayırılması.....	130
4.11.1. Annelerin Kardeşlerin Kayırılma Duygusunu Önlemek İçin Yaptıkları.....	130
4.12. Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuklarını İhmal Etmemek İçin Yaptıkları.....	132
4.13. Normal Gelişim Gösteren Çocukların Otizmlili Kardeşleriyle İlgili Soruları.....	136
4.13.1. Normal Gelişim Gösteren Çocukların Otizmlili Kardeşleriyle İlgili Annelere Soruları.....	136
4.13.2. Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocukların Otizmlili Kardeşleriyle İlgili Sorulara Yanıtları.....	137
4.14. Otizmlili Çocuğun Problem Davranışları	139
4.14.1. Problem Davranışları Karşısında Normal Gelişim Gösteren Çocukların Yaptıkları.....	139
4.14.2. Annelerin Problem Davranışlarıyla Baş Etmek İçin Önerileri.....	141
4.15. Otizmlili Çocukla İlgili Çevreden Gelen Sorular.....	143
4.15.1. Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Çevreden Gelen Sorulara Yanıtları.....	143

4.15.2. Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuklarının Kardeşleriyle İlgili Çevreden Gelen Sorulara Yanıtlamaları İçin Önerileri.....	145
4.16. Diğer Annelere Önerileri.....	147
BÖLÜM V	
SONUÇ,TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	151
5.1. Sonuç ve Tartışma.....	151
5.1.1. Annelerin Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirmesi İçin Yaptıkları.....	152
5.1.2. Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oyun Oynamaları İçin Yaptıkları.....	153
5.1.3. Annelerin Kardeşler Arasında Paylaşmanın Gelişmesi İçin Yaptıkları..	156
5.1.4. Annelerin Kardeşlerin Birbirlerine Duygularını İfade Etmeleri İçin Yaptıkları.....	156
5.1.5. Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Otizmliliğiyle İlgilenmesi İçin Yaptıkları.....	158
5.1.6. Annelerin Kardeşler Arasındaki Çatışmaları Çözmek İçin Yaptıkları.....	160
5.1.7. Annelerin Otizmliliği Hakkında Normal Gelişim Gösteren Kardeşle Paylaşımları.....	162
5.2. Öneriler.....	164
5.2.1. Uygulamaya Yönelik Öneriler.....	164
5.2.2. İlerideki Araştırmalara Yönelik Öneriler.....	166
KAYNAKÇA.....	167
EKLER.....	176

TABLolar LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1	Kardeş İlişisini Destekleyen ve Geliştiren Annelerin Özellikleri.....	33
Tablo 2	Görüşme Yapılan Annelerin Özellikleri.....	50
Tablo 3	Kardeşlerin Özellikleri.....	51
Tablo 4	Pilot Görüşme Yapılan Annelerin Özellikleri.....	59
Tablo 5	Günlükler.....	60
Tablo 6	Görüşmelerin Yapıldığı Tarih, Yer ve Görüşme Süreleri.....	62
Tablo 7	Kodlama Anahtarında Yer Alan Soruların Güvenirlik Yüzdeleri.....	66
Tablo 8	Kardeşlerin Evde Birlikte Yaptıkları Etkinlikler.....	68
Tablo 9	Kardeşlerin Ev Dışında Birlikte Yaptıkları Etkinlikler.....	70
Tablo 10	Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirme Sıklığı.....	71
Tablo 11	Annelerin Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirmesi İçin Yaptıkları.....	72
Tablo 12	Annelerin Kardeşlerle Birlikte Yaptıkları Etkinlikler.....	75
Tablo 13	Kardeşlerin Birlikte Oynadıkları Oyunlar.....	77
Tablo 14	Kardeşlerin Birlikte Oynama Sıklığı.....	78
Tablo 15	Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oynamaları İçin Kullandıkları Oyunlar.....	79
Tablo 16	Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oynamaları İçin Tercih Ettikleri Oyun Ortamları.....	81
Tablo 17	Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oynamaları İçin Kullandıkları Oyun Araçları.....	82
Tablo 18	Annelerin Kardeşlerle Birlikte Oynadıkları Oyunlar.....	84
Tablo 19	Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocukların Kendi Oyunlarına Otizmlili Kardeşini Dahil Etmesi İçin Yaptıkları.....	85
Tablo 20	Annelerin Otizmlili Çocukların Kardeşleriyle Oynayabilmesi İçin Yaptıkları.....	87
Tablo 21	Annelerin Kardeşler Arasında Paylaşmanın Gelişmesi İçin Yaptıkları.....	90
Tablo 22	Kardeşlerin Birbirlerine Yönelik Duyguları.....	92
Tablo 23	Annelerin Kardeşlerin Birbirlerinin Duygularını Fark Etmeleri İçin Yaptıkları.....	96
Tablo 24	Kardeşlerin Birbirlerine İlgi ve Sevgilerini İfade Etme Biçimleri.....	99
Tablo 25	Annelerin Kardeşlerin Birbirlerine Sevgi ve İlgilerini İfade Etmeleri İçin Yaptıkları.....	100
Tablo 26	Kardeşlerin Birbirlerine Öfkelerini İfade Etme Biçimleri.....	102

Tablo 27	Annelerin Kardeşlerin Birbirlerine Öfke ve Kızgınlıklarını İfade Etmesi İçin Yaptıkları.....	103
Tablo 28	Normal Gelişim Gösteren Çocukların Otizmli Kardeşlerine Yönelik Duyguları Hakkında Anneleriyle Paylaşımları	106
Tablo 29	Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuklarıyla Otizmli Kardeşleri Hakkında Konuşurken Dikkat Ettikleri	109
Tablo 30	Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Kardeşine Örnek Olduğu Beceriler	111
Tablo 31	Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Kardeşine Örnek Olması İçin Yaptıkları.....	112
Tablo 32	Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Kardeşine Yardımları.....	114
Tablo 33	Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuktan Yardım Almak İçin Yaptıkları.....	115
Tablo 34	Kardeşlerin Birbirleriyle Kavga Etme Sebepleri.....	118
Tablo 35	Kardeşlerin Birbirleriyle Kavga Etme Sıklığı.....	120
Tablo 36	Kardeşler Arasındaki Kavganın Sonlaması.....	121
Tablo 37	Annelerin Kardeşler Arasındaki Kavgaları Engellemek İçin Yaptıkları	123
Tablo 38	Annelerin Kardeşler Arasındaki Kavgayı Çözmek İçin Yaptıkları.....	123
Tablo 39	Annelerin Kardeşler Arasındaki Fiziksel Kavgalarla Baş Etmek İçin Yaptıkları.....	127
Tablo 40	Annelerin Kardeşler Arasındaki Sözel Kavgalarla Baş Etmek İçin Yaptıkları	129
Tablo 41	Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Otizmli Kardeşinin Kayrıldığını Duygusunu Önlemek İçin Yaptıkları....	130
Tablo 42	Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuklarını İhmal Etmemek İçin Yaptıkları.....	133
Tablo 43	Normal Gelişim Gösteren Çocukların Kardeşleriyle İlgili Annelere Sordukları Sorular	136
Tablo 44	Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocukların Kardeşleriyle İlgili Sorulara Yanıtlar.....	138
Tablo 45	Otizmli Kardeşin Problem Davranışları Karşısında Normal Gelişim Gösteren Çocukların Davranışları	140
Tablo 46	Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuklarının Kardeşlerinin Problem Davranışlarıyla Baş Etmesi İçin Önerileri	141
Tablo 47	Normal Gelişim Gösteren Çocukların Çevreden Gelen Sorulara Yanıtları	144

Tablo 48	Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocukların Otizmlilikle İlgili Çevreden Gelen Soruları Yanıtlaması İçin Önerileri	145
Tablo 49	Diğer Annelere Öneriler.....	147

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem

Aile bireyin doğumundan başlayarak yaşamı süresince etkili olan önemli ve temel bir sosyal yapıdır. Çocukların yaşamın her alanında iyi bir gelişme gösterebilmesi, başarılı olabilmesi için başta anne ve baba olmak üzere aile bireyleri arasında güçlü bir ilişkinin kurulup sürdürülmesi gerekmektedir. Sağlanacak güçlü bir ilişki aynı zamanda etkili ve büyük ölçüde de sorunsuz iletişim olanağı sunar. Bu da aile bireylerinin karşılıklı olarak birbirlerinin düşüncelerini ve duygularını anlamalarını, işbirliği içinde olmalarını, yardımlaşmanın ve paylaşmanın gelişmesini sağlar (Dönmezer, 1999). Etkili ve sorunsuz iletişim aile dışında, sosyal çevrelerde de kolaylaştırıcı bir işleve sahiptir.

Aile ortamı içinde oluşup gelişen ilişkilerin birçok boyutu bulunmaktadır. Kardeşlik bağıyla birbirine bağlı aile bireylerinin ilişkisi de bunlardan biridir. Bu ömür boyu süren bir ilişkidir (Dunn, 1995). Kardeşler aralarındaki paylaşım ve dayanışmalarını yaşamları süresince sürdürdükleri gibi birbirleri için duygusal destek ağının da parçası olurlar (Glasberg ve Harris, 2003; Stoneman, 2001).

Bir aile bireyi olarak çocuğun, bir başka aile bireyi olan kardeşiyle psikolojik ve sosyal içerikli ilişkisi, anne babayla olan ilişkisinden farklı, ayrıca birçok açıdan da daha önemlidir. Kardeşler birbirlerinin sorunlarını anlamak ve iletişim kurmak bakımından ebeveynlerine göre daha başarılı olabilmektedirler (Yavuzer, 2003). Kardeşler birbirlerinin duygusal, bilişsel, dil ve özellikle de sosyal gelişimlerinde önemli rol oynar; kurallara uyma, paylaşma ve dayanışma gibi sosyal gelişimlerini birbirlerinden etkilenecek kazanmaları buna örnektir. Oyun ve taklit aracılığıyla birbirlerini yönlendirirler (Abramovitch ve diğ., 1981; Dunn, 1988). Kardeşler kendi aralarında arkadaşlık ilişkileri geliştirebilmekte, sorunlarla baş etme konusunda

dayanışma içinde olmakta, cinsellikle ilgili ve günlük yaşamda karşılaştıkları daha başka sorunları içeren konuları tartışabilmekte, sosyalleşme sürecinde ebeveynlerine kıyasla birbirlerini daha çok etkilerler (Yavuzer, 2003).

Kardeşler arasındaki ilişkinin güçlü ve sağlam temellere oturmasını ve bu doğrultuda gelişmesini sağlamak, gerektiği durumlarda yardımcı olmak, sorunla karşılaşıldığında müdahale etmek anne ve babaların üstlendikleri bir sorumluluktur. Kardeşlik ilişkisi ikinci çocuğun doğumuyla başlar. Aileye ikinci çocuğun katılımıyla birlikte değişen ortam ve yeni yapı hakkında ebeveynlerle birlikte ilk çocuğun dünyasında da önemi büyüyen ve süreklilik kazanan sorular oluşur.

Doğum sonucu aileye katılan ikinci bireyle birlikte anne ve babalar yeni durumla ortaya çıkan ve ilk çocuğun dünyasında etkili olan birtakım sorular üzerinde çözüm arayışına yönelirler. Anne babaların yanıtını aradıkları sorulardan bazıları şöyle sıralanabilir: İkinci çocuğun doğumundan etkilenen ilk çocuğa yardım ve destek sağlamanın en iyi yolu, yöntemi nedir? Çocuklar arasındaki yaş farkının önemi var mıdır? Cinsiyet çocukların birbirleriyle ilişkisini nasıl etkiler? Yeni bir kardeşin gelişine diğer çocuk nasıl hazırlanmalıdır? Kavga ve kıskançlıklarla nasıl başa çıkılabilir? Aileye doğumla ikinci çocuğun katılması ebeveynleri bu ve bunun gibi sorularla karşı karşıya getirir (Dunn, 1995).

Yeni doğan bir çocuk ailenin sevinç kaynağı olur. Her aile çocuğunun sağlıklı olarak doğmasını ve yaşamasını ister. Ancak beklenmeyen bir durumla karşılaşıldığında bunun etkisi büyük olur. Yeni doğan çocuğun kısa sürede ya da ilerleyen süreçte bir engeli olduğu anlaşıldığıdaysa ailenin sosyal, duygusal ortamı ve ilişkilerinde çok yönlü etkilenme ve değişim gerçekleşir (Kuloğlu, 1990; Varol 2005).

Çocuğun doğumunun üzerinden belli bir süre geçtikten sonra fark edilen engellerden biri de otizmdir. Yaşamın ilk üç yılında ortaya çıkan ve tanılanan, yaşam boyu devam eden otizm, toplumsal ilişki ve iletişim alanlarında yoğun bozukluk, başkalarıyla ilişki kurmada engel, konuşmanın iletişim aracı olarak kullanılmaması,

öğrenme ve sosyal becerilerdeki sınırlılık olarak tanımlanmaktadır (Darıca ve diğerleri, 2005; Korkmaz, 2001).

Otizm ailede anne babaları olduğu gibi kardeşleri de çok yönlü olarak etkilemektedir (Vliem, 2009). Ailede otizmlı bir kardeşin varlığıyla kardeşler arasındaki ilişkisinin yapısı daha da karmaşıklaşır. Otizmlı çocuk ve kardeşi arasındaki ilişkiler ailenin tipi, yaşam biçimi, ailenin çocuk yetiştirme deneyimi, çocuk sayısı, çocuklar arasındaki yaş farkı, çocukların cinsiyeti, ailenin sosyal ve ekonomik düzeyi, engelli çocuğun yetersizlik türü ve derecesi gibi birçok etkene göre belirlenir. Otizmlı bir kardeşin varlığına normal gelişim gösteren kardeşin verdiği tepki, yaşına ve gelişim düzeyine göre değişir. Aileye katılan otizmlı bir çocuğun farklı özellikleri nedeniyle, anne babanın bu çocuğa daha fazla ilgi göstermesi, normal gelişim gösteren çocuğun ihmal edildiğini düşünmesine ve otizmlı kardeşine, anne babasına kızgınlık, öfke duymasına yol açabilir. Bunun sonucu olarak kardeşine ilgi ve sevgi gösteremeyebilir ya da onu yok sayıp görmezden gelebilir. Normal gelişim gösteren kardeşler, otizmlı kardeşlerinin farklı davranışlarından dolayı utanabilir ve onlarla bir arada bulunmak, görünmek istemeyebilirler. Bazen normal gelişim gösteren çocuk, otizmlı kardeşinin sorumluluğu, bakımı, eğitimi, bunları karşılamada yaşanan ekonomik güçlükler nedeniyle kendini baskı altında hissedebilir (Eripek, 1996; Varol, 2005).

Sosyal yaşamlarını etkileyen sınırlılıkları nedeniyle otizmlı çocukların aile bireyleriyle ilişkileri ayrı bir önem kazanmaktadır. Çünkü otizmlı çocukla en sık etkileşim içinde olanlar aile bireyleridir. Otizmlı çocuğun aile bireyleriyle etkileşimi ve iletişimi, onlara yeni ve farklı sosyal beceriler öğrenme ve pratik yapma olanağı verir (El-Ghoroury ve Romanzyk, 1999). Otizmlı çocuklar daha çok akranlarıyla oynarlar. Bu nedenle kardeşleriyle daha fazla ve daha rahat oyun oynamaktadırlar. Bunun nedeni kardeşlerin birbirlerine sosyal ve psikolojik yakınlıkları, tanışıklıkları, aynı ortamı daha uzun süre paylaşmaları, birlikte edindikleri ortak deneyim ve geçmişlerinin olmasıdır. Ayrıca otizmlı çocuklar kardeşleriyle çeşitli etkinliklerde farklı roller ve beceriler edinme olanağı bulurlar. Kardeşleriyle aynı odayı ve oyuncakları paylaşan otizmlı çocuk aile yemekleri gibi diğer etkinliklerde de bir onlarla olur. Bu nedenle otistik çocuğun sosyal etkileşimi yönünden kardeşler

akranlara göre daha uygundur. Aynı zamanda kardeş ilişkisindeki rol asimetrisi otizmliler için bir avantajdır. Çünkü aynı yaştaki akran oyunlarında katılımcılar eşittir. Akran oyunlarında çocuklardan biri lider rolü aldığı anda bu olumsuz olabilir. Oysaki kardeş ilişkisi asimetriktir. Bu da otizmliler için sorumsuzluk almaksızın etkileşimde bulunma olanağı sağlar. Ayrıca kardeşler akranlara göre otizmliler için daha motive edicidirler; çünkü ebeveynlerinden otizmliler için motive etmek için spesifik yollar öğrenmişlerdir (Lewis, Knott ve Williams, 1995).

Otizmliler için kardeş ilişkileriyle ilgili yapılmış pek çok araştırma vardır (Benderix ve diğ. 2007; Bagenholm ve diğ., 1991; Boucher ve diğ. 2006; Cuskelly ve diğ. 2006; Hastings ve diğ. 2009; El-Ghoroury ve diğ. 1999; Fisman ve diğ., 2000; Hastings ve diğ., 2009; Kaminsky ve diğ. 2001; Lewis ve diğ. 1995; Lewis ve diğ. 2007; Orsmond ve diğ., 2007a; Pilowsky ve diğ. 2004). Bu araştırmalar normal gelişim gösteren çocuğun otizmliler için kardeşinin varlığından nasıl etkilendiği, ilişkisini nasıl sürdürdüğü üzerinde durmakta, duygusal ve sosyal uyumuyla ilgili konularda yoğunlaşmaktadır. Ayrıca normal gelişim gösteren çocukların psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını belirleyerek desteklenmeleri konusunda bilgi vermektedir. Ancak kardeşlik ilişkisi karşılıklı bir ilişkidir. Bu ilişkinin iki yönlü olarak araştırılması, incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kardeşlik ilişkisinde en geniş anlamıyla ebeveyn davranışları önemli bir belirleyicidir. Ailelerin otizmliler için çocuk ve normal gelişim gösteren çocukları arasında kardeş ilişkisini geliştirmek, güçlendirmek için neler yapabileceğini bilmesi önemlidir (Stoneman, 2001). Anne babalar, aile içindeki ilişkilerin kurulmasında olduğu gibi kardeşlik ilişkisinin sağlanmasında, düzenlenmesinde ve yürütülmesinde de birinci derecede etkindirler. Toplumsal, kültürel koşullar anneleri aile içi ilişkilerin kurulup sürdürülmesinde, özellikle kardeşler arasındaki ilişkinin oluşmasında ve yürütülmesinde çoğu zaman daha etkili duruma getirir. Bunu örnekleyen bir araştırma Strain ve Danko (1995) gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar otizmliler için çocuk ve kardeşi arasında anneler aracılığıyla oyun davranışının gelişmesini amaçlamışlar ve bunu başarmışlardır. Sonuçta otizmliler için çocukla kardeşi arasındaki ilişkide ve etkileşimde annenin önemini vurgulamışlar, bu tür çalışmaların sayısının artırılmasını önermişlerdir. Ancak alanyazın incelendiğinde annelerin, otizmliler için

normal gelişim gösteren çocukları arasındaki kardeşlik ilişkisini nasıl düzenledikleriyle ilgili başka bir araştırma saptanamamıştır.

Türkiye’de de otizmlı çocukların kardeş ilişkileriyle ilgili yapılmış araştırmalar bulunmaktadır. (Apalaçi,1996; Atasoy, 2002; Dere, 2009; Şenel, 1995; Yıldırım, 2005; Zoylan, 2005). Araştırmacılar çalışmalarında nicel araştırma yöntemini kullanmışlardır. Ama hem otizmlı ve normal gelişim gösteren çocukların kardeş ilişkilerini konu alan hem de annenin bu ilişki üzerindeki rolünü inceleyen nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Otizmlı çocukla kardeşi arasındaki ilişkinin anne tarafından desteklenerek geliştirilmesi hem otizmlı çocuğun, hem normal gelişim gösteren çocuğun psikolojik ve sosyal gelişimleri bakımından gerekli görünmektedir. Annelerin otizmlı çocukla kardeşi arasındaki ilişkiyi nasıl düzenlediklerinin belirlenmesi, sorunların bilinmesi ve çözüm önerileri getirilmesi bakımından önemlidir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Soruları

Bu araştırmanın genel amacı, otizmlı ve normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin çocuklarının ilişkisi hakkındaki görüşleri ve kardeş ilişkisini düzenlemek için yaptıklarının betimlenmesidir. Bu genel amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Annelerin otizmlı ve normal gelişim gösteren çocuklarının kardeş ilişkisine yönelik görüşleri nelerdir?
2. Anneler kardeşlerin “birlikte zaman geçirmesi” için neler yapar?
3. Anneler kardeşlerin birlikte oynamaları için neler yapar?
4. Anneler kardeşler arasında paylaşımın gelişmesi için neler yapar?
5. Anneler kardeşler arasında duyguların ifade edilmesi için neler yapar?
6. Anneler normal gelişim gösteren kardeşin otizmlı kardeşiyle ilgilenmesi için neler yapar?

7. Anneler kardeşler arasındaki çatışmaları çözümü için neler yapar?
8. Annelerin normal gelişim gösteren çocuklarıyla otizmlilerle ilişkileri hakkındaki paylaşımları nelerdir?

1.3. Araştırmanın Önemi

Yapılan alan yazın taramasında ülkemizde otizmlilerle çocuklar ve kardeşlerinin ilişkisine yönelik nicel araştırmalar olmasına karşın, nitel bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Ayrıca annelerin kardeş ilişkisiyle ilgili görüşleri ve ilişkiyi düzenlemekle ilgili görüşleri incelenmemiştir.

Otizmlilerle çocukların sosyal davranış ve kuralları öğrenmede yaşadığı zorluklar bilinmektedir. Kardeş çocuklar için doğal bir arkadaş ve akran olup otizmlilerle çocuklar için çok daha önem kazanmaktadır. Bu nedenle, otizmlilerle çocukların kardeş ilişkisinin incelenmesi onların sosyal gelişimlerini desteklemek için önemlidir.

Normal gelişim gösteren çocukların otizmlilerle kardeşlerinin varlığına psikolojik ve sosyal uyum sağlamaları için kardeşlik ilişkisinin incelenmesi önemlidir.

Otizmlilerle ve normal gelişim gösteren çocukları olan annelerin çocuklarının kardeşlik ilişkisini düzenlemek için yaptıklarının belirlenmesi, annelerin kardeşlik ilişkisini düzenlemede gereksinimlerinin belirlenmesi, annelere yönelik eğitim programlarının oluşturulması ve eğitim materyallerinin seçimine kaynaklık edeceği düşünüldüğünden bu araştırma önemlidir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın verileri, nitel veri toplama tekniklerinden yarı-yapılandırılmış görüşme yoluyla elde edilmiştir. Bu araştırma, görüşme formunda sorulan sorular ve katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlarla sınırlıdır.

Bu araştırma 2010 yılı İstanbul il merkezinde bulunan 29 otizimli ve normal gelişim gösteren çocuğu olan annelerin, çocuklarının kardeşlik ilişkisine ait görüşleri ve kardeşlik ilişkisini düzenlemek için yaptıkları ile sınırlıdır.

BÖLÜM II

İLGİLİ ALANYAZIN

Bu bölümde kardeş ilişkisi, gelişim dönemlerine göre otizmlili çocuk ve kardeşi arasındaki ilişki, kardeş ilişkisinin boyutları, alan yazındaki araştırmalar ve ilgili araştırmalara eleştirilere yer verilmiştir.

2.1. Kardeş İlişkisi

Kardeş çoğu çocuğun sosyal dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır (Buhrmester ve Furman, 1985). Kardeşler, aile içinde birbirleriyle benzersiz ve önemli bir ilişkiyi paylaşırlar (Lewis ve diğerleri, 1995). Çocukların sosyal gelişiminde kardeş ilişkisinin önemli bir işlevi vardır. Kardeşler birbirleriyle etkileşimlerinde, sağlıklı sosyal gelişmenin temeli olan sosyal ve bilişsel becerileri kazanırlar (Dunn, 1988). Kardeşler arasında birbirlerine destek olma, yardım etme ve arkadaşlık, eşya paylaşımı, fiziksel bakım, tavsiye, duygusal destek sağlama yaygındır (Abramovitch ve diğerleri, 1979, 1981; Dunn, 1988). Büyük kardeşler, genellikle kendilerinden daha küçük kardeşlerin koruyucu ve kollayıcısı, öğretmeni ya da modeli olurlar, hatta bazı durumlarda hayatta olmayan ya da uzakta olan ebeveynlerin yerine telafi edici bir görev üstlenebilirler (Dunn, 1988).

Çocuklar arasındaki ilişki, onların gelişiminde önemlidir (Dunn, 1983). Kardeşler arasında etkileşimin sıklığı, birbirlerini örnek almaları, kardeşlerin birbirleri üzerindeki doğrudan etkisi ve birbirleriyle ilişkilerinin ebeveynleriyle ilişkilerini dolaylı olarak etkilemesi, kardeş ilişkisinin gelişimsel olarak önemli olduğunu gösterir (Dunn, 1988). Kardeşlerin birbirlerinin gelişimindeki bu etkisi kardeşten kardeşe değişiklik gösterir. Değişimin nedeni kardeş ilişkisinin niteliğindeki çeşitlilikten kaynaklanır. Kardeş ilişkisi güç ve statü açısından eşitlikçi ya da asimetrik olabilir. Yine ilişkiler yakın ya da uzak, uyumlu ya da çatışmalı, işbirlikçi ya da rekabetçi olarak duygusal ton çok geniş bir aralıkta yer alabilir (Buhrmester ve Furman, 1985). Kardeş ilişkisinde taklit, rol asimetrisi, agonizm (çatışma

davranışları), ve prososyal (olumlu sosyal davranışlar) olmak üzere dört kritik belirleyici alan vardır (Ascione, Summers ve Summers, 1988). Taklit kardeşin yaptığı bir davranışı diğer kardeşin tekrar etmesidir. Örneğin konuşma, koşma, aldığı bir oyuncuğu atma gibi davranışın diğer kardeş tarafından tekrar edilmesidir. Rol asimetrisi gücü elinde bulundurma veya öyle algılanması durumudur. Kardeşler arasında biri daha yönlendirici ve egemen iken diğeri ilişkide daha az egemendir (Summers, 1987, akt: Ascione ve Summers, 1988). Agonizm kardeşin canını yakmaya yönelik davranışlardır Agonizm fiziksel saldırganlık, rekabet, yarış, aldatma, düşmanlık, yardımı ve paylaşmayı reddetme, emir verme, hor görme, tasvip etmeme, şikayet etme, nesnelere sahiplenme, hakaret, alay etme, tehdit, rüşvet ve pazarlık etme, ebeveyn davranışlarının tekrarı gibi davranışları içerir. Prososyal davranış kardeşe yönelik olumlu davranışlardır. İçtenlik, yakınlık, paylaşma, yardımlaşma, birbirine bakım, oyun başlatma, oyunda işbirliği, övgü, takdir etme, arkadaşlık, şakalaşma, muziplik, fiziksel temas, gülümseme gibi özellikler prososyal davranışlardır. (Abtamovitch ve diğerleri,1986; 1987; Summers, 1987, akt: Ascione ve Summers, 1988).

2.2. Otizmlı Çocuklar ve Kardeşlerinin Gelişim Dönemlerine Göre İlişkileri

Kardeşler arasındaki ilişki sabit olmayıp gelişim dönemleriyle kardeş ilişkisi arasında paralellik vardır (Gander ve Gandiner, 1993). Kardeş çalışmalarının merkezinde bebeklik, okul öncesi dönem, orta çocukluk ve ergenlik dönemlerinde kardeşler arasındaki yakınlık ve arkadaşlık, rekabet, egemenlik, çatışma gibi boyutlarda görece olarak bir fark olup olmadığı incelenmiştir. (Dunn, 1988). Kardeşler arasındaki etkileşim yaşla birlikte değişir. Beş yaşındaki iyi bir kardeş ilişkisi on beş yaşındakinden farklıdır. Bununla birlikte kardeş ilişkisinin temeli erken çocukluk döneminde oluşur. İlerideki yakınlık ve samimiyet erken çocukluk dönemindeki sıcaklık ve bağlılık ile şekillenir. Erken çocukluk, orta çocukluk ve ön ergenlik öncesi dönem çocuklar için; paylaşma ve duygusal destek bakımından kardeşler ve ebeveynler önemli kaynaklardır (Glasberg ve Harris, 2003).

Kardeşlerden biri engelli olduğunda kardeş ilişkisinin dinamiği değişir (Baker ve Blacher ve Eisenberg, 1998). Aileye engelli bir çocuğun katılımı kardeş ilişkisinin doğasını ve normal gelişim gösteren kardeşlerin psikososyal durumunu etkilemektedir (Aral ve Gürsoy, 2009).

Okul Öncesi Dönemde Kardeş İlişkisi

Okul öncesi dönemde kardeşlik ilişkisinde aşılması gereken iki durum vardır. Bunlardan biri büyük çocuğun yeni bir bebeğin doğumuna nasıl tepki vereceği, diğeri ise kardeş rekabetini nasıl deneyimleyecektir. Daha büyük kardeşler sıklıkla davranışlarıyla model oldukları gibi kardeşleriyle birlikte oyunlarında tipik liderler olup küçük çocuk için güvenli bir kaynak oluştururlar. Çocuklar arasında 3 - 4 yaş fark olduğunda küçük çocuk için ağabeyinin veya ablasının olması, onlarla etkileşimlerinde önemli beceriler kazanmasını sağlar. Okul öncesi dönemdeki çocukların oyunlar aracılığıyla yeni beceriler kazanmasında abla ve ağabeyiler önemli rehberlerdir. Oyun arkadaşı olarak ağabey ve ablaları aracılığıyla dil becerileri, motor becerileri, sosyal repertuarları gelişir. Bu yaş aralığında arkadaşlık ve rekabet potansiyel olarak vardır. Yaşları yakın olan kardeşlerde 4 yaş ve üzerinde fark olan kardeşlere göre gerilim ve kavga daha fazladır, fakat aralarında yakın bir duygusal bağ gelişir (Glasberg ve Harris, 2003). Kardeş etkileşimleri, özellikle okula başlamadan önce çocuğun sosyal yaşamında önemli bir rol oynar (Lewis ve ark. 1995). Okulöncesi dönemde kardeşler arasındaki etkileşim bebeğin ilk yılından ikinci yıla geçtiği dönemden başlayarak etkileşimin sıklığı artar (Dunn, 1983). Yapılan gözlemsel çalışmalar kardeşlerin birlikte geçirdikleri zamanın ve etkileşimlerinin sık olduğunu göstermektedir (Abramovitch, Corter, ve Lando,1979; Abramovitch, Corter ve Pepler, 1981).

Okul öncesi dönemde kardeşler arası ilişki sık olup belirgin olarak ilişkide karşılıklılık söz konusudur (Dunn, 1983). Bu karşılıklılıkta ilk olarak taklit görülür. Kardeşler arasında karşılıklılıkta duygusal ton olumlu ya da olumsuz olabilir. İlişki rekabetçi ve saldırgan ya da işbirlikçi, yardımcı ve arkadaşça olabilir. Okulöncesi dönemde ikinci çocuğun; çatışmalardaki sataşma, uzlaşma, fiziksel saldırganlık vs. oranı daha büyük kardeşin (birinci çocuk) davranışı ile ilişkilidir (Dunn, 1988). İlk

iki-üç yılda çok kavga eden pek çok kardeş daha sonra iyi arkadaş olurlar yani birlikte harika oyunlar oynarlar, birbirlerini eğlendirirler, birlikte güler ve bunalımlı zamanlarında birbirlerine destek olurlar. İkinci çocuk dört yaş civarına geldiğinde beş, altı veya yedi yaşındaki büyük kardeşi için gerçek bir arkadaş olabilir. Kardeşler bu dönemde hem kavga ederler hem de birlikte oyunlar oynarlar (Dunn, 1995).

Çocukluk döneminde otizmlili bir kardeşin varlığı ve çocukluk çağına şekil veren oyunlar, eğlence, boğuşma ve güreşme gibi etkinliklere yanıt vermeyen bir kardeşin varlığında kardeşlik ilişkisinin görünümü farklılaşır. Erken çocukluk döneminde bir çocuk için kardeşi oyunlara ilgi göstermediğinde hayal kırıklığı ve engellenme yaşaması çok olağandır. Normal gelişim gösteren çocuğun otizmlili kardeşiyle ilgilenmeyi bırakması ve dikkatini diğer insanlara yöneltmesi olasıdır. Bunun sonucunda kardeşlik ilişkisi soğuk, mesafeli ve üzücü olabilir (Glasberg ve Harris, 2003). Otizmlili çocuk olduğunda kardeşlik ilişkisi ve etkileşimi beklendiğinden farklıdır. Otizm, erken çocukluk dönemindeki kardeş için ancak somut özellikleriyle anlaşılabilir. Hastalık ya da engel normal gelişim gösteren çocuk için kendisine geçecek bulaşıcı bir hastalık gibi algılanabilir. Normal gelişim gösteren çocuk otizmlili kardeşinin öngörülemez davranışlarından korkabilir ve kendini tehlikede hissedebilir. Ebeveynlerinin kendisine daha az ilgi gösterdiği hissine kapılabilir ve bunun sonucunda mükemmel çocuk olmaya veya kardeşinin davranışlarını tekrar etmeye çalışabilir. Bazen de kıskançlık veya ebeveynlerine karşı kızgınlık gösterebilir (Supporting Siblings, 2003).

Okul Döneminde Kardeş İlişkisi

Çocuklar okula başladığında dünyaları genişler, arkadaş edinirler ve birlikte geçirdikleri süre azalır (Dunn, 1995). Orta çocuklukta ailenin çocuk üzerindeki etkisi azalmakla birlikte kardeşlerle etkileşimler devam eder. Okulun nasıl bir şey olduğu, hangi öğretmenlerin iyi ve yardımcı olduğu, hangilerinin olmadığına ilişkin ilk bilgileri küçük çocuklara çoğu zaman büyük kardeşler verirler (Gander ve Gandiner, 1993; Dunn, 1995). Kardeşlerden birinin okula başlamasıyla ilişki değişir. Bazı kardeşler sürekli birlikte olmadıklarında daha iyi arkadaş olurlar, bazıları ise yakın oldukları zamanları özlerler. Okulda kuracakları arkadaşlıklar, evdeki ilişkilerin

değişmesine yol açabilir. Örneğin, okulda tümüyle erkek çocuklardan oluşan bir arkadaş grubuna katılan bir çocuk, kız kardeşiyle ilgilenmeyebilir ve kız kardeşi buna üzülebilir (Dunn, 1995).

Çocuklar büyüdüklerinde kardeş ilişkilerindeki güç kullanımı, çatışma, ilişkideki samimiyet gibi özellikler de azalma görülür. Bunun nedeni kısmen çocuklar büyüdüklerinde birlikte geçirdikleri zamanın azalmasıdır (Buhrmester ve Furman, 1990). Orta çocuklukta kardeşlerin birbirine yönelik saldırgan ve düşmanca davranışları arasında bir ilişki vardır (Dunn, 1988). Çocuklar büyüdükçe fiziksel kavgaları azalır. Ancak pek çok altı-on yaş arası kardeş arasında fiziksel kavgalar görülür. Ortalama on yaştan itibaren kavgalar azalır. İki çocuk büyüdükçe aralarındaki güç dengesi değişir. Küçükken tartışmaları kazanamayan ikinci çocuklar, beş-altı-yedi yaş çağlarında büyükle alay etmek ve kızdırmak için yeni beceriler geliştirirler (Dunn, 1995).

Okul çağı çocuğu için otizmlili bir kardeşin varlığı, özel alanına müdahale, odasının karıştırılması, oyuncaklarına zarar verilmesi gibi davranışların sık görülmesi nedeniyle kızgınlık duygusunun oluşmasına neden olabilir (Glasberg ve Harris, 2003). Okul çağı çocuğu otizm veya hastalık kelimesini anlayabilir. Otizmlili kardeşine üzülebilir, hastalığa yakalanmaktan endişe duyabilir, kötü düşünce ve davranışlar nedeniyle kardeşlerinin hastalandıklarını düşünebilirler. Kardeşine yönelik olumsuz duygu ve düşünceleri nedeniyle kendini suçlu hissedebilir. Şimdiki ve geçmişteki deneyimleri arasında bağlantı kurarak otizmin kalıcı olduğunu anlayabilir. Bazen de ebeveynlerinin sorumluluğunu alma veya dışarıda kardeşini aşırı koruma görülebilir. Uygun olmayan davranışlarla kendisini göstermeye ve ilgi almaya çalışabilir (Supporting Siblings, 2003).

Ergenlik Döneminde Kardeş İlişkisi

Ergenlik ve orta çocukluk döneminde kardeşlerle ilişkinin azalması onların aileden bağımsızlaşmak için akran ilişkilerine yönelmeleri, yani psikolojik dönüşümlerinin bir sonucudur. Ergenler özerklik geliştirmek istedikleri için kardeşler ailenin bir parçası olması nedeniyle kardeşleriyle daha az zaman geçirmeyi tercih edebilirler.

Aynı zamanda arkadaşlar ve romantik ilişkilerin varlığı ergenlerin kardeşlerine yönelik sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını azaltıyor olabilir (Buhrmester ve Furman, 1990). Kardeşler arasında birlikte geçirilen zamanın azalmasıyla aralarında var olan yakın ilişki zayıflayabilir. Ancak bu açıdan kardeşler aileden aileye büyük farklılık gösterirler. Bazıları ergenlik döneminde de birbirlerine yakındır; bazıları ise ergenlik döneminde uzaklaşır, yetişkinlik döneminde tekrar yakınlaşırlar (Dunn, 1995).

Normal gelişim gösteren çocuklar ergenlik dönemine girdiklerinde otizmin kaynaklandığı nedenleri anlayabilirler. Farklı olay ve durumlarda kardeşinin davranışlarında otizmin etkisini değerlendirebilir. Otizmi daha ayrıntılı anlar ve bu konuda ayrıntılı bilgi verebilir. Kardeşinin hastalığının kalıcı olup olmadığından endişe duyabilir. Kardeşinin otizmlili olması nedeniyle akranları arasında utanabilir. Kardeşiyle özel bir ilişki sürdürmekle ondan bağımsız olma arzusu arasında çatışma yaşayabilir. Sorumluluklar nedeniyle kardeşine, ebeveynlerine veya alanda çalışan uzmanlara karşı kızgınlık yaşayabilir. Kardeşinin ve kendisinin geleceğine yönelik kaygılar yaşayabilir (Supporting Siblings, 2003).

2.3. Otizmlili Çocukların Kardeş İlişkisinin Boyutları

2.3. 1. Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirmesi

Kardeşlik bağı ve kardeşler arasındaki anlaşma çok sayıda etkinliği birlikte paylaşma ve birlikte geçirilen zamanla ilgilidir. Kardeşlerin birlikte zaman geçirmesinde ise yaşların birbirine yakın olması ve aynı cinsiyette olma önemli etkenlerdir (Glasberg ve Harris, 2003).

Kardeş ilişkisi içinde etkileşim için fırsatlar bolca bulunur (Lewis, Knott ve Williams, 1995). Engelli çocuklar normal gelişen çocuklara göre kardeşleriyle daha az etkileşimde bulunurlar (Abramovitch ve diğ. 1987; Lewis ve diğ., 2007). Otizmlili çocukların kardeşleriyle birlikte geçirdikleri zaman diğer kardeşler arasında olduğundan daha azdır (Lewis, Knott, Williams, 1995; Bagenholm ve Gillberg, 1991; Orsmand ve Seltzer, 2007a). Aynı zamanda otizmlili çocukların kardeşleriyle

birlikte oldukları zamanlarda eşya paylaşımı, olumlu fiziksel temas, gülümseme, oyun başlatma, şakalaşma gibi kardeş ilişkisinin yapısında olan davranışları gösterme ve bu davranışlara karşılık verme durumları büyük oranda azalır (Lewis, Knott ve Williams, 1995). Otizmlili kardeşin beceri düzeyi genel olarak kardeş etkileşiminin niteliğini ve düzeyini de etkiler (El-Ghoroury ve Romanczyk, 1999).

Otizmlili çocukların kardeşleri etkileşim sırasında büyük ya da küçük olmalarına bağlı olmadan kardeşleriyle ilişkilerine daha fazla yön verirler (Lewis, Knott, Williams, 2007). İlişkide normal gelişim gösteren çocuk kardeşine daha otoriter davranırken, engelli çocuk daha pasif ve ısrarsız davranır (Dallas, McGurk ve Stevenson, 1993). Öte yandan normal gelişim gösteren çocuğun büyük olmasının önemli bir avantajı vardır. Bu avantaj da kardeşinin sınırlı becerilerini, onların katılabilecekleri etkinlikleri seçerek ve bu etkinlikleri gerçekleştirerek onların çeşitli becerilerdeki yetersizliklerini telafi etmeleridir (Stoneman ve diğerleri, 1987).

Cinsiyete göre kardeşlerin birbirleriyle etkileşimlerinde farklılıklar vardır. Örneğin kız çocukları engelli kardeşleriyle daha fazla etkileşirler (Labato ve diğerleri, 1991). Aynı zamanda kız çocukları engelli kardeşlerine yönelik daha otoriter ve onların etkinliklere katılmalarını kolaylaştırıcı davranışlar gösterirler (Dallas ve diğ., 1993a).

Otizmlili çocukların kardeşleri, eğer kardeşleriyle oynamaya ve onlarla olmaya isteklilerse bu durum otizmlili çocuğun normalde katılmayacağı pek çok etkinliğe katılmasını sağlar (Wing, 2005). Otizmlili çocuklar kardeşleriyle genel olarak oyun oynamakta, birlikte televizyon izlemekte ve birlikte dışarıda zaman geçirmektedir (Boucher ve Marscha, 2006). Kardeşlerin eğlenebilecekleri etkinlikleri birlikte yapmaları her iki kardeş için önemlidir. Bunun için kardeşlerin yemek yeme, alışveriş yapma, bowling, yürüme gibi yapabilecekleri etkinlikler aileler tarafından belirlenerek yönlendirilmelidir (Helping Siblings Understand Autism and Encouraging Positive Relationships, 2002; Glasberg ve Harris, 2003).

2.3.2. Kardeşler Arasındaki Oyun

Kardeşler arasında oyun küçük kardeşin sekiz-on aylık olmasıyla başlayıp gelişerek ilerler. İlk çocuğun yaratıcılığına bağlı olarak oyunlar karmaşıklaşarak gelişir. Kardeşlerin birbirleriyle oyun oynamalarında önemli bir etken birbirlerine yaşlarının yakın olmasıdır. İki yıldan daha az yaş farkı olan kardeşler birbirleriyle arkadaş olurlar; çünkü hemen hemen benzer büyüme evrelerinden geçerler, daha fazla ortak noktaları vardır ve her zaman birbirlerinin oyun arkadaşlarıdır. Dört yıldan daha fazla yaş farkının olması durumunda kardeşlerin oyun arkadaşı olması güçleşir; çünkü ilgi alanları birbirinden farklıdır. Birbirleriyle arkadaş olabilirler ancak temelde birbirlerinden bağımsızdırlar (Dunn, 1995).

Pek çok çocuk, otizmlili kardeşiyle oynamaktan, ona bir şeyler öğretmekten zevk alır ve kardeşini çeşitli etkinliklere dâhil edebilir. Bu konuda kardeşler çoğunlukla anne babadan daha başarılı olurlar (Wing, 2005). Ancak temelde kardeşlerden biri engelli olduğunda normal gelişim gösteren kardeşin hayal kırıklığı yaşaması ve kardeşinden karşılık görememesi nedeniyle etkileşimi tamamlamama ve buna paralel olarak da daha çok yalnız başına oyun görülmektedir (Dallas ve diğerleri, 1993a, 1993b). Bu nedenle otizmlili çocukların kardeşleriyle birlikte oyun oynamaları azdır (Bagenholm ve Gillberg, 1991).

Otizmlili çocuklar ve kardeşlerinin tercih ettikleri oyunlar normal gelişim gösteren kardeşlere göre farklıdır. Otizmlili çocuklar ve kardeşleri arasında yarış gerektirmeyen fiziksel etkinlik daha fazladır (Stoneman ve diğerleri, 1987). Genel olarak gıdıklama, güreşme, atlama, zıplama gibi daha az oyun becerisi gerektiren oyunlar (Labato ve diğerleri, 1991; Stoneman ve diğerleri, 1987) ile kardeşlerden biri legolarla oynarken diğerinin puzzlelerle oynadığı paralel oyunlar görülür (Labato ve diğerleri, 1991).

Kardeşlerin birlikte oynama ve birlikte oynadıklarında etkileşim sıklığı, engelli kardeşin oyun becerilerinin sınırlı olması ve oyun oynama sırasında çocukların becerilerinin birbirine denk olması gerektiği için azalır (Stoneman, Brody ve Davis

1989). Engelli çocuk ve kardeşi arasında oyun oynama sıklığı azalmasına karşın kardeşler birlikte oynadıklarında normal gelişim gösteren çocuklar kardeşlerinin katılımını sınırlamayıp onlara izin verirler. Oysaki normal gelişim gösteren kardeşlerde oyunlarda rekabet ve yarış çok sık yaşanan bir durumdur (Stoneman ve diğerleri, 1987).

Kardeşlerin oyun davranışlarında cinsiyete göre de farklılıklar vardır. Kızlar engelli kardeşleriyle oyunlarında yarış gerektiren davranışların içine daha az girerler ve daha fazla fiziksel temas gerektiren oyunları seçerler. Erkek çocuklar ise engelli kardeş kendinden küçükse kardeşinin oyuna katılımını kolaylaştırmak için oyuncaklar kullanmaktadır (Stoneman ve diğerleri, 1987).

Normal gelişim gösteren kardeşler oyunlarda oyunla ilgili oyuncakları ve diğer oyun materyallerini kullanma ve bunlarla meşgul olma görülürken kardeşlerden birinin engelli olması durumunda oyuncak gerektirmeyen oyunların seçimi ve oyuncakla oynama daha azdır (Labato ve diğerleri, 1991; Stoneman ve diğerleri, 1987; Stoneman, Brody ve Davis, 1989).

Kardeşler arasındaki oyunlarda normal gelişim gösteren çocuk daha baskın, daha fazla yönerge veren bir rol üstlenir. Normal gelişim gösteren çocuk öğretmen, yönetici veya uyarıcı sağlayan rolleri üstlenirken, engelli kardeş öğrenen, yönetilen rolleri üstlenir (Caro ve Davrensky, 1997).

Normal gelişim gösteren çocukların kardeşleriyle oyunları içinde buldukları gelişim basamağına göre farklılaşır. Okulöncesi yaşta olan çocuklar kardeşleriyle bir süre oynamaya çalıştıktan sonra dikkatlerini kısa bir sürede çekerken, okul çağındaki çocuklar kardeşlerini oyuna katmak için konuşmak, oyun vs. girişimlerini devam ettirir ve onlarla daha uzun süre zaman geçirirler. Oyun içinde kardeşin davranışını yorumlamada da farklılık vardır. Okul öncesi yaşta çocuklar oyunda arzu ettikleri performans göremediklerinde kardeşlerinin davranışlarını değiştirmeye çalışmaz ve bu durumdan rahatsız olurken buna karşın okul çağı çocukları kardeşlerinin verdikleri tepkilerin başarılı olmasını beklemezler (Caro ve Davrensky, 1997).

Kardeşlerin oyun davranışlarında doğum sırası etkilidir. Eğer normal gelişim gösteren kardeş daha küçükse, kendisinden büyük engelli kardeşini oyun arkadaşı olarak görmekte ve birlikte yapabilecekleri etkinlikleri bulmakta zorlanır (Dallas ve diğerleri, 1993b). Bu nedenle engelli kardeş daha küçük ise etkileşimden daha çok yararlanır. Çünkü daha yeterli ve gelişmiş bir kardeşle etkileşmek otizmlili çocuk için daha faydalıdır (McGilliuddy-De Lisi, 1993).

Otizmlili çocuklar kardeşleriyle iyi birer oyun arkadaşı olabilirler. Ancak bunun için çocuklarla çalışmak, birlikte oynamaları için hazırlamak gerekir. Otizmlili çocuk ve kardeşlerine birlikte oynamaları için ebeveynlerin birlikte oynayabilecekleri eğlenceli oyunlar bulma, çeşitli oyun becerileri konusunda onlara model olma, çocukları motive etme ve davranış öğretimi konusunda bilgiye gereksinimleri vardır (Glasberg ve Harris, 2003).

2.3.3. Kardeşler Arasındaki Paylaşma

Eşyaların paylaşılması; beş yaşından küçük çocuklar eşyalarını paylaşmakta zorlanırlar; eşyalar varlıklarının bir parçasıdır. Birlikte yaşamayı ve paylaşmayı öğrenmek zaman alır. Çocuklar hem eşyalarını hem de mekânlarını paylaşmak istemeyebilir. Bir çocuk genellikle kardeşinin kendi bölgesine yani kendi oturduğu yere ya da odasına girmesini istemez (Dunn, 1995).

Bazı otizmlili çocuklar, oyuncakları ve başka şeyleri kırabilir. Kardeşlerin değerli eşyalarını saklayabilecekleri özel ve güvenli bir yerleri ve mümkünse kendi odaları olmalıdır. Anne babalar zarar gören eşyaların yerine yenilerini koymalı ve otizmlili çocuğa da kendi eşyaları dışındaki eşyalara dokunmamasını öğretmeye çalışmalıdırlar. Kardeşlere haklarına saygı duyulduğu güvencesi verilirse, ara sıra bir eşyalarını yitirdiklerinde bunu daha rahat kabul edebilirler (Wing, 2005).

2.3.4. Kardeşler Arasındaki Duygular

İyi bir iletişim mutlu bir aile için önemlidir. Ebeveynler ve çocuklar birbirlerinin duygu ve düşüncelerini neler olduğunu bilmeye ihtiyaç duyarlar. Aile içinde iletişimin iyi olabilmesi için aile üyelerinin öfke, şaşkın, üzgün, mutlu olmak gibi duygularını paylaşmaya gereksinimleri vardır (Helping Siblings Understand Autism and Encouraging Positive Relationships, 2002; Glasberg ve Harris, 2003). Otizmliler çocukların kardeşlerinin hem olumlu hem olumsuz duygularını dinlemek ve bu duyguların normal ve kabul edilebilir olarak paylaşılması önemlidir. Bu duyguların paylaşılmasında ebeveynler çocuklar için modeldirler. Bu yolla çocuklar hem duygularını kontrol etmeyi hem de baş etme becerilerini kazanırlar (Sibling Perspectives: Guidelines for Parents, 2006).

Normal gelişim gösteren çocukların otizmliler kardeşlerine yönelik yaşadıkları duygular; aşırı özdeşleşme (overidentification), utanma, suçluluk, izolasyon ve yalnızlık, kırgınlık, başarılı olma baskısı olarak sıralanabilir (Meyer ve Vadasy, 1994; akt: Jefferson, 2007).

Aşırı özdeşleşme normal gelişim gösteren çocuklar onlar gibi olmaktan yani kardeşleri gibi engelli olmaktan korkarlar. Engelli olmak grip gibi bulaşıcı değildir ve bu akıldışı bir düşünce olmakla birlikte bu duyguyu zaman zaman yaşarlar Meyer ve Vadasy, 1994; akt: Jefferson, 2007). Normal gelişim gösteren çocuklar özellikle otizmin doğasını anlamadan önce kendilerinin otistik davranışlar geliştirme olasılığından endişe duyarlar. Türlü türlü korkular yaşar ve hayaller kurabilirler (Wing, 2005). Bu tür duygu ve korkular nedeniyle normal gelişim gösteren çocukların kardeşlerinden uzak durmaya çalıştıkları görülebilir (Aral ve Gürsoy, 2009).

Normal gelişim gösteren çocukların kardeşlerine yönelik yaşadıkları diğer bir duygu utanmadır. Otizmliler kardeşin problem davranışları ya da görünüşündeki farklılıkları aile içinde, arkadaşlar ve yabancılar arasında dikkat çekebilir, bu da normal gelişim gösteren çocuğun istemeyeceği bir ilginin oluşmasına ve utanma duygusu

yaşamasına neden olabilir (Meyer ve Vadasy, 1994; akt: Jefferson, 2007). Normal gelişim gösteren çocuklar yaşlarının ilerlemesi ve buna paralel sosyal çevrelerinin genişlemesiyle akranlarına nasıl göründükleri hakkında endişe duyarlar. Bu nedenle otizmlili bir kardeşle toplum içinde görünmek, onu arkadaşlarına anlatmak normal gelişim gösteren çocuğa utanç hissettirebilir (Aral ve Gürsoy, 2009 Boucher ve Mascha, 2006; Eripek, 1995; Glasberg ve Harris, 2003;).

Normal gelişim gösteren çocuklarda engelli kardeşle ilgili akıldışı inançlar suçluluğa neden olabilir. Ailesi ve engel hakkında başkalarının algıları, normal gelişim gösteren çocukların utanç duymalarına bu da onlara suçluluk duygusu yaşatabilir (Meyer ve Vadasy, 1994; akt: Jefferson, 2007).

Normal gelişim gösteren çocukların yaşadıkları bir diğer duygu izolasyon ve yalnızlık özellikle kardeş eğitilmediğinde, engel hakkında tartışılmasına konuşulmasına izin verilmediğinde, akran destek gruplarına katılmadığında ve bir ebeveyn engelli çocukla kendisiyle olduğundan daha fazla zaman geçirdiğinde görülebilir (Meyer ve Vadasy, 1994; akt: Jefferson, 2007).

Kızgınlık kardeşlerin gösterdiği en yaygın duygusal tepkidir. Hiçbir çocuk kardeşinin engelli olmasını arzu etmez. Dolayısıyla kızgınlık duygusu çoğu kez böylesi bir gerçeğe karşı gösterilen doğal bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır (Eripek, 1995). Diğer yandan, aileler otizmlili kardeşe aşırı ilgi ve eşit olmayan davranışlar gösterdiklerinde normal gelişim gösteren çocuklar kızgınlık duygusu yaşayabilirler. Yine engelli çocuğun bakımıyla ilgili ekstra bakım görevlerinin verilmesi, ev işlerinde fazla sorumluluk yüklemesi kızgınlık duygusunun kaynakları arasındadır (Meyer ve Vadasy, 1994; akt: Jefferson, 2007).

Normal gelişim gösteren çocukların otizmlili kardeşlerinin varlığından dolayı kendilerini başarılı olmak zorunda hissedebilirler. Normal gelişim gösteren çocuk akademik, müzik, sanat vs. gibi alanlarda ailesi için daha fazla başarılı olması gerektiğini düşünebilir ve bu da onda başarılı olma baskısı yaşamasına neden olabilir (Meyer ve Vadasy, 1994; akt: Jefferson, 2007).

Çoğu anne baba çocuklarının engelli bir kardeşe yaşamaktan dolayı etkilediğini düşünmektedir, ancak bu etkilenme her zaman olumsuz olmak zorunda değildir (Aral ve Gürsoy, 2009; Burke, 2004). Engelli çocukların normal gelişim gösteren kardeşleri, kardeşlerinin varlığından dolayı olumsuz duygular yanında olumlu duygular ve tecrübeler de yaşamaktadırlar (Aral ve Gürsoy, 2009; Stoneman ve Rivers, 2003). Bu olumlu duygular arasında empati, olgunluk, sabır, farklılıkları kabul etme, diğerlerine yardım etme, sağlığın değerini anlama, stresle baş etme olanağı, aile yakınlığı olabilir. Aynı zamanda çocuklar kardeş ilişkilerinde kendilerini güçlü hissetmektedirler, çünkü engelli kardeşlerinin büyüme ve gelişimine katkıda bulunmaktan dolayı gurur duyma ve kendinden memnuniyet duyguları yaşarlar (Aral ve Gürsoy, 2009; Baker ve Eisenberg, 1998;). Yine kardeşler birlikte oynamak ve eğlenmekten mutlu olmaktadır (Mascha ve Boucher, 2006). Yaşanan tüm duygusal tepkilerin kardeşten kardeşe değişiklik göstermektedir (Aral ve Gürsoy, 2009). Bazı kardeşler olumsuz etkilenirken bazıları bu durumla başa çıkabilmektedir. Burada engelin derecesi ve yoğunluğu, otizmlili çocuğun davranışları, kardeşin kişilik özellikleri ve anne baba tutumları gibi pek çok etken normal gelişim gösteren çocuğun duygularında etkilidir (Wing, 2005).

2.3.5. Kardeşler Arasındaki Çatışma

Kardeşler birbirleriyle sık çatışma yaşarlar. Kardeşler birbirlerini korumayı, rahat ettirmeyi bildikleri kadar birbirlerini kızdırmayı, kıskırtmayı da iyi bilirler. Birbirleriyle alay ederler, yarışa girerler, birbirlerini rahatsız ederler. Dayanışmanın yanında bir çekememezlik, bir kıskançlık da görülür. Kardeş ilişkisinin karşılıklı ve birbirini tamamlayan bir ilişki olduğu söylenebilir. Hem işbirliği vardır, hem rekabet; birbirlerine hem yardımcı olurlar, hem vururlar; pek çok değerli şeyi paylaşırlar ama küçük bir oyuncak için kavga ederler (Artan ve Bayhan, 2007). Dunn (1995) kardeş kavgalarının nedenlerini; kişilik çatışmaları, sıkıntı, kişisel eşyalar, mekân ve kurallar, yönetim, yorgunluk, açlık olarak özetler. Kişilik çatışmaları; farklı kişilik özelliklerine veya farklı ilgileri olan çocuklar daha fazla çatışmaktadır. Sıkıntı; bazı çocuklar aile ortamındaki sıkıcılığı gidermek için birbirleriyle çekişirler. Kardeşlerden biri diğerini tahrik eder, diğeri buna karşılık verir ve anne baba devreye

girer. Kardeşler arasında eşya paylaşım sorunları sık görülüp bunu kazanma zaman alır. Yine ailede kardeşlerden birine haksız gibi görünen ve eşit olmayan kurallar ve ayrıcalıklar vardır. Bunlar da çatışmaya neden olur. Yönetimle ilgili sebepler çatışmaya neden olur. Kendini kanıtlama ve yönetimi eline alma çocuğun yaşamında önemli yer tutar. Bu durumu özellikle ikinci çocuklar kendilerini aile içinde daha önemsiz gördüklerinden daha sık dile getirirler. Yorgunluk, açlık ve hastalık gibi faktörler de kardeşlerin kavga etmesinde önemli rol oynar.

Kardeşler arasındaki kavganın pek çok sebebi vardır ancak bu kavgalarda çocukların yaşları ve cinsiyetleri de etkilidir. Saldırganlık ve üstünlük kurma girişimleri karşıt cinsiyetteki kardeşlerden ziyade aynı cinsiyetteki kardeşler arasında daha sık görülür (Summers, 1987, akt: Ascione ve Summers, 1988; Yavuzer, 2003). Yaşları birbirine yakın kardeşler arasında çatışma daha sık görülür (Dunn, 1995; Summers, 1987, akt: Ascione ve Summers, 1988; Yörükoğlu, 2010). Bunun yanı sıra, ebeveyn davranışları özellikle annenin davranışları kardeşler arasındaki çatışmaları tetikler. Ebeveynin kardeşlerden birine daha farklı ve ilgili davranması kardeşler arasındaki çatışmaları artırır (Yavuzer, 2005; Yörükoğlu, 2010). Otizmli çocuklar ve kardeşleri arasında kavga, rekabet, düşmanlık, tartışma, sözel saldırganlık daha az yaşanmaktadır (Dewey ve Kaminsky, 2001). Bu durum kardeşler arasında aynı alanlarda rekabet olmaması, farklı roller ve farklı beklentilerin olmasıyla açıklanabilir (Ascione, 1988). Ancak başlangıçta engelli veya otizm tanısı çocuk için çok belirleyici değildir. Bir çocuğun kardeşinin davranışlarındaki farklılığı fark etmesi için 4 - 5 yaşlarında olması gerekir. Daha büyük çocuklar ise otizmin tanılanması ile ebeveynlerin yaşadıkları stresi paylaşır. Yeni bir bebeğin doğumu ebeveynlerinin ilgisinin ve dikkatinin azalması anlamına gelirken otizmin ortaya çıkışı çocuklar için ilgi ve dikkatin bir kez daha kaybedilmesi anlamı taşır. Bu noktada ebeveynlerin kardeş rekabeti ve çocukların dışarıda bırakılma duygusunu yaşamamaları için dikkatli olmaları gerekir (Burke, 2004).

2.3.6. Kardeşler Arasındaki Taklit

Kardeşler birbirlerine ilgilerini değişik şekillerde belli ederler. Bu yollardan biri taklittir. Özellikle küçük kardeşler büyük kardeşlerini taklit ederler. Küçük kardeş büyük kardeştan fiziksel beceri, oyun, oyuncakla oynama, sözcükler, sayılar gibi pek çok şeyi öğrenir (Artan ve Bayhan 2007; Summers, 1987, akt: Ascione ve Summers, 1988). Aynı cinsiyetteki kardeşler arasında farklı cinsiyetteki kardeşler arasında olduğundan daha fazla taklit etme yönelimi vardır (Summers, 1987, akt: Ascione ve Summers, 1988). Sonra doğan kendisinden büyük kardeşini daha fazla taklit eder (Abramovitch ve diğerleri, 1981). Ancak taklit sadece küçük kardeşe özgü olmayıp ilişkideki karşılıklık, ortak ve yakın ilgiler büyük kardeşin de küçük kardeşi daha az olmakla birlikte model almasını, taklit etmesini sağlar (Dunn, 1983). Kardeşlerin yaşlarının birbirine yakın olması aralarında daha fazla taklit davranışının görülmesine neden olur (Ascione ve diğerleri, 1988). Kardeşlerden biri engelli olduğunda doğum sırası ve yaş önemini yitirir, egemenlik dengesi normal gelişim gösteren çocuk lehine kayar ve engelli çocuk kardeşini taklit eder (Abramovitch ve diğerleri, 1987). Otizmlı çocuklar taklit becerilerinin sınırlı olması nedeniyle kardeşlerini daha az taklit ederler (Lewis ve diğerleri, 1995).

2.3.7. Otizmlı Kardeşin Günlük Gereksinimlerini Karşılama

Ev dışında veya değişik durumlarda büyük kardeşin küçüğü koruduğu, ona yardımcı olduğu, kendini güvende hissetmesi için çalıştığı görülmektedir. Büyük kardeş zaman zaman aynen anne babası gibi konuşur, kardeşine anlatır, açıklama yapar, tekrar eder (Artan ve Bayhan, 2007). Otizmlı çocukların kardeşleri genellikle akranları tarafından paylaşılmayan sorumluluklara sahiptirler (Supporting Siblings, 2003). Normal gelişim gösteren çocuklar engelli kardeşlerinin bakımını üstlenirler (Abramovitch ve diğerleri, 1987). Özellikle büyük kardeşler, engelli kardeşlerine daha fazla yardım etmektedir (Brody, Davis, Stoneman, 1989). Ancak normal gelişim gösteren çocuklar kardeşlerinin engelli olduklarını öğrendikten sonra daha küçük oldukları durumlarda bile kardeşlerinin bakımına yardımcı olurlar. Sıradan kardeşlerden farklı kardeşi olan çocuklar bu deneyimi kazanırlar (Burke, 2004).

Kardeşlerin engelli kardeşlerine yönelik bakım ve günlük gereksinimlerini karşılamada cinsiyete göre farklılıklar vardır. Kız kardeşler engelli kardeşlerini daha fazla korumakta ve onların bakım sorumluluğunu almaktadır (Hannah ve Midlarsky, 2005; Gath ve Gumley, 1987). Engelli bir kardeşin bakım sorumluluğunu üstlenme, normal gelişim gösteren kardeşin ebeveyn rollerini öğrenmesine katkı sağlar (Aral ve Gürsoy, 2009; Buhrmester ve Furman, 1985). Ancak otizmlili çocukların anne babaları, diğer çocuklarına gereğinden fazla sorumluluk yüklememeye dikkat etmeli ve diğer çocukların kendi işlerine ayıracak çok zamanlarının kalmasını sağlamalıdır. Anne babalar otizmlili çocuklarının geleceğinden doğal olarak endişe ederler ve kimileri, sonunda bir erkek ya da kız kardeşin otizmlili çocuğun bakımını üstlenmesini umarlar. Bu çocuklar için duygusal bir yükür. Çocuklara kardeşleriyle ne kadar iç içe olacakları kendi kararlarını verme olanağını tanımak en iyisidir (Wing, 2005).

2.3.8. Normal Gelişim Gösteren Çocuğun İhmal ve Kayırılma Duygusu

Bir çocuk için olumlu bir kendilik imajı gelişimi, ebeveynlerinin ya da ona birinci derece bakım veren kişilerin dikkatine ve ilgisine bağlıdır (Supporting Siblings, 2003; Wing, 2005). Kardeşlerden birinin engelli olması ebeveynin zamanını, ilgisini ve dikkatini diğer kardeşe daha az yöneltmesine neden olabilir (Darıca ve diğerleri, 2002; Supporting Siblings, 2003:). Anne babaların normal gelişim gösteren çocuğa göre engelli çocukla çok fazla ilgilenmeleri, ona yönelik programlar hazırlamaları, onun ihtiyaçlarını karşılamaları normal gelişim gösteren çocukların ihmal edildikleri duygusu ve anne babalarına karşı güvenme duygusu yaşamalarına neden olabilir (Aral ve Gürsoy, 2009). Kardeşlerden birinin engeli nedeniyle annenin engelli kardeşe daha fazla bakım göstermesi ve yine annenin kendi duyguları nedeniyle engelli çocuğa ayrıcalık tanınması normal gelişim gösteren kardeşte kırgınlık duygusuna neden olur (Yörükoğlu, 2010). Bu durum özellikle, otizmlili çocuğa yaşça yakın kardeşi etkilemektedir (Wing, 2005). Ebeveynin kardeşlerden birini kayırması engelden bağımsız olarak kardeşler arasındaki çatışmayı artırır. Bu da iki kardeşin gelişimini olumsuz etkiler. Normal gelişim gösteren çocukların, ebeveynlerin kardeşlerine neden daha fazla zaman ve ilgi gösterdiklerini fark edebilmeleri için öncelikle farklı bir kardeşleri olduğunu anlamaya gereksinimleri vardır. Aile

üyelerinin ilgisinin merkezinde engelli çocuğun olması diğer kardeşin kendisini daha az özel büyütülmüş hissetmesine neden olabilir. Bu da kardeşler arasında güçlü bir kıskançlık duygusunun gelişmesi için bir risk faktörüdür. Normal gelişim gösteren çocuğun, ebeveynin kendisi ve kardeşi için eşit olmayan zaman ve dikkat ayırmasına yönelik tepkisi, engelli kardeşi hakkındaki ebeveynleriyle konuşmalarıyla şekillenir (Supporting Siblings, 2003). Anne babalar tehlikenin farkında olmalı, öteki çocuklarına zaman ayırmak, onları da aynı ölçüde sevdiklerini ve değerli olduklarını göstermek için ellerinden geleni yapmalıdırlar. Evde bir yardımcı ayarlamak mümkün ise, bu anne babaların zamanlarını daha kolay düzenlemelerine olanak verir (Wing, 2005).

2.3.9. Otizmlı Çocuğun Problem Davranışlarının Kardeşine Etkisi

Otizmlı çocukların değişik şeylerden korkma, tehlikelerin farkında olmama, nedensiz gülme ve ağlama, değişikliklere karşı aşırı tepki gösterme, öfke nöbetleri, çevresine ve kendisine zarar verme, stereotip vücut hareketleri gibi davranış problemleri görülmektedir (Darıca ve diğerleri, 2002). Normal gelişim gösteren çocuklar otizmlı kardeşleri tarafından rahatsız edilmekten ve onların saldırgan davranışlarından sıklıkla şikayet ederler (Bagenholm ve Gillberg, 1991; Cuskelly ve Ross, 2006). Kardeşin davranış problemlerinin fazla olması normal gelişim gösteren çocuğu etkiler (Gath ve Gumbley, 1987). Otizmlı çocukların kardeşlerinin ısırma, vurma gibi davranışları karşısında kendilerini güvende hissetmeye ihtiyaçları vardır. Ebeveynler otizmlı çocukların kardeşleri için saldırgan davranışlardan korunmaları ve eşyalarını koruyabilmeleri için onlar için güvenli alanlar oluşturmalı veya kendilerini güvende hissedebilecekleri alanlara çekilmelerine izin vermelidir (Sibling Perspectives: Guidelines for Parents, 2006).

2.3.10. Otizmlı Çocukların Kardeşlerinin Soruları

Normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşleriyle ilgili soruları genel olarak şu şekilde özetlenebilir: Kardeşim niçin engelli, engele ne neden oldu, bu kimin hatası, diğer kardeşlerim de engelli olur mu gibi engelin nedeniyle ilgili sorular; ne

düşünüyor, beni seviyor mu, niçin böyle tuhaf davranıyor, beni biliyor mu gibi engelli kardeşinin duygularıyla ilgili sorular; kardeşim iyileşebilir mi, düzelebilir mi gibi kestirim gerektiren sorular sorar; ne tür eğitime ihtiyacı var, ona ne yapacaklar, onunla kimler çalışır gibi gereksinim duyulan hizmetlerle ilgili sorular; kardeşime ne yapmam gerekir, onun öğrenmesine nasıl yardımcı olabilirim, o korumalı mıyım, onunla nasıl ilişki kurmalıyım gibi yardımın şekliyle ilgili sorular; niçin kardeşim evde yaşıyor, yatılı kurumlar var mı, yatılı kurumlar zararlı mı gibi çocuğun yaşadığı yerle ilgili sorular; gelecekte kardeşime ne olacak, okula gidecek mi, kendi başına yaşayabilecek mi gibi gelecekle ilgili sorular sorarlar (Eripek, 1995).

Ailedeki çocukların ebeveynler gibi engellilik hakkında içinde buldukları gelişimsel basamağa uygun bilgiye gereksinimleri vardır (Burke, 2004). Engelli bir kardeşle büyüme, diğer kardeşlerin yaşamlarında pek çok yönden değişikliğe yol açmakta, psikolojik uyum ve gelişimlerinde güçlükler yaşamalarına neden olabilmektedir. Bu nedenle çocuğa engelli tanısı konduktan hemen sonra, çocuğun kardeşine açıklama yapılmalıdır (Aral ve Gürsoy, 2009). Uzmanlar otistik çocukların durumlarıyla ilgili bilgiyi onların kardeşleriyle paylaşmalarını savunmalarına karşın, bu konudaki bilgiler yetersizdir, örneğin bilgi çeşidinin ve içeriğinin farklı yaştaki kardeşler üzerine etkisiyle ilgili bir kaynak yoktur (Glasberg, 2000).

Otizimli çocukların kardeşlerinin, kardeşlerinin engelleriyle baş etme etmek için birkaç alanı öğrenmeye ihtiyaçları vardır. Bunlardan biri bilgiye gereksinim duymadır. Ebeveynler otizmle ilgili çocuklarına açık ve etkili bir iletişim kurmamaktadırlar (Glasberg ve Haris, 2003). Bilgi verilmesindeki bu eksiklik çocuğun zihninde büyük bir boşluğa neden olup bu boşluğun korku, fantezi ve yanlış bilgilerle dolmasına neden olmaktadır. Bu nedenle kardeşler otizmle ilgili sorular sorduklarında anne babaların yapacağı en iyi şey sorulan sorulara dürüst yanıtlar vermektir (Wing, 2005).

Küçük çocuklar otizm kelimesini işittiklerinde bunun anlamını tam olarak kavrayamayabilirler ve bu bir süre onların kafalarını karıştırabilir, korkabilirler. Normal gelişim gösteren çocuklar otizimli kardeşlerinden bir oyun arkadaşı olarak ne

bekleyeceklerini ve onlarla nasıl oynayabileceklerini bilmezler. Kardeşe bilgi verirken onun içinde bulunduğu gelişim dönemi ve anlama düzeyine bağlı olarak otizm, hastalık, tedavi, iyileşme gibi konularda bilgi verilmesi, normal gelişim gösteren çocuğun duruma uyumu ve kardeşiyle ilişkisi açısından önemlidir (Glasberg ve Harris, 2003).

Çocuklar kardeşlerinin geleceğine ilişkin kaygılar taşıyabilir, gelecekte kendi sorumlulukları ve yaşamlarını devam ettirmek için gerekli düzenlemelerle ilgili endişelenebilirler (Baker ve Eisenberg; 1998; Boucher ve Mascha, 2006). Engelli kardeşleri ve gelecek planları hakkında ailede dha fazla bilgilendirmeye gereksinim vardır. Ailede bu konuların gündeme getirilmesi, kaygıların azaltılması ve kardeşlere kendilerini daha yakın hissetmeleri bakımından önemlidir (Baker ve Eisenberg, 1998; Glasberg ve Harris; 2003).

2.3.11. Otizmlı Çocukların Kardeşlerinin Çevrelerine Yaptıkları Açıklamalar

Normal gelişim gösteren çocuk için kardeşinin durumunu sosyal çevresiyle paylaşmasında önemli faktörler ailesinin kültürel arka planı ve sosyal çevresidir. Ailenin bir çocuktan beklentileri ve engele yönelik tutumu normal gelişim gösteren çocuğun tutumunu şekillendirir. Çocuklar genel olarak ailelerinin tutumlarını benimseme eğilimindedirler. Olumlu tutumlar ve direnç göstermek normal gelişim gösteren kardeşler için destekleyicidir. Sosyal çevrenin engele yönelik tutumu normal gelişim gösteren çocuğun davranışları üzerinde etkilidir. Bir kardeş için sosyal çevresinin tutumu, onun yaşamındaki herhangi bir olayla baş etmesini destekleyebilir ya da engelleyebilir. Otizmlı bir çocuğun kardeşi için engele yönelik olumlu ya da olumsuz tutumların her birine göğüs germek kişiliğinin oluşumunda önemlidir. Eğer tutumlar negatif ise kardeşlerinin etiketlendirmesinden paylarını alırlar. Çevrenin tutumu hakkında ebeveynleriyle duygularını ve endişelerini paylaşmaya gereksinim duyabilirler. Dahil oldukları topluluklarda akranları tarafından yalnız bırakılma ve toplumda izole edilmelerini engellemek gerekir. Okul ortamı kardeş için önemli bir destek sağlayıcı olabilir ancak buradaki önemli nokta

ebeveynler ve öğretmenler arasındaki iyi bir iletişim ile okul personelinin bilgisidir (Supporting Siblings, 2003).

Normal gelişim gösteren çocuklar dış dünyada kardeşlerinin farklılığını anlatmada zorluklar yaşabilir. Özellikle akranları arasında kardeşleriyle görünmekten dolayı utanabilirler (Helping Siblings Understand Autism and Encouraging Positive Relationships, 2002).

Okul çağındaki kardeşler, oyun oynamak için arkadaşlarını eve getirmekten rahatsız olabilirler. Anne babaların mümkün olduğunca arkadaşların eve gelmesi için teşvik etmesi önemlidir. Kardeşleri ile arkadaşlarına otizmi açık ve dürüst bir biçimde anlatmak, onların sorularını olabildiğince sakin ve rahat bir tavırla yanıtlamak en iyisidir. Otizmlili çocuk ötekilerle oynayabileceği gibi onların etkinliklerini bozabilir. Bu durumda anne babanın diğer çocuklarının arkadaşlarıyla ya da kendi başlarına zaman geçirmeleri için gereken düzenlemeleri yapmaları kardeşlik ilişkisi açısından faydalı olur (Wing, 2005). Aynı zamanda ebeveynlerin sosyal çevreden gelebilecek olası tepkiler konusunda normal gelişim gösteren çocuğu hazırlamada da görevleri vardır (Sibling Perspectives: Guidelines for Parents, 2006).

2.4. Otizmlili Çocukların Kardeş İlişkisinde Annenin Rolü

Kardeş ilişkileri aile içinde gelişir. Aile birbirini etkileyen ortak ilişkiler bütünüdür (Stoneman, 2001). Bir bebeğin doğumu pek çok şeyi değiştirir. Örneğin küçük bir bebeğin doğumu ebeveynlerin çocukla ilişkisinde yeni bir süreci başlatır. Ebeveynin daha büyük çocuğa ilgisi ve enerjisi azalabilir. Bu değişiklik çoğu zaman büyük çocukta pek çok problem davranışın; tuvalet zorlukları, içe kapanıklık, saldırganlık, bağımlılık ve anksiyete görülmesine neden olur. Ancak bu geçici rahatsızlıklara karşın pek çok çocuk yeni bir bebeğin doğumuna uyum sağlar. Bu uyum sürecinde ebeveynlerin kritik bir rolü vardır. Ebeveynlerin çocuklarıyla bebek hakkında nasıl konuşacağını bilmesi bu sürecin idaresinde önemlidir (Glasberg ve Harris, 2003).

Ailede kardeşler arasında kurulan ilişkilerde ortaya çıkan olumlu veya olumsuz tutumlar; bebeğin doğumunu izleyen günlerden başlayarak yetişkinle, özellikle anne baba ile çocuk arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkar. Anne babalar çok defa yeni doğan bebeğin gereksinimlerini karşılarken, büyük çocuğun da en az onun kadar ilgi ve şefkate gereksinim duyduğu, hatta bu konuda öncekinden daha duyarlı olduğu gerçeğini gözden kaçırarak, kardeşler arasında kıskançlık duygusunun gelişmesine neden olabilirler. O güne kadar ailenin tüm ilgi ve sevgisine sahip olan üç -dört hatta daha büyük yaştaki bir çocuk için bu ilginin birdenbire azaldığını fark etmek ve bunun nedeninin de aileye yeni katılan kardeşi olduğunu keşfetmek, katlanması oldukça güç bir durumdur. Kuşkusuz anne babalar için yeni bir çocuğun dünyaya gelmesi, daha önce doğan çocuklarına karşı sevgilerinin azalması demek değildir, ama çocuğun bunu anlaması son derece güçtür (Oktay, 2000). Çocukların hala sevildikleri, ilgi gördükleri ve özel olduklarını duyumsamaya ihtiyaçları vardır (Glasberg ve Harris, 2003).

Pek çok anne küçük kardeşe büyük kardeşten daha fazla ilgi, sevgi, dikkat göstermekte, daha çok kontrol etmekte ve çocuğun tepkilerine daha çok karşılık vermektedir. Annenin kardeşler arasındaki bu farklı davranışı kardeş ilişkilerinde güçlü bir belirleyici olup kardeş ilişkilerindeki çatışmayı artırmaktadır (Stocker ve diğerleri, 1989). Özellikle annenin varlığı kardeşler arasındaki çatışmayı ve etkileşimi etkiler. Kardeşler yalnız olduklarında anneleriyle oldukları zamana göre çok daha az çatışma yaşarlar Annenin olmadığı durumlarda ise kardeşler arası ilişkinin sıklığı ve niteliği daha olumlu ve yapıcıdır (Abramovitch, Corter ve Pepler, 1983; Dubrow ve Howe, 1999; Yörükoğlu, 2010). Anneler çocuklarına eşit sevgi, anlayış ve kurallar koyarlarsa, kardeşlerin ilişkileri daha dengeli ve olumludur (Kırkincioğlu, 2003).

Kuramsal olarak anne sevgisini çocukları arasında eşit dağıttığında rekabet olmaması gerekir, ancak rekabet çocuklar arasında sık görülür. Burada önemli faktör annenin sevgisini eşit dağıtıp dağıtmadığı ile ilgili kaygısıdır. Rahat, kaygısız davranan anneler kardeşler arası gerilimi daha kolay kontrol ederler. Annenin ihmali veya çok dikkatli davranması durumunda kardeşler arasındaki rekabet daha önemli bir sorun

haline gelir. Çocukluk problemlerini yeniden yaşayan veya evliliğinde sorunlar yaşayan anneler çocuklarına aşırı bağlanabilir ve bu durum rekabete neden olur. Çünkü bu tip anneler verdiklerinin karşılığını almak isterler. Bunun tam tersi davranış içinde çocukları ile yeterli bir mesafe bırakıp, çocuklarına yeterli sıcaklığı gösteren ve karşılık beklemeyen anneler, kardeşler arasında rekabet ortamının oluşumunu engellerler. Kardeş ilişkisinde babanın rolü daha az olup baba daha çok annenin davranışını destekleyen ya da devamını sağlayan konumdadır (Yavuzer, 2005).

Kardeşler arasında kurulan ilişkilerde ortaya çıkabilecek olumsuz duyguları önlemek için ebeveynlerin yapmaları gerekenler şunlardır (Oktay, 2000):

Önceden Hazırlamak: Daha büyük çocuğu kardeşi olacağı konusunda önceden hazırlamaktır. Anne, çocuğa yapacağı konuşmalarda durumu çocuğun içinde bulunduğu gelişim düzeyine göre açıklayabilir. Bu konuda kendisinin yardıma gereksinimi olduğunu söyleyebilir. Birlikte doğum öncesinde çocuğa isim bulmak, eşyalarını ve odasını hazırlamak gibi etkinliklerde bulunabilirler.

Çocuğun Gereksinimlerini Karşılama Yardım İsteme: Doğum sonrası, annenin bebeğin gereksinimlerini karşılarken büyük kardeşin yardımına başvurması kardeşler arasında olumlu ilişkilerin gelişmesi açısından önemlidir. Çocuğun yaşına ve gelişim düzeyine uygun verilebilecek görev ve sorumluluklar kardeş ilişkisinde olumlu adımlar olur.

Henüz Hazır Olmadığı Bir Davranışı Beklemek: Yeni kardeşin doğumu ile daha büyük çocuktan hazır olmadığı, hiç denemediği durumlarla karşı karşıya bırakmak, büyükmüş gibi davranmasını beklemek sakıncalı olabilir. “Sen küçüksün” diyerek yemeğini yedirirken kardeşin doğumuyla çocuğa “kardeşini doyuruyorum, sen kendin ye” demek onu o zamana kadar denemediği bir durumla yalnız başına bırakmak olur.

Eğitim Tutumlarındaki Farklılık: Ailede büyük çocuğa uygulanan eğitimle, daha sonra gelen çocuğa uygulanan eğitim arasında farklılıklar olması yaygındır ve bu durum kardeşler arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde etkiler. Daha büyük çocuk için, tepkiyle karşılanan bir durum kardeşi aynı gelişim evresine geldiğinde hoş görüyle karşılanabilir ve bu da daha büyük çocukta kardeşe tepki hatta anne babaya tepki duymasına neden olur.

Sevgide Farklılık: Kardeşler arasında olumsuz duyguların gelişmesine neden olan başka bir davranış da anne babanın çocuklara karşı sevgi göstermede farklı davranışlarıdır. Örneğin çocukların biri çok sakin, diğerı aşırı hareketli veya haylaz olabilir, birinde mevcut olan herhangi bir kusur veya özür onu daha çok sevmemize veya sevgimizin azalmasına neden olabilir. Bazı ailelerde ise çocuklar ebeveynler arasında paylaşılmıştır. Örneğin baba kız ile ilgilenirken anne erkek çocukla ilgilenmektedir. Ebeveynlerin yanlı davranışları kardeşler arasında sevgi ve yakınlık, paylaşma duygusunun gelişimini engeller.

Kıyaslamak: Kardeşlerin kişilik özellikleri, yetenekleri, gelişim özellikleri birbirlerinden farklı olabilir. Bu bakımdan onları birbirleriyle kıyaslamak kardeş ilişkisini olumsuz etkiler.

Engelli bir çocuk olduğunda kardeş ilişkisinin gelişimini anlamada aile ilişkilerinin kritik bir önemi vardır. (Stoneman, 2001). Anne-babanın özürlü bir çocuk gerçeğini kabul etmesi, duruma uyum sağlaması ve yaşamını bu gerçeğe göre yeniden düzenlemesi kolay olmaz. Anne ve babalar hem kendileri için hem de çocukları için yeni bir planlama yapma sürecinde duygusal olarak zorlanırlar (Küçükler, 1993). Özürlü bir çocuğun varlığı eşler arasındaki ilişkiyi etkilediği gibi, kardeşleri de etkiler. Ailenin yaşamının merkezinde özürlü çocuğun gereksinimleri vardır. Bu gereksinimleri karşılamada annenin babaya göre daha fazla sorumluluk yüklenmesi; ilgisini, enerjisini ve zamanının büyük bir bölümünü engelli çocuğuna vermek zorunda kalması onu hem eşinden hem de diğer çocuklarından kısmen uzaklaştırır. Bu nedenler engelli olmayan çocuklarda aile içinde zaman zaman davranış ve uyum sorunlarına yol açabilir (Küçükler, 1993).

Aile üyelerinin kullandıkları iletişim yöntemleri kardeşler arasındaki ilişkiyi etkiler. Etkili iletişim ve problem çözme becerilerini (örneğin bir sorun olduğunda çözümü bulunana kadar sorun hakkında konuşma) kullanan ailelerden gelen normal gelişim gösteren çocuklar engelli kardeşlerinin durumuna daha iyi uyum sağlamaktadırlar. Ailenin etkili problem çözme ve iletişim becerilerini kullanması sosyal öğrenme teorileriyle açıklanabilir ki bu da normal gelişim gösteren çocuk için ailenin davranışlarının çocuğa model olması ve çocuğun kendi baş etme becerilerinin uygun olanlarının aile üyeleri tarafından pekiştirilmesi olarak açıklanabilir. Yine tutarlı ve düzenli aile rutinleri olan (örneğin her akşam aynı saatte yemek yeme gibi) ailelerden gelen normal gelişim gösteren çocukların uyum süreçleri daha az aile rutinleri ve tutarsız olan ailelerden gelenlere daha yüksektir. Aile faaliyetleri kardeşler için düzenli olarak olumlu deneyimlerin paylaşılması, problemlerin çözümü ve sosyal destek almaları için önemli olanaklar sağlar. Bu nedenle bazı aileler için düzenli aile rutinleri ve olumlu deneyimlerin paylaşımının korunması ve geliştirilmesi için destek sağlanması gerekir. Yine ebeveynlerin çocuklarıyla daha olumlu bir dil kullandıkları, örneğin çocuklarını daha çok takdir ettikleri ve olumlu sözler söyleyen ailelerde engelli çocuğun varlığına normal gelişim gösteren çocukların uyumu daha kolay olmaktadır.(Giallo ve Gavidia-Payne, 2006).

Ebeveynler çocukları arasındaki ilişkinin diğer normal gelişen kardeşler arasındaki gibi olmasını yani birlikte oynamalarını ve birlikte olmaktan zevk almalarını beklerler (Stoneman, 2001). Kardeşler arasında etkileşimin desteklenmesinde ebeveynlerin önemli katkıları vardır. Kardeşler arasında birlikte zaman geçirme davranışının gelişmesi için aile olarak ve ebeveynlerin her birinin kardeşlerle zaman geçirmesi önemlidir. Bunun için aileler yapacakları etkinlikleri birlikte karar verebilir, birlikte bir yere gidebilir, aile eğlenceleri düzenleyebilirler. Ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte zaman geçirmesi; normal gelişim gösteren çocuğun otizmlili kardeşin ebeveynin bir parçası olduğunu ve sadece ondan ayrı otizmlili kardeşle zaman geçireceğini anlaması açısından önemlidir (Harris ve Glasberg, 2003).

Ebeveynlerin kardeş etkileşiminde önemli görevleri olup bunlardan biri kardeşler arasındaki oyun davranışının gelişmesiyle ilgilidir. Otizmlili çocuklar ve normal

gelişim gösteren kardeşleri arasında etkileşimin artması ve gelişmesi için birlikte oynamaları önemlidir (Harris ve Glasberg, 2003). Otizmlili çocukların kardeşleriyle birlikte oynayabilmeleri için otizmlili çocuklara bazı oyun becerilerin öğretimi gerektiği gibi normal gelişim gösteren çocuklara kardeşleriyle nasıl oynayacakları konusunda annelerin yardımcı olması gerekebilir. Annelerin otizmlili çocuklara oyun başlatma, oyunu sürdürme, oyun kurallarını göstermeleri gerekebilir (Strain ve Danko, 1995). Annelerin çocuklarıyla birlikte çeşitli oyunlar oynamaları ve onların oynamalarına yardımcı olmaları kardeşler arasındaki etkileşimi geliştirir ve kardeşlerin birlikte eğlenmesine zemin hazırlar (Strain ve Danko, 1995; Glasberg ve Harris, 2003). Otizmlili çocuk ve kardeşi arasında ebeveynlerin oyun ortamı oluşturmak için en sevdikleri oyunları ve eğlenceli olabilecek oyunları belirlemeleri önemlidir. Bu oyunları belirlerken çocukların yaşına ve çocuklar arasında etkileşimi geliştirmeye yönelik etkinlikler seçilmelidir. Oyun seçimi sırasında seçilen oyuncaklara dikkat etmeli ve bu oyun araçları renkli, cazip ve her iki çocuğun ilgisini çekebilecek türden olmalıdır. Oyuncaklar, çocukları etkileşime yönlendiren ortak oynayabilecekleri nitelikte olmalıdır. Otizmlili çocuk belli bir oyuncakla nasıl oynayacağını bilmiyorsa öğretilmelidir (Glasberg ve Harris, 2003).

Kardeşler arasındaki ilişkide ebeveynlerin davranışlarıyla ilgili önemli bir durum da ebeveynlerin kardeşlerin her birine yönelik davranışlarıdır. Aynı ailede ebeveynler kardeşlerin her birine aynı biçimde davranmazlar. Ebeveynlerin farklı davranışları kardeşlerin her biri tarafından diğerinin kayırıldığı deneyimine neden olur. Bu durum kardeşler arasında daha fazla rekabet ve çatışmaya neden olur. Kardeş ilişkisinde daha küçük kardeşler daha büyük kardeşlere göre ebeveynin ilgisini daha fazla alır. Engelli bir çocuk olduğunda anneler engelli çocuklarına karşı normal gelişim gösteren çocuklarına olduğundan daha olumlu bir tavır sergiler ve onlarla daha fazla etkileşimde bulunurlar (Stoneman, 2001). Annenin zamanını ve ilgisini engelli çocuğa yöneltmesi normal gelişim gösteren kardeşin kıskançlık duygusunu artırır (Aral ve Gürsoy, 2009; Eripek, 1996). Anneler engelli çocuğa günlük etkinlikleri sırasında büyük bir dikkat göstermekte bu da annenin engelli çocuğu kayırıldığı izlenimini oluşturmaktadır (Stoneman ve diğerleri, 1987) Normal gelişim gösteren daha büyük kardeş benzer yaştaki akranlarına göre ebeveynlerinden daha az ilgi

almaktadırlar. Anneler engelli çocuklarıyla geçirdikleri zamanı dengelemek için ailede diğer çocuklarla geçirdikleri zamanı arttırarak dengelemeye çalışırlar. Bu nedenle normal gelişim gösteren çocuğa daha fazla sevgi göstermeye çalışma ve kardeşleri hakkında onlarla konuşma görülür (Caro, 1973). Buna karşın engelli çocuğun olduğu ailelerde ebeveynin farklı davranışlarının kardeş üzerindeki etkisinin normal gelişim gösteren kardeşlerin olduğu ailelere göre daha az belirgin olduğunu belirtilmektedir (Stoneman, 2001).

Kardeşler arasındaki ilişkiyi destekleyen ve geliştiren annelerin özellikleri olarak şunlar belirlenmiştir (Glasberg ve Harris, 2003; Burke, 2004; Kojima, 2000; Strain ve Danko, 1995; Dunn, 1995).

Tablo 1 Kardeş İlişisini Destekleyen ve Geliştiren Annelerin Özellikleri

Kardeşler Arasında Etkileşimi Geliştiren

- Kardeşlerin birlikte oynayabilecekleri basit ve eğlenceli oyunlar bulma,
- Birlikte oynayabilecekleri oyuncaklar sağlama,
- Kardeşler birlikte oynadıklarında olumlu geribildirimde bulunma ve takdir etme,
- Birlikte geçirdikleri zamanı arttırma,
- Kardeşlerin birbirleri için yaptıkları iyi şeyleri takdir etme,
- Normal gelişim gösteren kardeş otizmlili kardeşine yeni beceriler öğrettiğinde takdir etme,
- Otizmlili çocuğa kardeşiyle oynayabileceği oyunlar ve oyunlarla ilgili beceriler öğretme,
- Kardeşlerle birlikte oynama,
- Kardeşlerle birlikte çeşitli etkinlikler ve özel zamanlar planlama.

Kardeşler Arasında İletişimi Geliştiren

- Kardeşlere birbirlerinin duygu ve davranışlarıyla ilgili açıklama yapma,
- Kardeşin gereksinimlerini karşılamada zaman zaman diğer kardeşin yardımını isteme,
- Kardeşler arasındaki benzerlikleri ve ortak özellikleri vurgulama,
- Otizmlili çocuk kardeşine ilgi gösterdiğinde veya oynamak istediğinde diğer kardeşe bu ilgiyi fark ettirme,
- Otizmlili kardeşe ilgili hoş ve komik olayların normal gelişim gösteren kardeşe paylaşılması,
- Kardeşlerin her birine ilgi ve sevgi gösterme,
- Her çocuğun gelişim özellikleri ve ihtiyacına göre özel zaman ve ilgi ayırma

- Her çocuğun başarısını kutlama.

Kardeşler Arasındaki Çatışmaları Yöneten

- Evdeki görev dağılımına otizimli çocuğu da dahil etme,
- Kuralların açık ve net olması,
- Kardeşler arasında paylaşma davranışının gelişmesini sağlama
(oyuncakları paylaşma vs.),
- Kardeşlerden birine daha az kızma, daha az ceza verme davranışlarını önleme,
- Kardeşleri karşılaştırmama,
- Kardeşlerden birini kayırmama,
- Normal gelişen çocuk için özel bir yer hazırlama ve onun kendi başına yaptığı etkinliklere kardeşinin karışmamasını sağlama,
- Çocukları meşgul etme ve alternatifler sunma,
- Kardeşler arasında ne zaman ve neden çatışma olduğunu belirleme,
- Birlikte oynama ve işbirliği çabalarını takdir etme,
- Çocuklar arasında zarar veren davranışlar varsa çocukları ayırma.

Normal Gelişim Gösteren Çocuğu Kardeşinin Durumuyla İlgili Eğitimi

Sağlayan

- Otizm hakkında gelişim düzeyi ve ihtiyacına göre açık ve dürüst olarak bilgilendirme,
- Otizimli çocukla ilgili değişiklikler konusunda kardeşi önceden hazırlama,
- Ebeveynin otizimli çocuğa yönelik farklı davranışları ve farklı kurallarını sebebini açıklama,
- Normal gelişim gösteren çocuğun otizimli kardeşine yönelik olumlu ve olumsuz duygularını paylaşması için ortam oluşturma,
- Normal gelişim gösteren kardeşle engelli çocuğun bölmeyeceği özel etkinlikler planlama,
- Aile dışındaki etkinliklere katılması için teşvik etme,
- Otizimli çocuğun problem davranışlarıyla baş etme becerilerini kazandırma,
- Otizimli kardeşiyle nasıl iletişim kuracağını öğretme,
- Sosyal çevreden otizme yönelik gelen tepkiler ve davranışlar hakkında konuşma,
- Uzman desteği veya kardeş destek gruplarına katılmasını sağlama

2.5. Otizmlilerin Çocukların Kardeş İlişkisiyle İlgili Araştırmalar

2.5.1. Kardeşler Arasındaki Sosyal Etkileşim ve Oyunla İlgili Araştırmalar

Lewis, Knott ve Williams (1995) Down sendromlu ve otizmlilerin çocukların kardeşleriyle etkileşimlerini kıyaslamışlardır. Araştırmaya 15 Down sendromlu ve 15 normal gelişim gösteren kardeşi, 15 otizmliler çocuk ve 15 normal gelişim gösteren kardeşi katılmıştır. Otizmliler çocukların yaş ortalaması 6 ve kardeşlerinin 6.6, Down sendromlu çocukların yaş ortalaması 5.2 ve kardeşlerinin 5.7'dir. Araştırmada Abramovitch *et al* (1987) tarafından geliştirilen kodlama anahtarı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda otizmliler çocuklar ile Down sendromlu çocukların kardeşleriyle etkileşimlerinde belirli farklılıklar bulmuşlardır. Ancak her iki grubun etkileşim yapısı genel olarak normal popülasyona benzemektedir. Otizmliler çocuklar akranlarıyla girdikleri etkileşime nazaran kardeşleriyle daha sık ve nitelikli etkileşimlerde bulunmaktadır. Genel olarak otizmliler çocuklar kardeşlerine, Down sendromlu çocuklara göre daha az agresif ve prososyal davranış girişimlerinde bulunmaktadır. Yine otizmliler çocukların kardeşlerinin etkileşim başlatma davranışlarına yanıt verme düzeyleri daha düşüktür. Otizmliler çocuklar kardeşleriyle etkileşimlerinde sosyal beceriler kullanılmaktadır. Etkileşim başlatma ve etkileşime yanıt verme daha az olmasına karşın etkileşimin yapısı normal gelişim gösteren kardeş çiftlerindeki benzemektedir. Sıklık daha az fakat yapı benzerdir. Ancak otizmliler çocuk ve kardeş ilişkisinde, taklit normatif grupla kıyaslandığında genel kurala uygun değildir. Çünkü otizmliler çocuklarda taklit daha az, oysa ikinci çocuk olarak taklit daha fazla olmalıdır. Bu durum otizmliler çocukların taklit davranışında yaşadıkları özel zorluklarla açıklanabilir. Ancak gözlemler sırasında otizmliler çocuklarda kendiliğinden taklit davranışı görülmektedir. Kardeşlerinin basit bir izleyicisi olmanın yanında gerçek taklit davranışlarının ortaya çıktığı zamanlar olmaktadır.

El-Ghoroury ve Romanczyk (1999) otizmliler çocuk, annesi, babası ve kardeşin olduğu 9 ailenin birbirleriyle etkileşimlerini evlerinde gözlemlenmiştir. Otizmliler çocukların yaşı 3-7 arasında, kardeşlerin yaşı 5-8.5 arasında değişmektedir. Otizmliler çocuk ve annesi, otizmliler çocuk ve babası, otizmliler çocuk ve kardeşi olmak üzere çiftler halinde

izlenmişlerdir. Otizmlı çocuğun aile üyelerine yönelik sözel ve motor davranışları kaydedilmiştir. Araştırmanın sonucunda; otizmlı çocuk ve ebeveynleri arasındaki oyun etkileşiminin sıklığı otizmlı çocuk ve kardeşi arasındaki oyun etkileşiminden fazladır. Otizmlı çocuk kardeşine yönelik ebeveynlerine olduğundan daha fazla etkileşim başlatmak için girişimde bulunmaktadır. Buna karşın kardeşin otizmlı çocuğa yönelik sosyal davranışlarının sayısı azalmaktadır. Annelerin otizmlı çocuklarına yönelik etkileşim başlatma ve sürdürme davranışları babalardan ve kardeşlerden daha fazladır.

Lewis, Knott ve Williams (2007) otistik çocukların kardeşleriyle etkileşimlerini araştırdıkları 12 aylık boylamsal çalışmada 6 otistik çocuk, 10 Down sendromlu çocuk ve kardeşleri katılmıştır. Otistik çocukların yaş ortalaması; 5.5 Down sendromlu çocukların yaş ortalaması; 7.8 aydır. Otistik çocukların kardeşlerinin yaş ortalaması 28.8 ay, Down Sendromlu çocukların kardeşlerinin yaş ortalaması 37.7 aydır. Araştırmada Abramovitch ve arkadaşlarının(1987) geliştirdiği gözlem formu kullanılmaktadır. Çocuklar kendi evlerinde bahçe, oda ve benzeri yerlerde gözlenmektedir. Etkileşim başlatma oranı ve sayısı normal gelişen kardeş çiftlerle benzer olmasına karşın etkileşimin yapısında değişiklik görülüyor. Araştırmada normal gelişen kardeşlerin yaşları engelli kardeşlerden küçük olmasına karşın etkileşim normal kardeşler tarafından yönetilmektedir. Yine normal kardeş engelli kardeşine göre daha fazla etkileşim başlatmaktadır. Normal kardeşlerin prososyal davranışları süreç içinde değişmezken, engelli kardeşlerin etkileşimdeki pozitif davranışlarının sayısı artmaktadır. Otistik çocukların kardeşlerini kendiliklerinden taklit etme davranışları Down sendromlu çocuklara ve normal gelişen çocuklara göre daha azdır. Down Sendromlu çocuk normal kardeşinin davranışlarını örnek alarak etkileşimi sürdürürken otistik çocuklarda bu şekilde işlememektedir.

2.5.2. Normal Gelişim Gösteren Çocukların Kardeş İlişkisini Algılayışıyla İlgili Araştırmalar

Dewey ve Kaminsky (2001) otistik, Down sendromlu ve normal gelişim gösteren çocukların kardeşleriyle ilişkilerini karşılaştırmışlardır. Çalışmaya 8- 18 yaş arası 90

çocuk katılmıştır. 15 otistik, 15 Down sendromlu, 15 normal gelişen çocuk ve kardeşleri katılmıştır. Araştırmada kardeşler tarafından Sibling Relationship Questionnaire –Revised ölçeği doldurulmuştur. Otistik çocuklara Gilliam Autism Rating Scale ile Otistik ve Down sendromlu çocuklara Adaptive Behaviors Questionnaire uygulanmıştır. Otistikler ile Down sendromlu çocukların kardeşleri, normal çocukların kardeşlerine göre aralarında kavga, rekabet oranının daha az olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda bu iki grup normallere göre kardeşlerine karşı daha fazla beğeni ve hayranlık duyguları gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Otistikler ve kardeşleri arasındaki ilişki diğer iki gruba göre içtenlik-samimiyet, sosyal davranışlar (eşyalarını paylaşma vs.) daha az çıkmıştır.

Orsmond ve Seltzer (2007a) otizmlili ve Down sendromlu bireylerin yetişkinlik döneminde kardeş ilişkilerini araştırmışlardır. Çalışmada temel olarak şu sorulara yanıt aranmıştır: Engelli bir kardeşle büyümek nasıl bir deneyimdir ve bu deneyim engel türüne göre farklılaşmakta mıdır? İki grup arasında kardeş ilişkilerinde cinsiyetin etkisi var mıdır? Araştırmaya 77 otistik spektrum bozukluğu olan ve 77 Down sendromlu bireylerin kardeşleri katılmıştır. Bu kişilerin yaşları 21- 56 arasında değişmektedir. Kardeşler, engelli kardeşleriyle kurdukları ilişki ve bu ilişkinin yakınlığı, kardeşlerine yönelik duygusal bağlılıklarını ve geleceğe yönelik düşüncelerini içeren bir anket doldürmüşlerdir. Araştırmanın sonunda otistik kardeşi olan bireyler Down sendromlu kardeşi olan bireylere göre daha az olumlu duygular belirtmişlerdir. Bu kişiler ayrıca kardeşleriyle daha az ilişki kurduklarını ve onların geleceklere ile ilgili kaygı duyduklarını ifade etmişlerdir.

Benderix ve Sivberg (2007), otizmlili ve zihin engelli kardeşi olan 5- 29 yaş arasında 14 normal gelişim gösteren kişinin şimdiki ve geçmişteki kardeşlik deneyimlerini betimlediler. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmada şu kategorilerle ilgili veri elde edildi: sorumluluk, anormal davranışlara maruz kalma, otizmlili kardeş için üzülmeye, otizmlili kardeşe yönelik empati, fiziksel şiddet nedeniyle kendini evde gergin ve güvende hissetmeme, otizmlili kardeşin varlığının arkadaş ilişkileri üzerine etkileri. Araştırmanın sonunda kardeşler kendilerini otizmlili kardeşin varlığıyla ilgili sorumlu hissettikleri, otizmlili kardeşin anormal davranışlarından rahatsızlıklarını, evde kendilerini zaman zaman gergin

hissettiklerini, arkadaşlarına otizmlili kardeşi anlatmada zorlandıkları, utandıkları bildirmişlerdir.

Hastings, Petalas, Nasha, Dowey ve Reillya (2009), otizmlili kardeşi olan 9-12 yaş arası 8 normal gelişim gösteren çocuğun kardeşlik deneyimlerini ve kardeşlik ilişkisini nasıl algıladıklarını araştırdılar. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanıldı. Beş temel soruya yanıt arandı. Bunlar; kardeşlerinin kendi yaşamlarına etkisini, çevrenin kardeşlerine yönelik tepkisini, kardeşi kabul ve hoşgörü, olumlu tutum ve deneyimler, kendileri ve kardeşleri için destek sistemleriyle ilgili görüşleri. Araştırmanın sonunda normal gelişim gösteren çocuklar kardeşleriyle ilgili olumlu duygular ve deneyimleri bulunmakta buna karşın destek sistemlerinin yetersiz olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Boucher ve Mascha (2006) otizmlili ve asperger sendromlu kardeşi olan 11- 18 yaş arası 14 normal gelişim gösteren çocukla yarı yapılandırılmış görüşme tekniğini kullanarak otizmlili bir kardeşle yaşamayla ilgili öznel deneyimleri ve duygularını araştırdılar. Araştırma sonucunda normal gelişim gösteren çocukların otizmlili kardeşleriyle ilgili olumlu deneyimleri olmakta ve kardeşleriyle eğlenmektedirler. Ancak normal gelişim gösteren çocuklar belirgin olarak otizmlili kardeşlerinin saldırgan ve kontrolsüz davranışlarından rahatsız olmaktadır. Kardeşlerinin kontrolsüz davranışları ve diğer otizmle ilgili davranışlar utanma duygusu yaşamalarına neden olmaktadır.

Zoylan (2005), engelli kardeşi olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerini karşılaştırmıştır. Araştırmaya otistik kardeşi olan 31 kişi, Down Sendromlu kardeşi olan 36 kişi, engelli kardeşi olmayan 40 kişi olmak üzere toplam 107 kişi katılmıştır. Araştırmada Kardeş İlişkileri Anketi ve Genel Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda engelli kardeşi olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin farklılaştığı belirlenmiştir. Engelli kardeşi olmayan grup engelli kardeşi olan gruba göre Kardeş İlişkileri Anketi'nin çatışma ve rekabet boyutundan daha yüksek puan almıştır. Anketin konum/güç ve sıcaklık/yakınlık boyutunda gruplar arasında fark görülmemiştir.

Atasoy (2002), otistik kardeşi olan normal gelişim gösteren 9- 16 yaşları arasındaki çocukların, otizme ilişkin bilgi düzeyleri ile otistik kardeşlerine yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmaya otistik çocukların 9- 16 yaş arasındaki normal gelişim gösteren 51 kardeşi katılmıştır. Çalışmada, çocukların otizm tanısı almış kardeşlerine yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla “ Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği (EKYTÖ)” ile yine çocukların otizme ilişkin bilgi düzeylerini belirlemek amacıyla “Otizm Bilgi Düzeyi Belirleme Testi (OBDBT)” kullanılmıştır. “Otizm Bilgi Düzeyi Belirleme Testi” araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Ayrıca demografik bilgileri, kardeşleriyle, anne-babalarıyla ilişkilerini, otizme dair bilgilerini ve çevre hakkındaki düşüncelerini daha detaylı incelemek üzere araştırmacı tarafından geliştirilen “Kardeş Bilgi Toplama Formu” da kullanılmıştır. Araştırmaya katılan çocukların otizme ilişkin bilgi düzeyleriyle, çocukların kardeşlerine yönelik tutumları arasında doğrudan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak çocuğun otizm hakkında daha fazla bilgilenecek isteyip istememesi otistik kardeşe yönelik tutumunda anlamlı bir farklılaşma yarattığı belirlenmiştir. Çocukların cinsiyetleri ve ebeveynlerin eğitim düzeyleriyle, otistik kardeşe ilgili tutum ve otizme ilişkin bilgi düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Çocuğun anne babasının kendisine kardeşinden daha çok kızıp kızmadığına dair algısıyla tutum ölçeği ve alt ölçekleri arasında anlamlı bir farklılaşma bulunamazken, bilgi düzeyi belirleme testi ile anlamlı bir farklılık görülmüştür. Çocuğun kardeşiyle ilişkisinden hoşnut olup olmama durumu ile kardeşine yönelik tutumu arasında da anlamlı farklılık saptanmıştır. Ayrıca anne-baba-çocuk ilişkisiyle çocuğun kardeşiyle olan ilişkisi değerlendirilmiş ve ikisi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırmadaki önemli bir bulgu da ebeveynleriyle otistik kardeşi hakkında konuşabilen çocukların endişe düzeylerinin daha düşük olduğunun saptanmasıdır. Ayrıca kardeşiyle ilgili sorumluluk alma cinsiyete göre değişmezken yaşa göre değiştiği belirlenmiştir.

Yıldırım (2005), engelli kardeşi kabul ve engelli kardeşe ilişkiyi farklı engel grubundaki çocuklara göre karşılaştırmıştır. Araştırmaya Özel Öğrenme Güçlüğü, Zihin Engelli, Serabral Palsi, Mental Motor Retarde, Down Sendromlu ve Otizm tanısı almış çocukların 10-17 yaş arası normal gelişim gösteren 228 kardeş

katılmıştır. Araştırmada Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği, Çocuk ve Kardeş Bilgi Formu, Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Normal gelişim gösteren çocukların kardeş ilişkileri ve engelli kardeşe yönelik tutumları yaş, cinsiyet, engelin türü, doğum sırası, yaş farkı, ailedeki kişi sayısı, engelli çocuğun büyük ya da küçük olması değişkenleri açısından incelenmiştir. Araştırma sonunda, kardeş ilişkisi ile kardeşi kabul düzeyi arasında negatif anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Dere (2009), otizmlili çocuğu olan annelerin çocuklarını kabullenme düzeyleri ile normal gelişim gösteren çocuklarının kardeşlerini kabullenme düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığı ve bu ilişkinin çeşitli değişkenlere göre değişip değişmediği belirlenmiştir. Araştırmaya otizmlili kardeşi olan 8-16 yaş arasındaki normal gelişim gösteren çocuklar ile anneleri katılmıştır. Araştırmada Kişisel Bilgi anketi, Aile Çocuk İlişkileri Ölçeği, Özürlü Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Aile Çocuk İlişkileri Ölçeğinin Anne Formu ile Özürlü Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği puanları arasında negatif anlamlı ilişki bulunmuştur.

2.5.3. Otizmlili Çocuğun Kardeşinin Uyumu İle İlgili Araştırmalar

Bagenholm ve Gillberg (1991) otistik, zihin engelli ve normal kardeşi olan çocukların kardeş ilişkilerini incelemişleridir. 5-20 yaş arasında 20 otistik ve kardeşi, 20 zihin engelli ve kardeşi, 20 normal gelişen çocuk ve kardeşi olmak üzere 60 kardeş çiftinin ilişkisini araştırmışlardır. Her gruptaki çocuğa kardeşleri ve kendileriyle ilgili karşılaştıkları problemler sorulmuştur. Otistiklerin kardeşleri diğer iki gruba göre daha olumsuz, geleceği daha fazla düşündüklerini, daha fazla rahatsız edildiklerini, kendilerini daha fazla yalnız hissettiklerini ifade etmişlerdir. Zihin engelli kardeşi olan grup ise daha fazla kardeşleriyle oynadıklarını belirtmişlerdir.

Şenel (1995) engelli kardeşi olan ve olmayan çocukların kaygı düzeylerini karşılaştırmıştır. Şenel'in çalışmasına 13- 20 yaş arasında 30 zihin engelli, otizm ve Down sendromlu çocukların kardeşleri ile 30 normal gelişen çocukların kardeşleri katılmıştır. Araştırmada Özürlü ve Sürekli Bir Hastalığı Olan Bir Üyeye Sahip

Ailelerin Kaygı ve Endişe Düzeyini Ölçme Aracı (Holroyd's Questionnaire on Resources and Stress) ile yetersizliğe sahip kişilere yönelik tutumları belirlemek için de Yetersizlikten Etkilenmiş Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği (Attitudes Towards Disabled Person) kullanılmıştır. Ayrıca araştırmacı tarafından hazırlanan bir bilgi formu katılımcılar tarafından doldurulmuştur. Araştırma sonucuna göre, engelli kardeşi olan grubun kaygı düzeyinin ortalaması normal kardeşi olan grubun ortalamasından anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır. Engelli kardeşi olan çocuklar kendi içlerinde değerlendirildiğinde kaygı düzeyleri cinsiyet, aile üyelerinin sayısı ve eğitim düzeyine göre farklılaşmamaktadır. Engelli kardeşi olan ve olmayan her iki grubun engelli kişilere yönelik tutumları ve bu tutumun cinsiyet, aile üyeleri sayısı ve eğitim düzeyine göre farklılaşmadığı da saptanmıştır.

Apalaçi (1996), 29 yaygın gelişimsel bozukluğu olan ve 29 normal gelişim gösteren çocukların ağabey ve ablalarının psikoloji uyumunu (depresyon, benlik kavramı, davranış problemleri, sosyal uyum) ve kardeşler arası etkileşim sürecini (kardeş ilişkisinin niteliği, ebeveyn tutumundaki farklılığı algılama, bakım ve ev işleri) araştırmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocukların kardeşlerinde daha yüksek depresyon çıkarken, benlik saygısı daha düşük çıkmıştır. Gruplar arasında davranış sorunlarında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocuklar ve kardeşleri arasında yakınlık ve ilişkideki sıcaklık normal gelişim gösteren kardeş grubuna göre daha düşüktür. Buna karşın çatışma davranışları arasında gruplar arasında fark bulunmamıştır.

Fisman (2000), 46 yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocuk, 45 Down sendromlu çocuk, 45 herhangi bir engeli olmayan çocuk ve kardeşleriyle 3 yıl süreyle boylamsal bir çalışma yapmıştır. Çalışmada kardeşlerin kendilik algısı, sosyal destek, kardeş ilişkileri yanı sıra çocuklara birinci dereceden bakan kişilerde depresyon, ebeveyn stresi, evlilik ilişkileri ve psikososyal faktörler araştırılmıştır. Çalışmaya başlangıçta 137 çocuk ve kardeşi katılırken 3 yılın sonunda bu sayı 127'ye düşmüştür. Engelli çocukların yaşları 4- 18 yaş arası, normal gelişen çocukların yaş aralığı 8-16 yaş arasındadır. Araştırmanın sonunda yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocukların

kardeşlerinde daha fazla uyum problemleriyle karşılaşmıştır. Bu çocukların ebeveynlerinde de buna paralel biçimde süreğenliğini koruyan yüksek düzeyde depresyon görülmektedir.

Hastings (2003), normal gelişim gösteren çocukların otizmlı kardeşlerine uyumunda kardeşin problem davranışları ve annenin stres düzeyinin etkisini araştırmıştır. Araştırmaya 22 anne katılmıştır. Annelerin otizmlı çocukları 7-16 yaş arası, normal gelişim gösteren çocukları 6-16 yaş arasındadır. Anneler araştırma kapsamında normal gelişim gösteren çocuklarının uyumu ile ilgili, otizmlı çocuklarının problem davranışlarıyla ve ebeveyn stres düzeyi ile ilgili anketler doldurdular. Araştırma sonunda otizmlı çocukların problem davranışlarının ve annenin stres düzeyinin normal gelişim gösteren kardeşin uyumuna bir etkisi bulunamamıştır.

Pilowsky, Yirmiya, Doppelt, Gross-Tsur, Shalev (2004) otizmlı çocukların sosyal ve duygusal uyumunu ve problemlerini araştırmışlardır. Araştırmaya 30 otizmlı kardeşi olan, 28 zihin engelli ve 30 gelişimsel dil bozukluğu olan çocuğun normal gelişim gösteren kardeşleri katılmıştır. Gruplar cinsiyet, yaş, doğum sırası, zeka düzeyi ile aileye ait özellikler; aile büyüklüğü, sosyoekonomik düzey, meslek, stres düzeyi açısından karşılaştırılmıştır. Araştırmada Weinberger Adjustment Inventory, Vineland Adaptive Behavior Scale – Social domain, Child Behavior Checklist kullanılmıştır. Araştırmanın sonunda otizmlı çocukların kardeşlerinin 3'ünde, zihin engelli çocukların kardeşlerinin 4'ünde, gelişimsel dil bozukluğu olan çocukların kardeşlerinin 7'sinde DSM-IV'te yer alan uyum sorunları görülmüştür.

Cuskelly ve Ross (2006) otizmlı çocukların kardeşlerinin yaşadıkları problemler ve bu problemlerle başa çıkma becerilerini incelediler. Araştırmada anneler normal gelişen çocukları ile ilgili Child Behavior Checklist (Achenbach, 1981), kardeşler ise likert tipi bir ölçek doldurdular. Araştırmaya yaşları 8-15 yaş arasında değişen 25 çocuk katılmıştır. Araştırmanın sonucunda kardeşler, otistik kardeşleriyle ilgili problem olarak en fazla saldırgan davranışla karşılaştıklarını belirttiler. Buna yönelik tepkilerinin ise kızgınlık olduğunu ifade ettiler. Buna karşın kardeşleriyle ilgili zor bir durumla karşılaştıklarında bir baş etme stratejisi olan kendini ya da karşısındakini

suçlama yolunu seçmediler. Annelerden elde edilen CBCL sonuçlarına göre ise normal gelişen kardeşler risk altında çıkmıştır.

2.5.4. Annelerin Kardeş İlişkisini Geliştirmesine Yönelik Araştırmalar

Strain ve Danko (1995) otizmlili çocuk ve normal gelişim gösteren kardeşi arasında olumlu ilişki geliştirmek için ev temelli bir müdahale programını anne aracılığıyla uyguladılar. Araştırmaya okul öncesi yaşta 3 otizmlili çocuk, kardeşleri ve anneleri katılmıştır. Araştırmada öncelikle annelere kardeşlerin birlikte oynamaları için oyun öncesi, oyun sırasında, oyunda ve oyun sonunda çocuklarına öğretecekleri çeşitli beceriler araştırmacı tarafından düzenlenen eğitim oturumlarında gösterilmiştir. Anneler aldıkları eğitim oturumları sonunda öğrendikleri becerileri otizmlili çocuklar ve kardeşlerinin oynaması için müdahale oturumunda kullandılar. Araştırmacı tarafından anne ve çocukların birlikte oyunları sırasında çocukların davranışları gözlenerek kodlandı. Araştırma sonunda kardeşler arasında etkileşim davranışlarının miktarının ve çeşidinin arttığı gözlemlenmiştir.

2.6. İlgili Araştırmalara Eleştiriler

Otizmlili çocuklar ve kardeşlerinin ilişkileriyle ilgili literatür incelendiğinde araştırmaları şu beş başlık altında toplayabiliriz: Engelli çocuklar ve kardeşleri arasındaki sosyal etkileşim ve oyun, engelli çocuğun varlığının kardeşini nasıl etkilediği, normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşine uyumunu etkileyen faktörlerin belirlenmesi, annelerin kardeş ilişkisini teşvik etmesi. Bu başlıklar kendi içlerinde pek çok değişkene göre incelenmiştir.

Otizmlili çocuk ve normal gelişim gösteren kardeşleri arasındaki sosyal etkileşim ve oyunla ilgili araştırmaların (Knott ve ark. ,1995; El-Ghoroury, Romanczyk, 1999; Knott, Lewis, Williams, 2007) kardeşler arasındaki etkileşim ile ilgili olduğunu görüyoruz. Bu araştırmalarda kardeşler arasındaki etkileşim sıklığı, çatışma, rekabet, taklit ve birlikte oynanan oyunların kardeşlerin doğum sırası, yaş, cinsiyet ve engelin türüne göre ne şekilde değişmekte olduğu incelenmiştir. Bu araştırmalar engelli

çocuklar ve normal gelişim gösteren kardeşler arasındaki ilişkiyi gözlemledikleri için önemlidir. Bu araştırmalarda kardeşler arasındaki ilişki gözlemlenmiş fakat bu ilişkide annenin rolü izlenmemiştir. Sadece El-Ghoroury, Romanczyk (1999), çalışmalarında otizmlili çocuğun anne, baba ve kardeşiyle etkileşimleri ve bu etkileşimler arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Bu çalışmada annenin otizmlili çocukla arasındaki etkileşim davranışlarına bakılmıştır fakat kardeşler arasındaki ilişkiyi nasıl düzenlediğine dair herhangi bir değişkene bakılmamıştır. Literatürde otizmlili çocuklar ve kardeşlerinin sosyal etkileşim ve oyunla ilgili yapılan çalışmalar sınırlı olup bu alanda yapılacak araştırmaların elde edilecek bilgiler açısından artırılması önemlidir.

Bir başka araştırma grubu ise normal gelişim gösteren çocukların kardeşlik ilişkisini nasıl değerlendirdikleri üzerinedir (Apalaçi, 1996; Kaminsky ve Dewey, 2001; Orsmond ve Seltzer, 2007a; Atasoy, 2002; Zoylan, 2005; Yıldırım, 2005; Dere, 2009; Benderix ve Sivberg, 2007; Petalas, Hastings, Nasha, Dowey ve Reillya; 2009). Bu araştırmalar, normal gelişim gösteren çocukların kardeşlik ilişkisi hakkındaki değerlendirmelerini yansıtması ve kardeşlerin ihtiyaçlarının belirlenmesi açısından önemlidir. Ancak Apalaçi (1996), Kaminsky ve Dewey (2001), Orsmond ve Seltzer (2007a), Atasoy (2002), Zoylan (2005), Yıldırım (2005), Dere (2009) araştırmaları elde edilen veriler anket sonuçlarıyla sınırlıdır. Anket uygulamalarıyla araştırmacı değişkenler arasında nedensellik ilişkileri kurar. Anketler araştırılan kişilerin gizliliğini koruma, çok sayıda kişiye ulaşma, maliyetin düşük olması, kişilerin düşünerek cevap vermesini sağlama, önyargı ve kişisel değerlendirmelerin etkisinden uzak ve analiz yapmanın daha kolay olması bakımından araştırmacılara çeşitli olanaklar sağlar. Ancak anket uygulamalarıyla elde edilen bilgiler çoğunlukla yüzeyseldir. Elde edilen verilerin yorumlanması sınırlıdır. Araştırılan konuların niçin o şekilde olduklarını incelemektense bunları tanımak için veri toplar. Eğer araştırmaya katılanlar tarafından sorular doğru bir biçimde anlaşılmazsa, cevapların yanlış yanıtlanmasına bu da hatalı yorumlamalara neden olur (Kuş, 2003; Ekiz 2003).

Benderix ve Sivberg (2007); Petalas, Hastings, Nasha, Dowey ve Reillya (2009) ve Marscha ve Boucher (2006) araştırmalarında nitel araştırma yöntemleri kullanılmış ve araştırma sonucunda ayrıntılı bilgiler elde edilmiştir. Benderix ve Sivberg (2007) araştırmalarında 5- 29 yaş aralığındaki çocuk ve bireylerle, Petalas, Hastings ve diğerleri (2009) ise 9-12 Marscha ve Boucher (2006) 11- 18 yaş aralığındaki çocuklarla görüşmeler yapmışlardır. Benderix ve Sivberg (2007) yaş aralığının katılımcıların farklı gelişim alanlarında olmalarına ve bu da olayları değerlendirmelerinde farklılığa neden olduğu düşünölmektedir. 5 yaşındaki bir çocuk ile 20 yaşındaki bireyin soruları ve yaşadıkları süreçleri değerlendirmeleri birbirinden farklıdır. Ayrıca geğmişteki olaylar ile şimdi yaşanan olayların bireyler üzerindeki etkisi farklı olacaktır. Otizmlili çocukların kardeşlerinin yaşadıkları ve sorunlarıyla ilgili bilgi elde etmek için farklı yaş grubundaki kişilerle araştırmalar yapmak otizmlili çocukların kardeş ilişkisini anlamada daha etkili olacaktır.

Diğer bir araştırma grubu ise normal gelişim gösteren çocukların otizmlili kardeşlerine uyum ve uyumu belirleyen faktörler üzerinedir (Bagenholm ve Gillberg, 1991; Fisman, 2000; Pilowsky, Yirmiya, Doppelt, Gross-Tsur, Shalev, 2004; Hastings, 2003; Ross ve Cuskelly, 2006, şenel, 1995). Bu araştırmalarda kardeşlerin uyum sürecinde evlilik stresinin, annenin stres düzeyinin, çocuğun baş etme becerilerinin, kardeşin engel türünün etkisine bakılmıştır. Bu araştırmalar normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerini kabullenme süreçlerini belirleme ve bunun sağlanması açısından önemlidir. Ancak bu araştırmalara değerlendirirken iki noktaya dikkat etmek gerekir. Bunlardan birincisi, bu araştırmaların normal gelişim gösteren kardeşin uyumu üzerine odaklanmış olmasıdır. Oysaki kardeşlik ilişkisi tek yönlü olmayıp karşılıklı bir ilişkidir. Bu ilişkinin bir tarafına ait bulgular elde edilmesi ilişkinin gelişiminin desteklenmesini sağlama açısından yeterli değildir. Aynı zamanda annelerin kardeşlik ilişkisinde karşılaştıkları sorunları nasıl çözümledikleri, ne tür stratejiler kullandıklarına ilişkin veriler yoktur. İkinci dikkat edilmesi gereken nokta ise bu araştırmaların tarama modellenli olmasıdır. Nicel araştırma yönteminin tarama modeliyle, ‘Ne kadar? Ne miktarda? Ne kadar sık? Ne kadar yaygın?’ sorularına yanıt aranır. Nitel araştırmalarla ise ‘Niçin? Nasıl? Ne?’ sorularına yanıt aranır. Bu nedenle nicel araştırmalarla elde edilen verilerin nitel araştırma

yöntemleriyle derinlemesine incelenmesi olguların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır (Kuş, 2003; Balcı, 2004).

Bir diğer araştırma ise annenin kardeş ilişkisini geliştirmesine yönelik deneysel yöntemin kullanılmasıyla yapılmıştır (Strain ve Danko, 1995). Bu araştırma ile otizmlili çocukların kardeşlik ilişkisini geliştirmesi için anneye çeşitli beceriler öğretilmiştir. Bu türde bir araştırmaya yapılan literatür taramasında rastlanılmamıştır. Bu araştırma literatürdeki öncü bir örnek olması ve kardeş ilişkisinde annenin rolü üzerinde durması açısından önemlidir. Bu araştırma türünün farklı yaş grubu çocuklar arasında ve tekrarının yapılması sonuçların güvenilirliğini artıracaktır. Aynı zamanda annenin kardeş ilişkisindeki rolüyle ilgili gözlem, video kayıt gibi yöntemlerin kullanıldığı nitel araştırmaların yapılması daha derin ve ayrıntılı veriler elde edilmesini sağlayacaktır.

Türkiye’de otizmlili çocukların kardeş ilişkileriyle ilgili altı araştırma (Dere, 2009; Atasoy, 2002; Apalaçi, 1996; Şenel, 1995; Yıldırım, 2005; Zoylan, 2005) bulunmaktadır. Bu araştırmalarda nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Otizmlili çocukların kardeş ilişkisini ve bu ilişkinin niteliğini belirleyen faktörleri belirlemek için daha fazla ve farklı türde araştırmalara gereksinim vardır. Otizmlili çocuk ve kardeşi arasındaki ilişkinin hem nitel hem nicel araştırmalarla kapsamlı olarak incelenmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra kardeş ilişkine ait annelerin yaşadıkları sorunlar, ilişkiyi nasıl değerlendirdikleri ve kardeş ilişkisini nasıl düzenledikleriyle ilgili nitel ve nicel araştırmalar olmayıp bu alanda önemli bir eksiğin olduğu görülmektedir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, katılımcılar, veri toplama aracının geliştirilmesi, verilerin toplanması, verilerin dökümü ve analizi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada otizmlili çocuğu ve normal gelişim gösteren çocuğu olan annelerin kardeş ilişkisine ilişkin görüşlerini ve kardeş ilişkisini nasıl düzenlediklerini betimlemek amacı ile nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği şu amaçlarla seçilmiştir. Katılımcılardan derinlemesine bilgi edinmek, katılımcıların kardeş ilişkisini nasıl değerlendirdikleri, yorumladıkları ve organize ettiklerini anlamak, görüşme sırasında derinlemesine bilgi edinmek için ek sorular sorulabilmesi, eğitim düzeyi düşük katılımcıların yazılı yerine sözlü olarak kendilerini daha iyi ifade edebilmeleri, görüşmede sorulara yanıt alma oranının yüksek olması nedeniyle tercih edilmiştir.

Bu araştırmada örneklem seçiminde amaçlı örneklem kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme bilgi zenginliği sağlayabilecek durumlar stratejik ve amaçlı olarak seçilir. Durumların çeşidi ve sayısı araştırmanın amacına ve kaynaklarına bağlıdır (Patton, 2002). Amaçlı örnekleme zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların çalışılmasına olanak verir. Amaçlı örnekleme yöntemleri pek çok durumda, olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında yararlı olur (Şimşek ve Yıldırım, 2008). Bu araştırmada amaçlı örneklemenin kartopu örnekleme ve ölçüt örnekleme türleri kullanılmıştır. Kartopu örnekleme, araştırma açısından çok ve önemli bilgi sağlayacak birey ya da durumların seçildiği bir yaklaşımdır. Kartopu örneklemede süreç “Bu konuyla ilgili kim çok şey bilir, bu konuda kiminle konuşmalıyım?” sorularıyla başlar. Bilgi almak istenen konuda bilgi bakımından zengin olan yeni

vakalar eklenir ve başka kimlerle konuşulması gerektiği birçok insana sorularak kartopu gitgide büyür. Birkaç anahtar isim ya da durum geçince kartopu küçülür. Kartopunun küçülmesiyle araştırmacının ilgilenmesi gereken durum veya görüşmesi gereken birey sayısı azalarak netleşir (Patton, 2002; Şimşek ve Yıldırım, 2008). Ölçütlü örneklemede, önceden belirlenen önem ölçütüne göre bütün durum veya görüşülecek kişileri gözden geçirerek çalışır. Araştırmayı nitelikli kılmak için çoğunlukla kullanılan bir stratejidir (Patton, 2002). Bu araştırmada amaçlı örneklem yöntemlerinden kartopu ve ölçütlü örnekleme kullanılarak otizmlili çocukların kardeş ilişkisiyle ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olduğu düşünülen anneler örnekleme alınmıştır.

3.2. Katılımcılar

Bu bölümde araştırmaya katılan annelerin belirlenmesi ve katılımcıların özellikleriyle ilgili bilgi verilmektedir.

3.2.1. Katılımcıların Belirlenmesi

Bu araştırmada örneklemin belirlenmesinde iki ölçüt kullanılmıştır. Otizmlili ve normal gelişim gösteren çocuğu bulanan anneler ölçütlerden biri olarak belirlenmiştir. Katılımcı annelerin otizmlili çocuklarının ve normal gelişim gösteren çocuklarının 6 ila 14 yaş aralığında yer alması da ikinci ölçütü oluşturmuştur. Görüşme yapılacak katılımcılar belirlenirken çocuğun cinsiyeti, gelişim düzeyi veya annelerin yaş ve eğitim düzeyi gibi demografik özellikler dikkate alınmamıştır.

Araştırmaya katılacak annelere ulaşmak için araştırmacı, kendi çalıştığı kurum ve yardım alabileceği kurumlarda bulunan ve araştırma amacına uygun kriterlerdeki anneleri belirlemiştir. Araştırmacı kendi çalıştığı kurumdaki anneleri telefonla arayarak araştırma ve görüşmenin içeriği hakkında bilgi vermiştir. Bu şekilde 8 anneye ulaşılmış bu annelerden 7'si görüşmeye katılmaya gönüllü olmuşlardır. Araştırmacının arkadaşlarının çalıştığı kurumlardaki annelere önce araştırmacının arkadaşları bilgi vermiştir. Araştırmaya gönüllü olabileceği düşünülen annelerin çocuklarının rehabilitasyon aldıkları saatlerde araştırmacı bu kurumlara gitmiştir.

Ayrıca annelere araştırmacı tarafından araştırma hakkında açıklayıcı bilgi verilmiş ve gönüllü olan annelerle çocuklarının bir sonraki rehabilitasyon saatinde görüşme yapılmasına karar verilmiştir. Araştırmaya katılan annelerden 1'ine başka bir otizmliler ocuk annesi aracılığıyla ulaşılmış ve bu anneyle önce telefonla görüşülerek araştırmayla ilgili bilgi verilmiş, annenin gönüllü olması üzerine belirlenen tarihte katılımcının evine gidilmiştir. Araştırmaya katılan annelerden 1'ine eşi aracılığıyla ulaşılmıştır. Babaya verilen bilgiyle baba kendi eşi aramış annenin kabul etmesi üzerine görüşme yapmak üzere ailenin evine gidilmiştir.

3.2.2. Katılımcıların zellikleri

Araştırmaya katılan annelerin tamamının 8-14 yaş arası otizmliler çocuğu ve 6-14 yaş arası normal gelişim gösteren çocuğu bulunmaktadır. Görüşme yapılan annelerin kod adları, yaşları, eğitim ve mesleki durumları Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2'de gösterildiği gibi annelerin yaşı 32 ile 47 arasında değişmektedir Annelerin eğitim durumu ilkokul, lise, ve üniversitedir. Annelerin 26'sı ev hanımı, 3'ü çalışmaktadır.

Görüşme yapılan annelerin otizmliler çocukları ve normal gelişim gösteren çocuklarının yaşları, cinsiyetleri Tablo 3'te gösterilmiştir. Tablo 3'te gösterildiği gibi otizmliler çocukların yaşları 8 ile 14 arasında, normal gelişim gösteren çocukların yaşları 6 ile 14 arasında değişmektedir. Otizmliler ocukların 6'sı kız ve 23'ü erkek, normal gelişim gösteren çocukların 14'ü kız, 17'si erkektir.

Tablo 2 Görüşme Yapılan Annelerin Özellikleri

Görüşme No	Kod Adı	Yaş	Eğitim	Meslek
1	Pelin	34	İlkokul	Ev Hanımı
2	Serap	36	Lise	Ev Hanımı
3	Neriman	39	Lise	Ev Hanımı
4	Sakine	38	Lise	Ev Hanımı
5	Feride	34	Lise	Ev Hanımı
6	Reyhan	37	İlkokul	Ev Hanımı
7	Nalan	40	İlkokul	Ev Hanımı
8	Oya	36	İlkokul	Ev Hanımı
9	Suzan	42	İlkokul	Ev Hanımı
10	Nurten	39	İlkokul	Ev Hanımı
11	Nesrin	38	İlkokul	Ev Hanımı
12	Esin	36	Lise	Ev Hanımı
13	Dilek	40	Ortaokul	Temizlikçi
14	Özge	37	Ortaokul	Ev Hanımı
15	Gülten	42	Üniversite	Ev Hanımı
16	Nazan	38	İlkokul	Ev Hanımı
17	Yasemin	39	İlkokul	Çocuk Bakıcısı
18	Ayten	37	İlkokul	Ev Hanımı
19	Zekiye	36	İlkokul	Ev Hanımı
20	Taylan	34	Lise	Ev Hanımı
21	Nazmiye	32	Lise	Ev Hanımı
22	Zarafet	39	Üniversite	Ev Hanımı
23	Fahriye	38	İlkokul	Ev Hanımı
24	Hediye	35	Yüksekokul	Hemşire
25	Melahat	34	Lise	Ev Hanımı
26	Kadriye	47	İlkokul	Ev Hanımı
27	Melek	40	İlkokul	Ev Hanımı
28	Canan	35	İlkokul	Ev Hanımı
29	Tuğba	37	Üniversite	Ev Hanımı

Tablo 3 Kardeşlerin Özellikleri

Annenin Kod Adı	Otizmlili Çocuğun Yaşı	Otizmlili Çocuğun Cinsiyeti	Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Yaşı	Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Cinsiyeti
Pelin	11	Erkek	8	Kız
Serap	12	Erkek	8	Kız
Neriman	12	Kız	12	Erkek
Sakine	12	Erkek	10	Erkek
Feride	11	Erkek	9	Erkek
Reyhan	13	Erkek	6	Kız
Nalan	9	Erkek	11	Kız
Oya	7	Erkek	9,11	Erkek/Erkek
Suzan	13	Kız	10,12	Kız/Erkek
Nurten	14	Kız	6	Kız
Nesrin	10	Erkek	8	Kız
Esin	11	Erkek	13	Kız
Dilek	14	Erkek	12	Erkek
Özge	11	Erkek	14	Erkek
Gülten	14	Erkek	10,6	Erkek/Erkek
Nazan	13	Erkek	11	Erkek
Yasemin	14	Erkek	12	Erkek
Ayten	13	Erkek	10	Kız
Zekiye	13	Erkek	10	Kız
Taylan	12	Erkek	10	Erkek
Nazmiye	12	Erkek	10	Erkek
Zarafet	8	Kız	11	Erkek
Fahriye	14	Kız	10,8	Kız/Kız
Kadriye	13	Erkek	13	Kız
Melek	11	Kız	13	Kız
Hediye	8	Erkek	7	Erkek
Melahat	9	Erkek	6	Erkek
Canan	10	Erkek	6	Erkek
Tuğba	7	Erkek	12	Erkek

3.3. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Araştırma verileri nitel veri toplama tekniklerinden yarı-yapılandırılmış görüşme ile toplanmıştır.

3.3.1. Görüşme Sorularının Oluşturulması

Katılımcılara sorulacak soruların belirlenmesi için otizmlili çocuklar ile normal gelişim gösteren kardeşleri ile ilgili literatür taranmıştır. Literatür taraması üç bölümde yürütülmüştür. Birinci bölümde kardeşlik ilişkisinin tanımı, kardeşlik ilişkisinin boyutları, kardeşlik ilişkisini belirleyen faktörler, kardeşlik ilişkisinde annenin rolü ile ilgili araştırmalar incelenmiş ve ana başlıklar belirlenmiştir. Bu noktada literatür taraması yanında kardeş ilişkileriyle ilgili ölçek ve gözlem formları Behavioural Codes (Abramovitch, 1987), Kardeş İlişkileri Anketi (Furman ve Buhrmester, 1985), Kardeş Problemleri Anketi (Taylor,1974 ve McSchaeffer), Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği'nden (Schaeffer-Edgerton, 1979 ve McHale, 1989), Ahmetoğlu (2004) incelenmiştir. İkinci bölümde engelli çocuk ve kardeşi arasındaki ilişkiyle ilgili araştırmalar incelenmiş (Meyers ve Vipond, 2005; Orsmond ve Seltzer, 2007b) ve otizmlili çocukların kardeş ilişkisinin boyutları saptanmıştır. Üçüncü bölümde kardeş etkileşimini destekleyen ve geliştiren annenin özellikleri belirlenmiştir. Buna göre annenin kardeşler arasında etkileşimi geliştirme, iletişimi geliştirme, çatışmaları yönetme ve normal gelişim gösteren çocuğu kardeşinin durumuyla ilgili eğitimini sağlama konularında yapması gerekenler saptanmıştır (Glasberg ve Harris, 2003; Kojima, 2000; Strain ve Danko, 1995; Burke, 2004).

3.3.2. Görüşme Soruları

Görüşme soruları annenin kardeş ilişkisine yönelik genel görüşleri, annelerin kardeşlerin birlikte vakit geçirmeleri için yaptıkları, annelerin kardeşler arasında paylaşma davranışlarının gelişmesi için yaptıkları, annelerin kardeşler arasında duyguların ifade edilmesi için yaptıkları, annelerin normal kardeşin otizmlili kardeşle ilgilenmesi için yaptıkları, annelerin kardeşler arasındaki çatışmaları çözmek için

yaptıkları, annelerin otizmlı kardeş hakkında normal kardeşle paylaşımları, ve diğer annelere öneriler olmak üzere sekiz başlık altında toplanmaktadır. Her bir bölümde annelerin kardeş ilişkisiyle ilgili yaptıkları sorulmadan önce o bölümdeki soruya yönelik giriş soruları sorulmuştur. Örneğin kardeşlerin birlikte zaman geçirmesi için siz neler yaparsınız sorusundan önce kardeşlerin birlikte zaman geçirmek için neler yaptıkları ve ne sıklıkta birlikte olduklarına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Buradaki amaç hedef sorudan önce katılımcıyı hazırlamaktır. Aynı zamanda katılımcıların sadece kendilerinin yaptıklarıyla ilgili sorular yöneltilmesi onlarda kaygıya neden olacağı düşünüldüğünden tercih edilmiş ve katılımcının yaptıkları ile kardeşlerin ilişkisi arasındaki paralellik ortaya çıkarılmak istenmiştir.

Annelerin Kardeşler Arasındaki İlişkiye Ait Genel Görüşleri

1. Çocuklarınızın birbiriyle ilişkisi (iki kardeşin ilişkisini) genel olarak nasıldır?

Annelerin Kardeşlerin “Birlikte Zaman Geçirme”si İçin Yaptıkları

2. a. Kardeşler birlikte nasıl vakit geçirir, neler yaparlar?
Evde?
Evin dışında?
b. Kardeşler ne sıklıkta birlikte vakit geçirirler?
c. Kardeşlerin birbirleriyle vakit geçirmeleri için siz neler yaparsınız?
d. Kardeşlerin birlikte vakit geçirmeleri için çocuklarınızla birlikte neler yapar, nasıl vakit geçirirsiniz?
3. a. Kardeşler birlikte hangi oyunları oynarlar?
b. Birlikte ne sıklıkta oyun oynarlar?
c. Kardeşlerin birbirleriyle oyun oynamaları için anne olarak siz neler yaparsınız?
Kardeşlerin birlikte oynamaları için hangi oyunları kullanırsınız?
Kardeşlerin birlikte oynamaları için nereleri oyun ortamı olarak kullanırsınız?
Kardeşlerin birlikte oynamaları için ne tür oyuncak, eşya vs. kullanırsınız?
Kardeşlerle birlikte hangi oyunları oynarsınız?
Kardeşin’yı (otizmlı çocuğu) kendi oyunlarına dahil etmesi için

neler yaparsınız?

..... 'nın (otizimli çocuğunuz) kardeşiyle oyun oynayabilmesi için oyunlarla ilgili neler öğrenmesini sağlarsınız?

Annelerin Kardeşler Arasında Paylaşmanın Gelişmesi İçin Yaptıkları

4. a. Kardeşler birbirleriyle oyuncaklarını, eşyalarını, giysilerini paylaşırlar mı?
- b. Kardeşlerin birbirleriyle oyuncaklarını, eşyalarını, giysilerini paylaşmaları için siz neler yaparsınız?

Annelerin Kardeşler Arasında Duyguların İfade Edilmesi İçin Yaptıkları

5. a. Kardeşler birbirlerine karşı ne hissederler?
- b. Kardeşler birbirlerinin kızgınlığını ya da sevincini fark ederler mi?
- c. Bir kardeş diğer kardeşin kızgınlığını ya da sevincini fark etmediğinde siz fark etmesi için neler yaparsınız?
- d. Kardeşler birbirlerine ilgilerini, sevgilerini ve şefkatlerini nasıl gösterirler?
- e. Kardeşlerin birbirlerine yönelik ilgilerini, sevgilerini ve şefkatlerini göstermeleri için siz neler yaparsınız?
- f. Kardeşler birbirlerine öfke ve kızgınlıklarını nasıl gösterirler?
- g. Kardeşlerin birbirlerine öfke ve kızgınlıklarını göstermeleri için siz neler yaparsınız?
- h. 'la kardeşine (otizimli çocuk) yönelik duyguları hakkında neler konuşursunuz?
- ı. 'la kardeşine (otizimli çocuk) yönelik duyguları hakkında konuşurken nelere dikkat edersiniz?

Annelerin Normal Gelişim Gösteren Kardeşin Otizimli Kardeşiyle İlgilenmesi İçin Yaptıkları

6. a. Kardeşin 'ya yeni beceriler ve davranışlar göstermeye çalışır mı?
- b. Kardeşin 'ya ne tür beceriler ya da davranışlar gösterir ya da örnek olur?
- c. Kardeşin 'ya yeni beceriler ve davranışlar konusunda örnek olması için siz neler yaparsınız?
7. a. 'nın günlük gereksinimlerini karşılamada kardeşi size yardım eder mi ve ne gibi yardımlarda bulunur?

- b.'nın günlük gereksinimlerini karşılamada kardeşinin size yardımcı olması için siz neler yaparsınız?

Annelerin Kardeşler Arasındaki Çatışmaları Çözmek İçin Yaptıkları

8. a. Kardeşler birbirleriyle hangi sebeplerden kavga ederler?
b. kardeşler ne sıklıkta kavga ederler?
c. Kavgaları nasıl biter?
d. Kardeşler arasında herhangi bir nedenle gerilim oluştuğunda bunun kavgaya varmasını engellemek için neler yaparsınız?
e. Peki, kardeşler herhangi bir nedenle kavga ettiklerinde sorunu çözmek için neler yaparsınız?
9. a. Kardeşler birbirlerine itme, çimdikleme, ısırma, saç çekme gibi davranışlarda bulunurlar mı?
b. Kardeşler arasında itme, çimdikleme, ısırma, saç çekme gibi davranışlar olduğunda siz ne yaparsınız?
10. a. Kardeşin'ya karşı hor görme, tehdit etme, emir verme gibi davranışlarda bulunur mu?
b. Kardeşin 'ya karşı hor görme, tehdit etme, emir verme gibi doğru bulmadığınız davranışlarıyla karşılaştığınızda neler yaparsınız?
11. a. Kardeşi, 'yı kayırdığınız gibi bir hisse kapılır mı?
b. Böyle durumları engellemek için siz ne yaparsınız?
12.'nın durumundan dolayı kardeşini ihmal etmemek için neler yaparsınız?

Annelerin Otizmlili Kardeş Hakkında Normal Gelişim Gösteren Kardeşle Paylaşımları

13. a.'nın durumuyla ilgili kardeşi sorular sorar mı?
b.'nın durumuyla ilgili kardeşi ne tür sorular sorar?
c.'nın durumuyla ilgili kardeşin sorduğu soruları nasıl yanıtlarsınız?
14. a.'nın problem davranışları var mı, ne tür davranışları vardır?
b. Kardeşi 'nın problem davranışları karşısında neler yapar?
c. Kardeşin 'nın problem davranışları (vurma, tükürme) baş etmesi için siz neler yaparsınız?
15. a. Kardeşi, çevresindeki kişiler arkadaşları, öğretmenleri vs.'yla ilgili

sorular sorduğunda onlara açıklama yapmakta mıdır?

b. Kardeşi, çevresindeki kişiler arkadaşları, öğretmenleri vs.'yla ilgili sorular sorduğunda onlara nasıl açıklamalar yapar?

c.'yla ilgili kardeşinin arkadaşlarının, çevresindeki kişilerin, öğretmenin vs. sorularını yanıtlaması konusunda ona siz nasıl bir açıklama yapmasını önerirsiniz?

Diğer Annelere Öneriler

16. Deneyimlerinizi göz önünde bulundurarak kardeş ilişkisini yönetme konusunda diğer annelere neler önerirsiniz?

3.4. Verilerin Toplanması

Bu bölümde görüşme formu, görüşme ilkeleri ve verilerin toplanması ile ilgili bilgi verilmektedir.

3.4.1. Görüşme Formu

Görüşme formu araştırma problemi ile ilgili tüm boyutların ve soruların kapsamını güvence altına almak için geliştirilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacının oluşturduğu görüşme formu kullanılmıştır.

Görüşme formu giriş ve sorular olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Görüşme formunun giriş bölümünde araştırmacı, görüşülen anneye kendisini tanıtmış ve araştırmanın amacını açıklamıştır. Bunun yanında katılımcı ile güvenilir bir ilişki kurulması ve gizliliğin sağlanması için isimlerinin raporlara yazılmayacağını, yapılan kayıtların yalnızca araştırma amaçlı kullanılacağı açıklanmış ve katılımcı annelerden ses kaydı için izin alınmıştır.

Formun ikinci bölümünde görüşme soruları yer almaktadır. Sorular araştırmacı tarafından katılımcı annelere şu sırayla yöneltmiştir. Önce kardeşler arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. Daha sonra annelere konu edinilen durumla ilgili neler yaptıkları sorulmuştur. Örneğin “Kardeşler eşyalarını,

oyuncaklarını, giysilerini vs. paylaşırlar mı?” sorusu yöneltmiş, sonra “Kardeşlerin birbirleriyle eşyalarını, oyuncaklarını, giysilerini vs. paylaşması için siz neler yaparsınız?” sorusuyla annenin kardeşler arasında paylaşma davranışının gelişmesi için yaptıklarının öğrenilmesi hedeflenmiştir.

3.4.2. Görüşme İlkelerinin Belirlenmesi

Görüşme sürecinin etkili ve verimli hale getirilmesi için; soruları sorarken akışa göre değişiklik yapma, soruları konuşma tarzında sorma, teşvik edici olma ve geri bildirimde bulunma, süreci kontrol etme, yansız ve empatik olmaya dikkat edilmelidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Etkili bir görüşme yapmada en önemli beceri dinlemedir. Görüşmeci için aktif dinleme ve görüşmede sessizliğini korumak zor bir iştir. Görüşmeci katılımcıyı dinlerken katılımcının söylediklerine ve konunun özünü anlayıp anlamadığına odaklanmalıdır. Katılımcının söylediklerini takip etmeli ve anlamadığı yerde soru sormalıdır. Bir diğer dikkat etmesi gereken ise görüşmecinin, katılımcının söylediğinden fazlası olduğunu düşünüyorsa konuyu açacak sorular yöneltmelidir (Seidman, 2006).

Görüşmelere anneler gönüllü katılmışlardır. Araştırmacı görüşme öncesi 14 kişiye görüşmenin içeriği ile ilgili kendisi bilgi vermiş. 15 kişiye ise görüşmeye aracılık eden kişiler tarafından bilgi verilmiştir. Araştırmacı araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul edenleri telefonla arayarak görüşmenin içeriği, görüşme yeri, tarihi ve saati ile ilgili anlaşmıştır.

Katılımcılara görüşmelerin kaydedileceği, isimlerinin gizli tutulacağı ve bilgilerin araştırmacının yüksek lisans tezi için kullanılacağı anlatılmıştır. Görüşmeye katılan annelerden 3’ü kendi adlarının ve çocuklarının adlarının kod ad ile değiştirilmesini istemiş diğer 26 anne aynı şekilde kullanılmasını istemiştir.

Görüşme sırasında sorular önceden hazırlandığı şekliyle sorulmuş ancak bazı sorulara açıklık getirmek ve katılımcının cevabını açmak için görüşmenin ve konunun gidişine uygun sondaj sorular yöneltilmiştir. Görüşme sürecinde sorular belirlenen sırada sorulmuş, ancak anneler sorulan soruyla birlikte başka bir sorunun cevabını vermişlerse, katılımcının eklemek istediği başka bir şey olup olmadığını öğrenmek amacıyla “.....’dan az önce biraz bahsettiniz, bu konuda başka eklemek istediğiniz şeyler var mı?” sorusu katılımcılara yöneltilmiştir.

3.4.3. Pilot Görüşme

Görüşmeden iyi veriler elde etmek iyi sorular sormaya bağlıdır. İyi soru sormak denemeye bağlıdır. Bunun için pilot görüşme yaparak soruları sınamak gerekir. Pilot çalışma, hangi soruların karışık olduğunu ve nasıl ifade edilmesi gerektiğini, hangi soruların işlevsiz veriye neden olduğu gibi pek çok şeyi belirlemeyi sağlar. Görüşmede sorulacak sorular araştırmanın odağındaki konuları kapsamalıdır. Görüşmede soruların sırası ve soruların dili önemlidir. Soruların sırası istenilen bilgiye ulaşma olanağı verir. Görüşme sorularının dili görüşülen kişinin dünya görüşünü ortaya çıkarmada etkilidir. Teknik jargon ve terimler görüşülen kişinin görüşmeciyi yeterince anlayamamasına neden olabilir (Merriam, 1998; Seidman, 2006).

Araştırmacı, katılımcılarla görüşme yapmadan önce 2 pilot çalışma yapmıştır. Pilot görüşmenin iki amacı vardır. Birinci amaç; görüşme sorularının araştırılan konuyu kapsayıp kapsamadığını, soruların anlaşılır olup olmadığını, soruların soruluş biçimini, soruların sırasını, ek sorular gerekip gerekmediğini ve görüşme süresinin ne kadar süreceğini belirlemektir. İkinci amaç; pilot görüşme ile araştırmacı becerilerini sınamıştır.

Birinci pilot görüşme 21.02.2010 tarihinde yapılmış ve 62 dakika sürmüştür. Bu görüşmede araştırmacı katılımcının çocukların yaş aralığına dikkat etmemiştir. Yaş aralığına dikkat edilmemesi katılımcı sayısının yeterli olmamasından

kaynaklanmaktadır. Bu görüşme sonucu araştırmadaki bazı soruların soruluş biçiminde değişiklikler yapılarak ikinci bir pilot görüşme yapılmıştır.

İkinci pilot görüşme planlanan örneklemden bir katılımcı ile 22. 02. 2010 tarihinde araştırmacının çalıştığı kurumun revirinde yapılmıştır. Revirin okul içinde sessiz bir noktada olması ve görüşmenin kesintiye uğratılması ihtimalini ortadan kaldırmak için seçilmiştir. Görüşme 58 dakika sürmüş ve görüşmede annenin izni alınarak ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşmenin ardından verilerin dökümü yapılarak okunmuştur.

Tablo 4 Pilot Görüşme Yapılan Annelerin Özellikleri

Annenin Kod Adı	Otizmlili Çocuğun Yaşı	Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Yaşı	Görüşme Yapılan Yer	Görüşme Tarihi	Görüşme Süresi
Sezen	16	14	Revir	21.02.2010	62
Zerrin	12	8	Revir	22.02.2010	58

Sezen Hanım 16 yaşında otizmlili ve 14 yaşında normal gelişim gösteren olmak üzere iki çocuk annesi ve öğretmendir. Zerrin Hanım ise 12 yaşında otizmlili ve 8 yaşında normal gelişim gösteren çocuğu olan iki çocuk annesi ev hanımıdır.

Pilot uygulamada görüşme soruları belirlenen sıra ile annelere sorulmuş ve görüşmeler ses kayıt özelliği olan Philips marka mp3 çalar ile kaydedilmiştir. Görüşme sonunda katılımcılara soruların anlaşılır olup olmadığı sorulmuştur. Katılımcılardan elde edilen bilgiler ve veriler doğrultusunda soruların uygulanmasına karar verilmiştir.

3.4.4. Verilerin Toplanması

Görüşmeler 23.02.2010 ile 03.04.2010 tarihleri arasında gerçekteşmiştir. Görüşmelerin en kısası 13 dakika 55 saniye sürerken, en uzununu 50 dakika 28 saniye sürmüştür. Görüşme yapılan gün ve saat ile bilgiler günlük şeklinde tutularak kaydedilmiştir. Görüşmeler araştırmacının okulunda rehberlik servisi ve revirde, gittiği kurumlarda 5'i bireysel eğitim odalarında, 1'i müdür yardımcısı odasında, 3'ü

müdür odasında, 1'i katılımcının evinde, 1'i kurumun arka bahçesinde gerçekleşmiştir.

Araştırma süresince alınan notlar günlük şeklinde araştırmacı tarafından kaydedilmiş olup Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5 Günlükler

Tür	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi	Sayfa Sayısı
Günlük	01/02/10	05.04.2010	15

Tablo 5'te görüldüğü gibi araştırmayla ilgili günlükler ise 01.02.2010 tarihinden 05.04.2010 tarihine kadar 15 sayfa olarak tutulmuştur.

Görüşmeye başlamadan önce araştırmacı 23 katılımcıyı daha önce tanımadığı için kısa sohbetler yapmıştır. Görüşme verilerinin sağlıklı bir biçimde kullanılabilmesi için kaydetmenin önemi dile getirilmiştir.

Görüşme sırasında araştırmacı ses kayıt cihazı, görüşme formu, not almak için kalem, not defteri bulundurmuş ve kullanmıştır. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedildikten sonra bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Görüşmede katılımcılara daha önceden hazırlanmış sorular sırayla sorulmuştur. Ancak katılımcılar bazı sorular sorulmadan ilgili soruyla ilgili bilgi vermeye başladıklarında o soru katılımcıya yöneltilmiştir.

Katılımcılar ile yapılan görüşmenin yapıldığı yer, görüşme yapılan yer, görüşme yapılan tarih ve görüşme süresi ile ilgili bilgiler Tablo 5'de gösterilmiştir. Görüşmeler İstanbul'da Kadıköy, Üsküdar, Beykoz ilçelerinde yapılmıştır. Görüşmelerin tamamı araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Evde yapılan görüşmelerden biri (Gülten Hanım ile yapılan görüşme) diğer görüşmelere göre daha sıcak bir ortamda gerçekleşmiştir. Katılımcı araştırmacıyı evde misafir ettiği için yiyecek içecek ikramında bulunmuştur. Katılımcıyla ilk kez

görüşme sırasında yüz yüze gelinmiş ve araştırmacı katılımcının evine giderken katılımcıya hediye etmek üzere küçük bir çiçek almıştır. Gülten Hanım ile yapılan görüşme sırasında Gülten Hanım'ın otizmlili çocuğu görüşme yapılan salona gelmiştir. Bu nedenle görüşme kesilmiş ve ses kayıt cihazı bu süreçte kapatılmıştır.

Zarafet Hanım ile yapılan görüşme sırasında Zarafet Hanım duygusallaşması ve sık sık ağlaması nedeniyle görüşme katılımcının ağladığı durumlarda kesilmiş ve ses kayıt cihazı kapatılmıştır. Katılımcının kendisini hazır hissettiği zaman tekrar görüşmeye başlanmıştır.

Fahriye Hanım ile yapılan görüşme sırasında Fahriye Hanım'ın cep telefonunun çalması ve telefonla görüşmek istemesi üzerine görüşmeye ara verilmiş, ses kayıt cihazı kapatılmıştır.

Resmi kurumlarda yapılan görüşmelerde görüşme odalarının çeşitli sebeplerle kapısının çalması nedeniyle bazı görüşmelerde kısa süreli aralar verilmiştir. Kayıt cihazı tekrar açıldığında araştırmacı görüşmede kalınan yeri, kendisinin veya katılımcının söylediği en son sözleri katılımcıya anımsatmıştır.

Tablo 6 Görüşmelerin Yapıldığı Tarih, Yer ve Görüşme Süreleri

Katılımcının Kod Adı	Yer	Tarih	Süre	Dosya Boyutu (MB)
Serap	Kadıköy/Revir	23.02.2010	37:59	8,75
Pelin	Kadıköy/Rehberlik Servisi	21.02.2010	28:40	6,60
Neriman	Kadıköy/Rehberlik Servisi	26.02.2010	39:38	9,13
Sakine	Kadıköy/Rehberlik Servisi	05.03.2010	32:06	7,39
Feride	Kadıköy/Rehberlik Servisi	05.03.2010	42:15	9,74
Reyhan	Üsküdar/Müdür Yard. Odası	10.03.2010	33:24	7,69
Nalan	Üsküdar/Müdür Yard. Odası	10.03.2010	22:30	5,18
Oya	Üsküdar/Müdür Yard. Odası	10.03.2010	18:46	4,32
Suzan	Kadıköy/Rehberlik Servisi	12.03.2010	36:38	8,44
Nurten	Kadıköy/Rehberlik Servisi	12.03.2010	40:06	9,24
Nesrin	Beykoz/Veli Görüşme Odası	16.03.2010	16:42	3,85
Esin	Beykoz/Veli Görüşme Odası	16.03.2010	39:13	9,04
Dilek	Kadıköy/Rehberlik Servisi	19.03.2010	30:51	7,11
Özge	Kadıköy/Rehberlik Servisi	22.03.2010	28:05	6,47
Gülten	Üsküdar/Ev	22.03.2010	56: 11	12,9
Nazan	Kadıköy/Rehberlik Servisi	22.03.2010	20:36	4,74
Yasemin	Kadıköy/Rehberlik Servisi	23.03.2010	25:05	5,78
Ayten	Kadıköy/Rehberlik Servisi	23.03.2010	19:02	4,38
Zekiye	Kadıköy/Rehberlik Servisi	23.03.2010	22:56	5,28
Taylan	Üsküdar/Müdür Yard. Odası	26.03.2010	36:37	8,44
Nazmiye	Üsküdar/Müdür Yard. Odası	26.03.2010	50:28	11,6
Zarafet	Üsküdar / Bireysel Eğt. Odası	27.03.2010	39:55	9,20
Fahriye	Kadıköy/Rehberlik Servisi	31.03.2010	31,06	7,19
Hediye	Bostancı /Bahçe	31.03.2010	28:53	6,65
Melahat	Üsküdar / Bireysel Eğt. Odası	02.04.2010	34:83	8,14
Kadriye	Üsküdar/Ev	03.04.2010	13:55	3,20
Melek	Üsküdar / Bireysel Eğt. Odası	03.04.2010	26:21	6,07
Canan	Üsküdar/ Bireysel Eğt. Odası	04.04.2010	19:54	4,58
Tuğba	Üsküdar/ Bireysel Eğt. Odası	05.04.2010	27:48	6,40

Tablo 6’da görüldüğü gibi görüşmelerin 13’ü rehberlik servisinde, 5’i bireysel eğitim odasında, 5’i müdür yardımcısı odasında, 2’si veli görüşme odasında, 2’si evde, 1’i revirde, 1’i bahçede gerçekleşmiştir.

3.5. Verilerin Dökümü ve Analizi

Araştırma sonucunda elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerine göre betimsel analiz yapılarak çözümlenmiştir. Betimsel analiz elde edilen bilgileri düzenlenmiş ve yorumlanmış biçimde sunmayı hedefler (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

3.5.1. Verilerin Dökümünün Yapılması

Araştırma kapsamında katılımcılarla yapılan görüşmeler Philips marka ses kayıt özelliği olan mp3 ile kaydedilmiştir. Kaydedilen ses kayıtları bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Aktarılan dosyalar Winamp dosyası olarak kaydedilmiştir. Her bir görüşme, görüşme sırasına göre numaralandırılmış ve her bir anne için birer kod isim oluşturulmuştur.

Her bir Winamp dosyası dinlenerek Word dosyası formatında yazıya aktarılmıştır. Elde edilen Word dosyaları satır numaralı görüşme kayıt cetveline aktararak betimsel analiz için uygun duruma getirilmiştir. Görüşme kayıt cetveli, soldan sağa doğru, betimsel endeks, satır numarası, betimsel veri ve gözlemci yorumunu içeren dört sütundan oluşmaktadır (Ek- 4)

Katılımcılar ile yapılan her bir görüşme ayrı bir görüşme kayıt cetveline kaydedilmiştir. Buna göre yirmi dokuz adet görüşme kayıt cetveli oluşturulmuştur. Her bir görüşme dökümüne sayfa numarası verilmiştir. Görüşme dökümleri kümülatif olarak toplandığında 342 sayfadan oluşmaktadır.

3.5.2. Kodlama Anahtarının Oluşturulması

Dökümü alınan görüşme kayıtları şu şekilde incelenmiştir. Her bir görüşme dökümü baştan sona okunmuştur. Okunan görüşme dökümü her bir soruya kod verilerek tekrar okunmuştur. Okuma sırasında her bir sorunun cevabının bulunduğu satırın altı çizilmiştir. 29 görüşme formu aynı şekilde okunarak kodlandırılmıştır. Bu işlemin ardından 29 katılımcının her bir soruya verdiği cevap ve ilgili kodlama alt alta dizilmiştir. 16 soru için aynı işlem yapılmıştır. 29 katılımcının her bir soruya verdikleri cevabın alt alta dizilim işleminin ardından elde edilen yeni dökümler okunmuştur. Bu aşamada her annenin sırayla her soruya verdikleri yanıtlar ve yanıtlarla ilgili kodlar okunmuştur. Her bir annenin ilgili soruya verdiği yanıt ve kodlamalar sıralanmış, yapılan kodlamalar karşılaştırılmış ve buradan ortak olanlar tek bir kod olarak birleştirilmiştir. Örneğin kardeşlerin birlikte yaptığı etkinlikler

yemek yeme, banyo yapma, birlikte uyuma tek bir kod altında birleştirilerek temel gereksinimlerini birlikte karşılama şeklinde ifade edilmiştir. Birinci soruyla ilgili kodlama bittikten sonra ikinci soruya geçilmiştir. Aynı işlemler her soru için sırayla gerçekleştirilmiştir. Kodlama anahtarının son şeklini vermek için on katılımcının kayıtları tekrar okunmuştur. Kayıtlar görüşme dökümleri arasından yansız atama yoluyla belirlenmiştir. Kodlama anahtarı oluşturulurken on katılımcının kaydının incelenmesinin nedeni on katılımcının görüşme yapılan yirmi dokuz katılımcının yaklaşık % 30'unu karşılmasıdır. Görüşme Kodlama Anahtarı tamamlandıktan sonra, on görüşme ve Görüşme Kodlama Anahtarı alandan bir uzman tarafından değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda kodlama anahtarında soruların cevaplarında oluşturulan kategorilerin bazısının isminde değişiklikler yapılmış ve Görüşme Kodlama Anahtarına son hali verilmiştir (Ek- 1).

3.5.3. Değerlendiriciler Arası Güvenilirliğin Belirlenmesi

Değerlendiriciler arası güvenilirliğin belirlenmesi amacıyla daha önceden birer kopyası alınan 29 görüşme dökümü içinden yansız atama yoluyla 10 katılımcı anne ile yapılan görüşme seçilmiştir. Seçilen görüşme dökümleri ve görüşme kodlama anahtarı uzmana verilmiştir.

Uzman ve araştırmacı birbirlerinden bağımsız olarak kodlama anahtarında belirlenen kodlara göre dökümlerdeki ilgili yerlerin altını çizmiş ve birer kod numarası vererek kodlama yapmışlardır.

Altı çizilen ve kod numaraları ile işaretlenen satırlar uzman ve araştırmacı tarafından ayrı ayrı işlenmiştir. Karşılaştırma yapılırken benzer satırlar çizilmiş ve aynı kod numarası verilmiş ise “Görüş Birliği” olarak kabul edilmiştir. Farklı kod numarası verilmiş ya da araştırmacı ve uzman tarafından tamamen farklı satırlar işlenmiş ise araştırmacının yaptığı analiz referans olarak kabul edilmiş ve yalnızca bir “Görüş Ayrılığı” olarak kabul edilmiştir.

Araştırmacı ve uzman tarafından görüş birliği olarak değerlendirilen kod numaralarının sayısı belirlenmiştir. Her birinin toplam değeri kodlama anahtarı başlıkları altına yazılmış ve toplanmıştır. Aynı işlemler kodlama anahtarındaki her konu için ayrı ayrı yapılmıştır. Eğer araştırmacı ya da uzman tarafından soru ile ilgili hiçbir işaretleme ya da kodlama yapılmamış ise ‘‘görüş birliği’’ olarak kabul edilmiş ve bir puan verilmiştir.

Güvenilirlik değerlendirmesi yapılan tüm görüşme dökümlerinden aynı soru için araştırmacı ve uzmanın ‘‘Görüş Birliği’’ ve ‘‘Görüş Ayrılığı’’ sayılmış ve elde edilen sayısal değerler formüle uygulanmıştır. Değerlendiriciler arası güvenilirlik yüzdelerini hesaplamak için $(\text{Görüş birliği} / (\text{Görüş birliği} + \text{Görüş ayrılığı})) \times 100$ formülü kullanılmıştır.

Tablo 7’de kodlama anahtarında yer alan soruların güvenilirlik yüzdeleri gösterilmektedir. Elde edilen yüzdeler en yüksek değerden en düşük değere doğru sıralanmıştır. Değerlendirmeciler arası güvenilirlik %61 ile %100 arasında değişmektedir. Değerlendirmeciler arası güvenilirlik ortalaması ise %91.5 olarak belirlenmiştir.

Tablo 7 Kodlama Anahtarında Yer Alan Soruların Güvenirlik Yüzdeleri

Sorular	Güvenirlik Yüzdeleri %
Soru 2.b	100
Soru 3.c	100
Soru 3.d	100
Soru 3.e	100
Soru 4.b	100
Soru 5.e	100
Soru 6.a	100
Soru 7.a	100
Soru 8.a	100
Soru 8.b	100
Soru 8.e	100
Soru 9.b	100
Soru 10.a	100
Soru 10.b	100
Soru 10.c	100
Soru 11.a	100
Soru 13.a	100
Soru 13.b	100
Soru 13.c	100
Soru 14.b	100
Soru 2.a.1	95
Soru 5.d	94
Soru 16	94
Soru 3.f	93
Soru 5.h	93
Soru 5.a	92
Soru 5.g	92
Soru 5.c	91
Soru 5.f	91
Soru 14.a	91
Soru 15.c	91
Soru 3.a	90
Soru 3.b	90
Soru 4.a	90
Soru 5.b	90
Soru 7.b	90
Soru 8.c	90
Soru 9.a	90
Soru 9.c	90
Soru 14.c	90
Soru 15.a	90
Soru 2.d	88
Soru 3.g	88
Soru 6.b	88
Soru 15.b	88
Soru 2.a.2	85
Soru 11.b	84
Soru 12	82
Soru 5.1	80
Soru 8.d	80
Soru 7.c	72
Soru 6.c	62
Soru 2.c	66
Soru 3.h	6
Ortalama	91.5

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde, katılımcıların görüşme sorularına verdikleri yanıtlardan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bulgular, görüşme sorularının sırası dikkate alınarak sunulmuştur. Görüşmeler sırasında katılımcılar, bir soruyu yanıtlarken birden fazla yanıt vermişlerdir. Bu nedenle bazı soruların yanıtlarının frekansları, katılımcıların toplam sayısından fazladır.

Annelerin yanıtlarından yapılan alıntılar ses kayıtlarından yazıya geçirilen birebir alıntılardır. Tırnak içinde, italik olarak belirtilen alıntılar görüşme dokümanının hangi satırında olduğu parantez içinde belirtilmiştir. Alıntılar görüşmenin konuyla ilgili bölümlerinden alınmıştır. Görüşme sırasında katılımcının soruyu yanıtlarken farklı konulardan söz etmesi durumunda, alıntıda bu kısımlar parantez içinde sıralı nokta işaretiyle gösterilmiş ve bu kısımlar aktarılmamıştır.

4.1. Kardeşler Arasındaki İlişkiye Ait Annelerin Genel Görüşleri

Annelere sorulan “Çocuklarınızın birbiriyle ilişkisi (kardeşlerin ilişkisi) genel olarak nasıldır?” sorusuyla annenin hem görüşülecek konuya alışması hem de kardeşlerin ilişkisi hakkında genel bilgi edinilmesi amaçlanmıştır. Bu soru, anneler tarafından çok genel olarak veya kardeşlerin ilişkisinin ilk dönemlerinden başlayarak bugüne kadarki süreç anlatılarak cevaplandırılmıştır.

4.2. Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirmesi

Bu bölümde annelere, kardeşlerin birlikte neler yaptıkları, birlikte zaman geçirme sıklıkları, kardeşlerin birlikte zaman geçirmesi için yaptıkları ve çocuklarıyla birlikte zamanlarını nasıl geçirdiklerine ilişkin sorular sorularak bilgi almak hedeflenmiştir.

4.2.1. Kardeşlerin Birlikte Yaptıkları Etkinlikler

Annelerin “Kardeşler genel olarak birlikte neler yaparlar, vakitlerini nasıl geçirirler?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 8 ve Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 8 Kardeşlerin Evde Birlikte Yaptıkları Etkinlikler

Yanıtlar	f
Oyun oynama	21
Televizyon ve film izleme /bilgisayar	11
Temel gereksinimlerini birlikte yapma	9
Akademik çalışmalar yapma	6
Dans etme ve müzik dinleme	3
Sohbet etme	1
Kavga Etme	1
Evde birliktelik yok	1
Yanıtların Toplamı	53

Tablo 8’de kardeşlerin evde birlikte zaman geçirmek için neler yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 8’de görüldüğü gibi kardeşlerin evde yaptıkları etkinliklerin 21’i oyun oynama, 1’i sohbet etme, 6’sı akademik çalışmalar yapma, 11’i televizyon ve film izleme ya da bilgisayar kullanma, 3’ü dans edip müzik dinleme, 9’u temel gereksinimlerini birlikte yapma, 1’i kavga etme şeklindedir. Kardeş çiftlerinden 1’i evde birlikte herhangi bir etkinlik yapmamaktadır.

Anneler kardeşlerin evde neler yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Özge Hanım, “*İu mesela oyun oynamayı seviyorlar böyle. Tabii koşma kovalamaca, tabii Yusuf bilinçli olduğu için bazen saklambaç oynuyorlar. Çok hoşuma gidiyor benim. Yasin beni bul diye. O arıyor evin içinde bulunca seviniyor. Abisinin olması çok büyük avantaj. Abisine ders çalıştırırken bizi gözetliyordu, o da okumayı öğrendi, ben dinlemiyor zannediyordum ama o da dinliyormuş. Kendi kendine okudu birden.*”(Grş. 14, st. 17-24); Esin Hanım, “*Eee şimdi daha çok ablası kardeşine ayak uydurmaya çalışıyor ben olmadığım zaman diyelim. Eee CD izlerler, kardeşinin seçimi olan CD izler daha doğrusu. Genelde kardeşi birlikte şey yapmaz, vakit geçirmez, biraz ayrı bir dünyaya sahip tabii, kendi halinde, kendi takıldığı eşyaları var saplantı haline getirdiği, mesela örneğin bir katalog elinde dolaşır,*

eşyalarına dokunulmasını istemez, odasına girilmesini istemez. Kendi halinde. Hobisi var tamir işleri falan, kapıyı falan tamir etmeye çalışır. Babannesine falan gider. Ablasıyla pek iletişim içinde değil. Ancak film izlediğinde beraberler (...)Yine bir soru sorduğunda kardeşi cevap verebiliyor, böyle bir diyalog kurabiliyor. Ama kendi açısından sorulacak şeyleri olursa. Eee kardeşinin ilgi alanı olursa kardeşi konuşuyor.” (Grş. 14, st. 30-48); Fahriye Hanım, “Ya şimdi normal durumlarında, krizi olmadığı zaman, hemen hemen Ayşenur aynı normal bir çocuk gibi diyalogda, oyunları var hocam. Ama krizi girdin mi canı sıkkın oldun mu gidin der. ...Yemek yerler, oyun oynarlar” (Grş. 23, st.16-21); Taylan Hanım, “Birlikte televizyon izlerler. Birlikte banyo yaparlar. Birlikte bilgisayar oynarlar. Birlikte top oynarlar. (...)” (Grş. 20, st.26-29); Nazmiye Hanım, “Evde beraber televizyon seyrederek, çizgi film izlerler. Odalarında oldukları zaman bir şeyler yazarlar, genelde resim yaparlar. Ortak oynamayı sevdikleri oyunlar var, arabalar olsun kartlar olsun.” (Grş. 21, st. 16-19); Serap Hanım, “Bir arada mesela bazen otururlar sakın bir şekilde çizgi film izlerler. Bazen de Kıvanç kalkar Aysu’yu döver (güler) . Güzel bir kavga çıkar aralarında.” (Grş. 2, st. 16-18); Zarafet Hanım, “(...)Dans figürleri. Mesela geçen gün Ege ona kol bastı yapmayı öğretti. Gayet güzel karşılıklı müzik eşliğinde eğlendiler. Normal dans rock dansı. Müzik dinlemeyi seviyorlar. Bilgisayarda birlikte oyun oynuyorlar. Playstationda ikisi karşılıklı çok güzel oynayabiliyor.” (Grş. 22, st. 23-27); Melek Hanım, “İşte diyorum ya bu sene pek birliktelik yok. Yani eskiden alır çıkar, gezdirirdi, oyunlar onardı, derslerine yardım ederdi. İşte, bu sene daha çok kendi arkadaşlarıyla takılıyor.” (Grş. 27, st. 14-17).

Tablo 9 Kardeşlerin Ev Dışında Birlikte Yaptıkları Etkinlikler

Yanıtlar	f
Oyun oynama	12
Lunaparka, parka gitme	5
Alışveriş merkezi, bakkal, markete vs. gitme	5
Lokantaya gitme	4
Piknik yapma	1
Tatil yapma/denize girme	1
Bahçeye çıkma	1
Kardeşini okula götürme	1
Ev dışında birliktelik yok	7
Yanıtların Toplamı	36

Tablo 9’da kardeşlerin ev dışında birlikte zaman geçirmek için neler yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 9’da görüldüğü gibi yanıtların 12’si kardeşleri ev dışında oyun oynama, 1’i piknik yapma, 1’i denize ve havuza gitme, 5’i lunaparka ve parka gitme, 5’i alışveriş merkezi, bakkal, markete vs. gitme, 1’i bahçeye çıkma, 1’i kardeşini okula götürme, 4’ü lokantaya gitme şeklindedir. Yanıtların 7’si ise kardeşlerin ev dışında birlikte zaman geçirmedikleri şeklindedir.

Anneler kardeşlerin ev dışında neler yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Suzan Hanım, “*Evin dışında yazın daha güzel, dışarıda oynadıkları zan Tuğba’yı da oynatıyorlar, genellikle Tuğba’nın yapabileceği şeyler, ip atlama, topla oynama, Tuğba olduğu zaman genellikle bunları oynuyorlar.*” (Grş. 9, st.13-16); Feride Hanım, “*Mesela beraber Real’e gitmeyi çok severler, oyun oynarlar orada. Yemek yerler. Alışveriş beraber geçiririler.*” (Grş. 5, st. 38-39); Nazan Hanım, “*Çok nadir bakkala yolluyorum ikisini. Bi de geçen senelerde falan parka gönderiyordum. Ama artık Mustafa’yı kontrol edemez diye düşünüyorum.*” (Grş. 16, st. 20-22); Zarafet Hanım, “*Evin dışında olabildiğince Elif sosyalleşsin diye tatilde çok evde geçiren bir aile değiliz. Hep dışarılarda. Bazen Elif’in yüksek sese karşı, uğultuya karşı alışsın diye alışveriş merkezlerine gidiyoruz, alışveriş merkezlerinin içindeki lunaparklara gidiyoruz, işte abisiyle çarpışan arabalarla, gidip bir yerlerde bir şeyler yiyoruz, babamızın geç geldiği akşamlar, yurtdışında, şehir dışında olduğunda üçümüz birlikte yemeğe gidiyoruz.*” (Grş. 22, st.37-44); Ayten Hanım, “*Aşağı bahçeye iniyorlar, sallanıyorlar, geziyorlar, oynuyorlar. Dışarı çıkmasına izin vermiyorum. Ortamı biliyorsunuz..*” (Grş. 18, st. 15-17); Özge Hanım ; “*Evin*

dışında pek yok. Gidiyor. Siz de diyorsunuz ya birden kayboluyor diyorsunuz. İkisini hiç yalnız bırakmadım şimdiye kadar. Yusuf da benden daha panik atak. Bir yere gittiğimiz zaman anne kardeşime bak. Anne bir şey olacak. Oğlum, rahat ol ben bakıyorum. O daha şey yapıyor. Korumalı davranıyor. Kaçacak mı, yapacak mı? O yüzden hiç yalnız bırakmadım.” (Grş. 14, st.26-31); Pelin Hanım, “Evin dışında parkta markta, ben şu ara, ben öyle sezinliyorum. Hani dışarıdan biri baktıkları zaman. Çekiniyor Can’ın hareketlerinden. Niçin bakıyorlar? Can bazen bağıyor, çığlık atıyor. Ne düşünüyor artık bilmiyorum. İnsanların bakmalarından herhalde sanırım. Hani çok güzel iletişimleri. Bi Can’ın evde paylaşım şeysi var, Yaren de dışarıda baktıklarında çekiniyor.” (Grş. 1, st. 45-53).

4.2.2. Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirme Sıklığı

Annelerin “Kardeşler ne sıklıkta birlikte vakit geçirirler?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 10’da gösterilmektedir.

Tablo 10 Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirme Sıklığı

Yanıtlar	f
Her gün	10
Çok sık değil	6
Hafta sonu ve tatillerde	4
Akşamları	3
Fazla değil	3
Çok ender	2
Sabahları kahvaltıda	1
Yanıtların Toplamı	29

Tablo 10’da kardeşlerin birlikte zaman geçirme sıklığı gösterilmektedir. Tablo 10’da görüldüğü gibi otizmli çocuk ve normal gelişen kardeşinin 10’u her gün, 6’sı çok sık değil, 4’ü hafta sonu ve tatillerde, 3’ü akşamları, 3’ü fazla değil, 2’si ender, 1’isabahları kahvaltıda birlikte zaman geçirmektedirler.

Anneler, otizmli çocuk ve normal gelişim gösteren kardeşin birlikte zaman geçirme sıklığını şu şekilde dile getirmişlerdir: Suzan Hanım, “Valla nerdeyse günün 24 saatini birlikte geçiriyorlar. Başka çareleri yok.” (Grş. 9, st.18-19); Zekiye Hanım, “(....) Her gün. Her günümüz gayet güzel geçiyor. Bizim evde yani.” (Grş. 19, st.24-

25); Canan Hanım, “Evde oldukları müddetçe işte. Çok fazla değil ama.” (Grş. 28, st. 25); Nalan Hanım, “Birlikte çok az. Ablası okula gidiyor.” (Grş. 7, st. 13); Esin Hanım, “Eee vakit beraber, aynı evin içersindeler ama birebir geçirdikleri an fazla olmuyor. Ama yani en fazla on dakika diyelim. İkisinin zevk alanı farklı.” (Grş. 12, st. 50-52); Serap Hanım, “Mesela yani daha çok hafta sonları birlikte olurlar. **Hafta içi peki?** Hafta içi okul dönüşleri bir üç saat beraber oluyorlar, oynuyorlar. Ondan sonra eee Aysu ders çalışıyor, sonra herkes uyuyor.” (Grş. 2, st. 29-31); Nurten Hanım, “Çok vakit geçirmiyorlar. Genelde de ilaç verdiğimiz için uyuyor. Yatıyor öğlen. Onunla pek vakit geçirmiyor.” (Grş. 10, st. 41-42).

4.2.3. Annelerin Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirmesi İçin Yaptıkları

Annelerin “Kardeşlerin birlikte vakit geçirmeleri için siz neler yaparsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 11 Annelerin Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirmesi İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
Fiziksel ortamı düzenleme	7
Kardeşlere sözel yönerge verme	7
Normal gelişim gösteren çocuğa otizmlili kardeşiyle ilgili açıklama yapma	6
Çocuklarla birlikte zaman geçirme ve oyun oynama	6
Kardeşlere yapabilecekleri etkinlik önerme	4
Ortamda bulunma ve kardeşlerin davranışlarını yönlendirme	2
Kardeşlerin birlikte oynamaları için materyal sunma	1
Normal gelişim gösteren çocuğa ödül sunma	1
Normal gelişim gösteren çocuğun kardeşiyle ilgili olumsuz sözlerini önleme	1
Normal gelişim gösteren çocuk için uzman desteği alma	1
Kardeşlerin birlikte zaman geçirmesini engelleme	1
Karışmama	4
Yanıtların Toplamı	41

Tablo 11’de otizmlili çocuğun ve normal gelişim gösteren kardeşi arasında birlikte zaman geçirme davranışının gelişmesi için annenin yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 11’de görüldüğü gibi yanıtların 7’si fiziksel ortamı düzenleme, 7’si kardeşlere sözel yönerge verme, 6’sı normal gelişim gösteren çocuğa otizmlili kardeşiyle ilgili açıklama yapma, 6’sı çocuklarla birlikte zaman geçirme ve oyun oynama, 4’ü kardeşlere yapabilecekleri etkinlik önerme, 2’si ortamda bulunma ve kardeşlerin

davranışlarını yönlendirme, 1'i kardeşlerin birlikte oynamaları için materyal sunma, 1'i normal gelişim gösteren çocuğa ödül sunma, 1'i normal gelişim gösteren çocuğun kardeşiyle ilgili olumsuz sözlerini önleme, 1'i normal gelişim gösteren çocuk için psikolog desteği alma, 1'i kardeşlerin birlikte zaman geçirmesini engelleme, 4'ü karışmama şeklindedir.

Anneler otizmlili çocukları ve normal gelişim gösteren çocuklarının birlikte zaman geçirmeleri için neler yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Kadriye Hanım, *"Büşra'ya söylüyorum bazen bu anlamıyor da. Kardeşinle bakkala git gel, kardeşinle oyna falan öyle şeyler."* (Grş. 26, st. 22-23); Esin Hanım, *"Mesela örneğin, ee hafta sonları ama her hafta sonu olmasa da işte arada bir ikisini bir alışveriş merkezine götürürüm, bir eğlence merkezine götürüm. Ufak bir şey olsa da dışarıda olmaları mutlu ediyor. Evde o şeyi kuramıyorlar, evde hepsinin ilgi alanı farklı. Dışarıda kuruyorlar. Dışarıda aynı noktada birleşebiliyorlar."* (Grş. 12, st. 60-65); Melahat Hanım, *"Ben çok iyi köprü olmaya çalışıyorum. Eti Hanım da bunu biliyor zaten nasıl uğraştığımı. Bazen İlker yine nolduğu anlaşılamıyor bir anda hırçınlaşabiliyor. Ya derdini anlatamadığından ya bişey yapamadığından bir anda hırçınlaşıyor. Bu sefer kardeşi korkuyor ondan. İstemiyor. "Oynamayacağım onunla", ben hemen yumuşatıyorum, alttan almaya çalışıyorum. O şöyle, biraz rahatsız, sen de küersen hayattan tamamen şey yapar kardeşini şey yapmaya çalışıyorum."* (Grş. 25, st. 44-51); Sakine Hanım, *"Ben üçümüz oynuyoruz. Trenciliği falan ben öğrettim. Mesela Doğaç'ı öne alıyorum arkasına ben geçiyorum, Ardayı arkaya alıyorum. Onu oynattıyorum. Güreş yapmayı falan ben öğrettim. Beraber güreşerek öğrettik. Hani ikisinin iletişim kurması için. Daha çok Doğaç'ın sevdiği şeyleri yapıyoruz oyunlar esnasında. Koşmayı seviyor beraber koşuyoruz Arda'da bunun farkında olduğu için onun sevdiği oyunları abisinin oynayabileceği oyunları daha çok onunla oynuyor."* (Grş. 4, st.47-54); Nesrin Hanım, *"Boya yapın derim, resim yapın, boncuklarınızla oyna. Bazen kızıma derim bak, okumayı öğret buna derim."* (Grş. 11, st. 26-28); Feride Hanım, *"Ben neler yaparım? Ben aslında çok fazla "Kardeşini şikayet etme" .Çok şikayet ediyordu. Kadirhan çok kızıyordu. Kardeşini çok fazla şikayet ediyordu. Her şeyi yapmaya çalışıyorum aslında... Mesela naparım? Küvete su doldurur beraber oynayın."*

Birbirinize zarar vermeyin. Kardeşiyle iletişiminin sağlam olmasını sağlarım. Ona hani konuşmuyor, deli gibi ifadeler, biliyorsunuz bunlar çok sık oluyor, onları engelliyorum. Biliyorsunuz o tür ifadeler çok oluyor. Kardeşiyle okuluna gitmeye çalışıyorum. İşte o tür. İletişim kurmasını istiyorum ama uçurum oluyor.” (Grş. 5, st. 48-60); Serap Hanım, *“Mesela ben Aysu’dan büyük çocukmuş gibi çok şey bekliyorum. Aysu’ya diyorum ki: Bizim evde materyallerimiz var, yapbozlarımız var. Kıvanç’ın odasına oturtuyorum birlikte, kızım bunları al. Kızım bunları abine yaptır, oynayın güzelce beraber, al. Kıvanç’ın odasına oturtuyorum ikisini beraber. Bunları yaptır diyorum. Mesala bunları yaptır sana bebek alıcam, Kıvanç’a da çikolata alıcam, kola alıcam diyorum, Kıvanç sen de çalışacaksın uslu bir şekilde diyorum. Söz diyor. İki saat birlikte çalışıyorlar. Çok değil. Tabii ödülle. Ondan sonra kuduruyorlar. Ondan sonra kopuyor.”* (Grş. 2, st. 36- 46); Pelin Hanım, *“İlk başta Can kardeşini çimdikliyordu. Kızım o istemeden bilmeden yapıyor, bilmeden yapıyor. Abin istemeden yapıyor. Şimdi o diyor bize. Yani çok dikkat ediyorum. İşi gücü bırakıyorum. Kitap okuyalım, resim yapalım, birlikte oynayalım, müzik dinleyelim. Elimden geleni yapıyorum.”* (Grş. 1, st.59- 63); Nurten Hanım, *“Valla tam tersine biz yani korkuyoruz vakit geçirmesini değil, korkuyoruz aile olarak. Çünkü bir anda ne yapacağını bilmiyoruz Zeynep Nur’a. Hani yani bir anda saçını çekebiliyor, itebiliyor, bir cismi atabileceği için bir oyun oynatmadım, bir şey yapmadım, bir şey yapmadım yani. Çünkü niye biliyor musunuz, hani çünkü dengesi dengesini tutmuyor. Bir bakıyorsunuz çok seviyor, çok güzel ilgileniyor. Bir anda onu düşmanı gibi görüyor. Normal insana yaptığı gibi ona da yapıyor çünkü. Pek bir oyun falan oynadıkları olmuyor yani.”* (Grş. 10, st. 45-53); Neriman Hanım, *“Genelde fazla bir çaba harcamıyorum bu konu için. Çünkü Doğan okuldan gelince derslerinin başına geçiyor. Hafta sonları kursa gidiyor. Hafta sonları da artık Doğan çünkü başka şeylerden zevk almaya başladı. (...) Aşırı bir çalışmam olmadı bu konu üzerinde. Öğretmenlerimizden de bu konu hakkında bir öneri veren şöyle şeyler yapın olmadı hiç öneri almadım.”* (Grş. 3, st. 91-101).

4.2.4. Annelerin Kardeşlerle Birlikte Yaptıkları Etkinlikler

Annelerin “Kardeşlerle birlikte siz neler yaparsınız, nasıl vakit geçirirsiniz?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 12’de gösterilmektedir.

Tablo 12 Annelerin Kardeşlerle Birlikte Yaptıkları Etkinlikler

Yanıtlar	f
Temel gereksinimleri birlikte karşılama	8
Oyun oynama	8
Televizyon, film vs. izleme veya müzik dinleme-dans etme	6
Alışveriş merkezi, lokantaya vs. gitme	6
Yürüyüş yapma/ Piknik yapma/ Parka gitme	6
Ev becerilerini birlikte yapma	5
Akademik çalışmalar yapma	5
Annenin çocuklarla herhangi bir etkinlik yapmaması	4
Sinema, tiyatroya vs. gitme	1
Tatil yapma/deniz/havuza gitme	1
Ev ziyaretine gitme	1
Yanıtların Toplamı	51

Tablo 12’de annelerin çocuklarıyla birlikte yaptığı etkinlikler sıralanmıştır. Tablo 12’de görüldüğü gibi yanıtların 8’i temel gereksinimlerini birlikte karşılama, 8’i oyun oynama, 6’sı birlikte televizyon, film izleme veya müzik dinleme ve dans etme, 6’sı alışveriş merkezi, lokanta vs. gitme, 6’sı yürüyüş, piknik yapma ve parka gitme, 5’i ev becerilerini birlikte yapma, 5’i akademik çalışmalar yapma, 4’ü herhangi bir etkinlik yapmama, 1’i sinema, tiyatro vs. gitme, 1’i deniz ve havuza gitme, 1’i ev ziyaretine gitme şeklindedir.

Anneler otizmlili çocukları ve normal gelişim gösteren çocuklarıyla birlikte neler yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Fahriye Hanım, “*Hafta sonu kahvaltımızı hep beraber yaparız. Ayşe uykuda olsa bile yani o ortamda bulunsun diye çünkü hafta sonu o ortam olmuyor. Özellikle kaldırıyorum hep beraber kahvaltı yapalım diye. Oynarlar, televizyon seyrederek. Ama tabii hava güzelse ablaları, kardeşleri dışarı çıkıyorlar, onlar çıkıyor, biz Ayşe’yle evde kalıyoruz.*” (Grş. 23, st. 43-48); Melahat Hanım, “*Üçümüz çok güzel eğleniriz. Evde beraber kek yapıyoruz, yemek yapıyoruz, babamız yok. Ondan sonra banyoyu bile üçümüz yaparız. Giriyoruz küvete üçümüz*

banyo yapıyoruz. O zaman çok mutlu oluyor İlker. Yüzmeyi, yıkanmayı çok seviyor. Yazın para biriktirir muhakkak tatile götürürüm. Her yaz mutlaka para biriktiririm tatile götürürüm. 10 gün. O tatilde benim çocuklarım gibi değil ikisi de sanki sevgililerimi gibi. Deniz, havuz.” (Grş. 25, st. 53-60); Suzan Hanım, “Yazın oyun oynuyoruz. Yaz gelince onlarla birlikte mahalledeyim.”(Grş. 9, st.37-38); Zarafet Hanım, “Üçümüz alışveriş çok hoşumuza gider, baba zaten sıkılır. Müzik dinliyoruz, ben de dans etmeyi çok sevdiğim için dans ederiz. Başka yapıyoruz? İı dediğim gibi bunları yapıyoruz. Aklıma gelince söylerim..... İı. kışın kar topu oynamayı seviyoruz. Karların içinde yuvarlanırsınız.” (Grş. 22, st.46-52); Canan Hanım, “Mesela kurabiye yaparkene üçümüz yaparız. (...) İkisi de çok sever benimle birlikte yapmayı. Birlikte piknik yaparız. Birlikte alışveriş merkezine gitmeyi severler. Gezmeyi severler. Oyuncakçıya gitmeyi severler.” (Grş. 28, st. 34-38); Nazan Hanım, “Üçümüz de çok fazla zaman geçirmeyiz. Can benimle zaman geçirmez. Ben gittiğim yere Can’ı götürmem zaten. Mustafa’yı götürürüm” (Grş. 16, st. 33-35).

4.3. Kardeşler Arasındaki Oyun

Bu bölümde otizmlili çocuk ve normal gelişim gösteren kardeşinin birlikte oynadıkları oyunlar, birlikte oynama sıklıkları, annelerin kardeşlerin birlikte oynamaları için yaptıkları, kullandıkları oyunlar, tercih ettikleri oyun ortamları ve oyun araçları ile kardeşlerden birinin oyununa diğerini katmak için yaptıkları betimlenmiştir.

4.3.1. Kardeşlerin Birlikte Oynadıkları Oyunlar

Annelerin “Kardeşler birlikte hangi oyunları oynarlar?” sorusuna verdikleri yanıtlar oyun türlerine göre gruplandırılarak Tablo 13’te gösterilmiştir.

Tablo 13 Kardeşlerin Birlikte Oynadıkları Oyunlar

Yanıtlar	f
Kurallı Oyunlar	17
İşlevsel Oyunlar	16
Açık Havada Oynanan Oyunlar	5
Yapı İnşa Oyunları	4
Sembolik Oyunlar	4
Bilgisayar ve Atari Oyunları	4
Yanıtların Toplamı	50

Tablo 13’te otizmlı çocuk ve normal gelişen kardeşinin oynadıkları oyunlar oyun türlerine göre sıralanmıştır. Yanıtların 17’si kurallı oyunlar, 16’sı işlevsel oyunlar, 5’i açık havada oynanan oyunlar, 4’ü sembolik oyunlar, 4’ü yapı inşa oyunları, 4’ü bilgisayar ve atari oyunları şeklindedir.

Anneler otizmlı çocukları ve normal gelişim gösteren çocuklarının oynadıkları oyunları şu şekilde dile getirmişlerdir: Zarafet Hanım, “*Daha çok karşılıklı çok konuşma gerektirmeyecek oyunlar, dans etme gibi, bilgisayar oyunu gibi, play station gibi, evin içinde kovalamaca, oturup da evcilik, başka bir oyun oynamazlar.*” (Grş. 22, st.61-64); Sakine Hanım, “*Koşmaca, trencilik, güreş yapıyorlar, bazen gıdıkıyorlar, sarılıyorlar öpüyorlar. Yani Doğaç çok oynayan bir çocuk değil.*” (Grş. 4, st.61-64); Fahriye Hanım, “*Top oynarlar, böyle trencilik çok zevk alır. Ayş en önde. Onlar birbirlerinin arkasında koşarlar. Ayşe ondan çok zevk alıyor. Böyle kucak kucağa yatarlar, ne bileyim, sever öperler birbirlerini. Ondan Ayşe çok zevk alıyor. Trenciliği çok zevk alır. Bi de Ayşe’nin özel odası var. Böyle döşedik. Yaylı yatak var. Orda gider yaylı yatakta zıplarlar hep beraber.*” (Grş. 23, st.50-59); Taylan Hanım, “*Top oynamayı çok severler. En çok sevdikleri top oynama. Evde olduklarında Barış’ın dersi olmadığı sürece, bilgisayarda oynamayı severler. Oyunda nasıl Mert vurdulu kırdılı oyunları sevmezler, kulaklarını tıkır. Bu top oyunlarını çok seviyor.*” (Grş. 20, st.79-83); Tuğba Hanım, “*İşte parka gittiğimizde arka arkaya salıncak, kay kaymaca. O onu sallar. Kovalamaca özellikle. Evde olduklarında laptop.*” (Grş. 29, st. 61-63); Gülten Hanım, “*En çok savaş oyunları. Ben de katılıyorum, ben komutan oluyorum. Kadir diyor sen Fransız ol, ben, Kurtuluş Savaşı yapıyoruz. Arada ben müdahale ediyorum, koşuşturuyorlar, alt kattakiler rahatsız olacak diye... Saklambacımız var. Ben otursam, onlar*

güreşiyorlar ama ben oturduğum yerden gözüümü hiç ayırmıyorum.” (Grş. 15, st.83-89); Esin Hanım, “Örneğin mesela şakalaşmaca, hani bi yatağın içine girerler, yatakta böyle birbirleriyle boğuşurlar. İşte müzik ee örneğin şarkı açarlar, oğlum müzikten çok hoşlanır, zaten bu tür çocuklar müzikten çok hoşlanırlar. Oynarlar hep birlikte. Bu yani.”(Grş. 12, st. 91-94).

4.3.2. Kardeşlerin Birlikte Oynama Sıklığı

Annelerin “Kardeşler ne sıklıkta birlikte oyun oynarlar?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 14’te gösterilmiştir.

Tablo 14 Kardeşlerin Birlikte Oynama Sıklığı

Yanıtlar	f
Her gün	8
Hafta sonu ve tatillerde	5
Akşamları	4
Arada bir	4
Sık değil	3
Oynamazlar	3
Haftada üç kez	1
Normal gelişim gösteren kardeşin zamanı oldukça	1
Yanıtların Toplamı	29

Tablo 14’te otizmli çocuk ve kardeşinin birlikte oynama sıklığı gösterilmektedir. Otizmli çocuk ve normal gelişen kardeşlerin 8’i her gün, 5’i hafta sonu ve tatiller, 4’ü akşamları, 4’ü arada bir, 3’ü sık değil, 3’ü oyun oynamamakta, 1’i haftada üç kez, 1’i normal gelişim gösteren kardeşin zamanı oldukça oyun oynadıkları şeklindedir.

Anneler otizmli çocukları ve normal gelişim gösteren çocuklarının birlikte oynama sıklığını şu şekilde dile getirmişlerdir: Nesrin Hanım, “*Her gün oynarlar da bazen bir saat bazı yarım saat.*” (Grş. 11, st.39); Fahriye Hanım, “*Hafta sonu. Haftada 5 gün buraya geldiği için görmüyorlar.*”(Grş. 23, st.61); Tuğba Hanım, “*Çok sık değil. Çok seyrek. Çünkü bir arada oldukları zaman çok az.*” (Grş. 29, st. 65-66); Nalan Hanım, “*Çok sık oynamazlar. Bi bıraktığım zaman ikisini.*” (Grş. 7, st.35);

Esin Hanım, “Çok seyrek. Beraber oynamaları için oğlumun sevdiği bu şeylerden ablasının da zevk alması lazım. Müzik dinlerken sürekli olmuyor ama o arada oyun olmuyor hepsi zaten. Ancak benim dediğim bu oyunlarda oluyor. Onu da her zaman isteyeceği olmuyor insanın.” (Grş. 12, st. 96-100); Melek Hanım, “Şu anda pek oynamıyorlar zaten. Geçen yıllarda mesela eğitim yerinde verilen top, ip atlama, böyle puzzlelerimiz vardı onları yapıyorlardı, ama bu sene hiçbiri yok. Bu sene her şey bana kaldı. Benimle yapıyor her şeyi. Ben ne yapabilirsem. Kavgaya yok ama bağ da yok. Ama büyüğünden kaynaklanıyor. Kendi yoğunluğuyla geçiyor. O Çağla’yla ilgilenirse Çağla yine onunla ilgilenir. Çünkü komut alıyor. Çağla birşey yapınca yapıyor.” (Grş. 27, st.33-39).

4.3.3. Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oynaması İçin Kullandıkları Oyunlar

Annelerin “Kardeşlerin birlikte oynamaları için hangi oyunları kullanırsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 15’te gösterilmiştir.

Tablo 15 Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oynamaları İçin Kullandıkları Oyunlar

Yanıtlar	f
Kurallı oyunlar	10
Yapı inşa oyunları	5
Sembolik oyunlar	4
İşlevsel oyunlar	3
Annenin kullandığı oyun yok	14
Yanıtların Toplamı	36

Tablo 15’te otizmli çocuk ve normal gelişim gösteren kardeşinin birlikte oynaması için annelerin kullandıkları oyunlar sıralanmıştır. Tablo 15’te görüldüğü gibi yanıtların 10’u kurallı oyunlar, 5’i yapı inşa oyunları, 4’ü sembolik oyunlar, 3’ü işlevsel oyunlar şeklindedir. 14 anne ise kardeşlerin birlikte oynamaları için herhangi bir oyun kullanmadıklarını ifade etmişlerdir.

Suzan Hanım, “İp atlatıyorum, sek sek şey ediyorum, bu taşla oynan şeye başka bir şey deniyor mu bilmiyorum sek sek deniliyor galiba, Tuğba onlara bakarak oynanan şeylere baka baka ev yapmayı öğrenmiş, dışarıda öğretmencilik oynayın diyoruz. Biz pazarcı olduğumuz için kasalarımız çok var, ağaçların altına kasaları koyuyoruz, Ali

bak, Ali gel bunları hepsini söyleyebiliyor, farkında olmadan yazabiliyor da, ama öğretmen söyleyince yazmıyor. Ben de orda oluyorum, sıraya koyuyorum, ben olmazsam hepsi öğretmen olmak isteyecek bu seferde Tuğba sinirlenecek, sinirlenince dövüyor, ben onları mecburen sıraya koyuyorum, öğretmen olunacak, sınıf başkanı olacak diye.” (Grş. 9, st. 54-62); Sakine Hanım, “Daha çok arabayı çok sevdiği için, renkli arabalar var böyle, dikkatini kırmızıyı çok şey yapıyor, araba, onları dizerim mesela ben onları, Doğaç onları iter. Arda’da gelir. Daha çok arabayla (...)” (Grş. 4, st. 72-75); Feride Hanım, “Ben boyama yaptırıyorum. Ben bişeyleri boyatınca yarım saat durabiliyorlar. İki tane boyama kağıdı koyuyorum. Bi tane de ben boyuyorum. Hani hangimiz güzel boyuyoruz? Kadirhan çok güzel boyamıyor ama becerbildiği kadar. Kadirhan böyle çok aham şaham boyamıyor da. Kardeşine bakıyor. Onun gibi boyamaya çalışır. Olmayınca onun kağıdını almaya çalışıyor. Yeni bir kağıt vererek sen de boyayabilirsin diyorum.” (Grş. 5, st. 116-113); Pelin Hanım, “Evcilik, müzik çalıyoruz, kutu kutu pensi, davul çalıyoruz. Birlikte şarkı söylüyoruz, bu da bir oyun.” (Grş. 1, st. 78-79); Taylan Hanım, “Mesela ben onlara çocuklar artık bilgisayar çağında oldukları için bizim, ben köyde yetiştim, kendi oyunlarımızı bilmiyorlardı. İp atlamayı, taş taş üstüne koyup oynamayı, mesela tren, sayı yazıp söyleyip, şimdi sayı yazıp bilme, mesela 30’a kadar sayı yazıyoruz, ben de oluyordum Mert’in yerine ben yazıyordum, mesela 7 yazdım anlarsa onun yerine tekrar sayı yazıyor, anlamasa bilemeyince duman şeklinde çiziyorduk. O oyunu ben öğrettim. Dışarıda mesela napabiliyoruz? Mesela şey yapıyorduk, çiziyorduk buradan buraya geçilmeyecek. Hem onların dikkatini almak için, doktorlar zaten bana söylüyordu, çizgi çizip üstünde yürütmek, Ben Mert’i tutuyordum. Barış arkada yürüyordu. Ha normal çocuk gibi bekleyemezsiniz, bu arada Barış’ın hakkı yenmedi mi yendi ama ne Mert’i de oyunlara katmak, Mert’i o çocukların arasına sokmak amacımız oydu başardık da.” (Grş. 20, st. 92-106); Zarafet Hanım, “Yani mesela bazen şey yapabiliyorum berim canım dans etmek istedi çocuklar hadi güzel bir parça koyalım da dans edelim, istek benden geliyormuş gibi. Eee ya da hummm aynanın karşısında değişik hareketler yapalım, gülen yüz, güzel olalım, çirkin olalım gülelim eğlenelim. Direk Can’a yüklenebiliyormuşuz gibi değil de. Sanki benim canım istiyormuş gibi bir ortam yapıyorum. “ (Grş. 22, st. 79-85); Nazmiye Hanım, “Pek yok. Yok herhalde.

Düşünüyorum da yok.” (Grş. 21, st. 62); Hediye Hanım, *“Daha küçük yaşlarda çok ama 1. sınıf çok ağır. Onu teşvik etmiyorum bile. Küçük yaşlarda her şeyi denedim. Top oynama, lego. Ama bu sene yok.”* (Grş. 24, st. 48-50); Tuğba Hanım, *“Özellikle yaptığım bir şey yok. Ne yalan söyleyeyim.”* (Grş. 29, st. 75-76); Melek Hanım, *“Üç çocuk olduğu için oyunlara çok fazla vakit ayırıyorum dersem o da yalan.”* (Grş. 27, st. 51-52).

4.3.4. Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oynamaları İçin Tercih Ettikleri Oyun Ortamları

Annelerin “Kardeşlerin birlikte oyun oynamaları için nereleri oyun ortamı olarak kullanırsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 16’da gösterilmektedir.

Tablo 16 Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oynamaları İçin Tercih Ettikleri Oyun Ortamları

Yanıtlar	f
Ev ve evin bölümleri	21
Evin içinde özel alanlar	3
Park	3
Bahçe	3
Deniz Kenarı	2
Balkon	1
Mesire	1
Yanıtların Toplamı	34

Tablo 16’da otizmlili çocuk ve normal gelişim gösteren kardeşinin birlikte oyun oynaması için annelerin tercih ettikleri oyun ortamları gösterilmektedir. Tablo 16’da görüldüğü gibi annelerin tercihlerinin 21’i ev ve evin bölümleri, 3’ü evin içinde özel alanlar, 3’ü park, 3’ü bahçe, 2’si deniz kenarı, 1’i balkon, 1’i mesire şeklinde dağılım göstermektedir.

Anneler otizmlili çocukları ve normal gelişim gösteren çocuklarının birlikte oynamaları için kullandıkları oyun ortamları şu şekilde anlatmışlardır: Sakine Hanım, *“Evin her alanı onların oyun alanı. Artık bütün ev Doğa’ya göre.”* (Grş. 4, st. 82-83); Suzan Hanım, *“Bahçe var, evin içinde oynuyorlar, park yakında yok önce*

götürüyorduk, şimdi oraya yol yapıldı gidemiyorlar.” (Grş. 9, st. 68-69); Feride Hanım, “Ya evin içinde, masanın üstünde, biri masada biri o köşede oturuyor, biri o köşede, ben de aralarında oturuyorum.” (Grş. 5, st. 119-120); Zarafet Hanım, “İuu Can’ın odasında daha çok, salonda ya da antre deki büyük aynanın karşısındalar. Yani daha çok o üç alanı.” (Grş. 22, st. 88-90); Ayten Hanım, “Oturma odası. Hava iyi olursa bahçede.” (Grş. 18, st.46); Fahriye Hanım, “Ya birlikte bizim balkon sargılı bahçe şeklinde orda kaçmasın diye, bi de evin içinde oynatıyorum, bir de özel bazen babalarıyla parka giderler ama maalesef Ayşenur’u götürmüyorlar.” (Grş. 23, st. 77-80).

4.3.4. Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oynamaları İçin Kullandıkları Oyun Araçları

Annelerin “Kardeşlerin birlikte oyun oynamaları için ne tür malzemeler kullanırsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 17’de gösterilmektedir.

Tablo 17 Annelerin Kardeşlerin Oynamaları İçin Kullandıkları Oyun Araçları

Yanıtlar	f
Oyun malzemeleri (araba, bebek vs.)	10
Yapı inşa oyuncakları	6
El işlerini geliştiren oyuncaklar	5
Ev ve mutfak araç gereçleri	5
Otizimli çocuğun oyuncağa ilgisi yok	3
Müzik aletleri	2
Hareketli oyuncaklar (bisiklet, kay kay vs.)	2
Güncel Kahramanlar ve malzemeler	1
Kardeşlere özgü materyaller	1
Bilgisayar	1
Diğer	3
Yanıtların Toplamı	39

Tablo 17’de annelerin otizmli çocukları ve normal gelişim gösteren çocuklarının birlikte oynamaları için kullandıkları materyaller gösterilmektedir. Tablo 17’de görüldüğü gibi yanıtların 10’u oyun malzemeleri, 6’sı yapı inşa oyuncakları, 5’i el işini geliştiren materyaller, 2’si müzik aletleri, 2’si hareketli oyuncaklar, 1’i güncel kahraman figürleri ve malzemeleri, 1’i kardeşlere özgü materyaller, 1’i bilgisayar,

3'ü otizimli çocuğun oyuncaklara ilgisi yok, 3'ü diğer şekilde dağılım göstermektedir.

Anneler otizimli çocukları ve normal gelişim gösteren çocuklarının birlikte oynamaları için kullandıkları oyun materyallerini şu şekilde anlatmaktadırlar: Pelin Hanım, “Sazımız, gitarımız var, davulumuz var, darbukamız var, topumuz var. Tabaklar, tencereler, hamur alıyorum. Hamuru oynamayı da seviyorlar. Can yutuyor ama çok dikkat ediyoruz. Oyuncakçıya onları da götürüyorum. Can neyi seçiyorsa onu alıyoruz.” (Grş. 1, st. 85- 89); Taylan Hanım, “Oyuncaklarla pek oynamadıkları için. Şey eee mutfaktaki aletleri kullanabilirler. Mesela Mert darbukayı sever, mutfak kaplarını alıp kullanabilir, Barış’da onunla. Öncelik ev ortamında kumanda Barış’daydı. İkinci planda geliyordum ben. Ben bunu bilerek yapıyordum, çünkü kardeşiyle daha çok uyum sağlasın diye.” (Grş. 20, st. 113-118); Esin Hanım, “Örneğin mesela bu misafir odasındaki sandalyeleri ben şey yapmıştım, minibüs yapmıştım. Ondan çok zevk almıştı. Şimdi şu aralar örneğin benim oğlum Kemal Sunal’ı çok seviyor. Kemal Sunal’ın filminde bişey vardı, minibüs şeyi vardı, hatırlarsanız? Örnek göstererek bir oyun alanı oluşturun. Ondan zevk alıyor. Ondan sonra oyuncaklarla, top falan şeylerle fazla zevk almıyor.” (Grş. 12, st. 117-124); Nazmiye Hanım, “Yani genelde pek şunu oynayalım falan diye bişey sunmadığım için kendi tercihleri doğrultusunda ben oyuna dahil olurum. Oyuncak alıyoruz, ikiniz oynayın diye. Kendi sevdikleri oyuncaklar, maket oyuncakları, kartlar. İkiniz beraber oynayın. Başka bir alternatif sunmuyorum.” (Grş. 21, st. 66-72); Nalan Hanım, “Yap boz, kavanoz içine boncuk atma.” (Grş. 7, st. 48); Zekiye Hanım, “Şu an büyüdüğü için küçük oyuncaklar olmuyor da. Boyama üzerinde duruyoruz. Boyama, kesme, yapıştırma, duvarları boyuyorlar evde.” (Grş. 19, st. 76-79).

4.3.5. Annelerin Çocuklarıyla Birlikte Oynadıkları Oyunlar

Annelerin “Çocuklarınızla birlikte hangi oyunları oynarsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlar oyun türlerine göre sınıflandırılarak Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18 Annelerin Kardeşlerle Birlikte Oynadıkları Oyunlar

Yanıtlar	f
Oyun oynamayız	12
Kurallı oyunlar	9
İşlevsel oyunlar	5
Sembolik oyunlar	3
Yapı inşa oyunları	2
Yanıtların Toplamı	31

Tablo 18’de annelerin otizimli çocuğu ve normal gelişim gösteren çocuğuyla birlikte oynadıkları oyunlar oyun türlerine sıralanmıştır. Tablo 18’de görüldüğü gibi annelerin çocuklarının birlikte oynadıkları oyun türlerine ilişkin yanıtların 12’si birlikte oyun oynamadıkları, 9’u kurallı oyunlar, 5’i işlevsel oyunlar, 3’ü sembolik oyunlar, 2’si yapı-inşa oyunları şeklinde dağılım göstermektedir.

Anneler otizimli çocukları ve normal gelişim gösteren çocuklarıyla birlikte oynadıkları oyunları şu şekilde dile getirmişlerdir: Hediye Hanım, “*Şu an oynamıyoruz. Küçükte de davranış problemi başladı. Öğretmeni diyor sağlıklı çocuklarla bir araya getirin dedi. Biz hep beraberdik, bu sene bir doğum gününe gittik keşke abimi getirmeseydin dedi. Ondan sonra öğretmeniyle paylaştım o da arkadaşlarını çağırdığımızda veya siz gittiğinizde otistik olan bulunmasın buna da ihtiyacı olduğunu söyledi. O yüzden bu sene biraz daha ayrılır.*” (Grş. 24, st. 63- 69); Nazan Hanım, “*Mustafa ile oynarım da üçümüz oynamayız. Mustafa’yla halay çekeriz, şarkı söyleriz. Öyle şeyleri seviyor Mustafa.*” (Grş. 16, st.64-65); Melek Hanım, “*1- 2 senedir o da yok. Ben de yorulduğum artık. Önceden saklambaç oynardık. Ben saklanırdım Çağla bulurdu.*” (Grş. 27, st. 67-68); Oya Hanım, “*Oyunun ne olduğunu bilmem ki?*” (Grş. st.); Nesrin Hanım, “*Ben pek oynayamam genellikle iş olduğu için... Pek olmuyor yani*” (Grş. 11, st. 57); Fahriye Hanım, “*Balonla yakar top, ondan sonra bir oyun var, bu şey bir oyun var salkıyarak yazıyorsun rakam söylüyorsun trencilik ama çok da zamanım olmaz, kalabalık çocuklarım benim, canım benim.*” (Grş. 23, st. 90-93); Esin Hanım, “*Ee işte benim oğlum biraz vurdulu kırdılı şeyleri sevdiği için. Örneğin bizim hep birlikte oynadığımız bir oyun vardır çocukluktan beri. Çok iyi bir örnek değil ama ben öcü olurum. Öcücülük oynarız. Bir de Dev adam ile kel oğlanın hikayesi. Ablası da keloğlanın ablası var. Evde bir koşuşturmaca olar. O ondan çok zevk alır. Biraz Tom*

ve Jerry tarzında diyeyim size. Oğlumun karakterine göre oyun seçerim. Ama çok sık yapamıyorum.” (Grş. 12, st. 79-86); Serap Hanım, “Evet, atçılık oynarız (gülür)... Valla sevdikleri için atçılık. Ben at oluyorum onlar da biniyor.” (Grş. 2, st. 103-105); Nazmiye Hanım, “(...) Yani şimdi size nasıl diyeyim oyunun adı şu diyebileceğim bir oyun, basit şakalaşmalar, ben Serhat’ın ben onun kollarını geriye atarım, ben onu gıdıklamaya çalışıyorum. İşte onları nasıl diyeyim ben size kendi geliştirdiğimiz oyunlar. Serhat’ın gıdıklamaya şeyi var... Birbirimizi kovalama şeysi var ev. Oyun derken bilindik herkesin bildiği...” (Grş. 21, st. 75-81); Dilek Hanım, “Akşam, bazen arada. Mesela oturuyoruz, işte hadi kalemi al Cem, biraz boyama yapıyoruz, ev yapıyoruz, ondan sonra Cem “Can hadi sen de sulu boyaya parmağını batır” diyor. (...) Yani başka pek fazla bir şey yapamıyorum. Eskisi gibi ilgilenemiyorum.” (Grş. 13, st. 86-92).

4.3.6. Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocukların Oyunlarına Kardeşlerini Dahil Etmesi İçin Yaptıkları

Annelerin “.....’nın (normal gelişim gösteren kardeş) kendi oyunlarına’yı (otizmlili kardeşini) dahil etmesi için neler yaparsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 19’da gösterilmiştir.

Tablo 19 Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocukların Otizmlili Kardeşlerini Oyunlarına Dahil Etmesi İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
Normal gelişim gösteren çocuğa sözel yönerge verme	10
Normal gelişim gösteren çocukla kardeşiyle oynaması için konuşma	8
Bir şey yapmama	6
Kardeşlerin birlikte oynayabilecekleri oyunlara otizmlili çocuğu katma	3
Annenin çocuklara oyun veya etkinlik önermesi	3
Otizmlili çocuğa nasıl oynayabileceği konusunda model olma	1
Oyun ortamı oluşturma	1
Birlikte oynamaları için materyal sunma	1
Normal gelişim gösteren çocuğu övme veya ödül sunma	1
Yanıtların Toplamı	34

Tablo 19’da normal gelişim gösteren çocuğun oyunlarına otizmlili kardeşin katması için annelerin yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 19’da görüldüğü gibi annelerin normal

gelişim gösteren çocuklarının kendi oyunlarına otizmlili kardeşini dahil etmesi için yaptıklarına ilişkin yanıtların 11'i yönerge verme, 7'si normal gelişim gösteren çocukla konuşma, 3'ü kardeşlerin birlikte oynayabilecekleri oyunlar olduğunda otizmlili çocuğu katma, 1'i otizmlili çocuğa nasıl oynayabileceği konusunda model olma, 1'i oyun ortamı oluşturma, 1'i birlikte oynamaları için materyal sunma, 1'i normal gelişen çocuğu övme veya ödül sunma, 6'sı bir şey yapmama şeklindedir.

Anneler normal gelişim gösteren çocuklarının otizmlili kardeşini kendi oyunlarına katması için neler yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Yasemin Hanım, *“Mehmet'e habersiz söylüyorum. Burak'ı da çağır bakalım geliyor mu diyorum.”* (Grş. 17, st. 79-80); Gülten Hanım, *“Konuşuyorum. Ağabeyinizi de çağırın eğer onun da oynayabileceği bir şey ise onu da çağırın. Ben hep konuşuyorum. Artık kafamızı bile şişirdine geliyor.”* (Grş. 15, st.138- 140); Fahriye Hanım, *“Bazen misal kendi odalarında diziyorlar evcilik için. Ama istiyorlar ki Ayşe gelmesin. Niye kızım? Ayşe evimizi bozuyor. Her an evimizi dağıtıyor. Onu da alın kızıyorum. Bazen de gönüllü alıyorlar... Ayşe de ne zaman ne yapacağı belli olmuyor. Küçüğüm çok korkuyor Biraz da onların mutlu olması için Ayşe'yi yanımda tutuyorum. Arada izah ediyor kızım ablanın da oyuna ihtiyacı var, onu da oynatın diyorum arada bir. Bazen ikna oluyorlar bazen olmuyorlar.”* (Grş. 23, st.96-105); Melahat Hanım, *“İşte playstation oynarken kardeşi yalnız oynuyor. İşte iki tane kol var, hadi şey, veriyorum eline tam başaramıyor, tam başaramıyor, yaparsın oğlum, hadi gel beraber yapalım diyorum.”* (Grş. 25, st. 109-112); Pelin Hanım, *“İşte ağabeyindir, hani otistikdir, hani onun da oyun oynaması lazım, bizimle bir arada olması için, daha bazı şeylere dikkatini daha çoğaltması için. Sürekli konuşarak, konuşarak. Sürekli konuştum ben.”* (Grş. 1, st. 94-97); Serap Hanım, *“Mesela giderim odasına kızım bak abin çok sıkılıyor, 1 saat veya yarım saat onunla oyna. Ben seni sonra arkadaşına göndereceğim veya istediğin bir şeyi alacağım. Abin hep yalnız kalıyor, abin rahatsız diyorum veya ona destek olmamız gerekiyor diyorum, işte bu şekilde.”* (Grş. 2, st.108-112); Suzan Hanım, *“Yönlendiriyorum, kardeşinizdir diyorum, bir düşünün kendinizi kardeşinizin yerine koyun, siz böyle olsanız biri sizinle oynamasa siz üzülmez misiniz diyorum, bazen istemiyorlar ama (...).”* (Grş. 9, st. 78-81); Esin Hanım, *“Eee şimdi ev ortamında pek şey olmuyor. Mesela diyelim ablası temizlik*

yapıyor. Aslında bu oyun değil ama. O temizlik yapınca o da istiyor. Ona da ufak bir şey veriyorum. .Yani beraber onu bir oyun gibi algılayıp birlikte eğleniyorlar. Dışarıda arkadaşlarıyla top falan oynadığında hadi oğlum bir kerede sen at falan fazla oyuna dahil etmeye çalıştığım oldu ama fazla o olmuyor. Mümkün olmuyor. Ablanın görüşü ile kardeşin hareketliliği farklı. O bir kere top atıyor, ikinciye devam etmiyor. En fazla 5 dakika dahil edebiliyorum.” (Grş. 12, st. 131-141).

4.3.7. Annelerin Otizmlı Çocukların Kardeşleriyle Oynayabilmesi İçin Yaptıkları

Annelerin “..... ‘nın (otistik çocuğunuz) kardeşiyle oyun oynayabilmesi için oyunlarla ilgili neler öğrenmesini sağlarsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 20’de gösterilmiştir.

Tablo 20 Annelerin Otizmlı Çocukların Kardeşleriyle Oynayabilmesi İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
Nasıl oynanacağını, oyun kurallarını veya oyun öğretme	10
Çocuklarla birlikte oyun oynama ve model olma	6
Oyun başlatma ve oyunu sürdürme	5
Duygu ve davranış kontrolü sağlama	4
Bir şey yapmama	4
Oyun için fiziksel ortam sağlama	2
Oyunda çocuklarını sıra almasını sağlama	2
Oyun arkadaşlarının arasına katma ve oyunları izlemesi için çağırma	2
Teşvik etme	2
Oyuncak alma	1
Kardeşiyle oynaması için ödül sunma	1
Yanıtların Toplamı	39

Tablo 20’de annelerin otizmlı çocuklarının kardeşleriyle oynayabilmeleri için oyun oynama becerilerini kazanmalarına yönelik yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 20’de görüldüğü gibi yanıtların 10’u nasıl oynağını, oyun veya oyun kurallarını öğretme, 6’sı çocuklarla birlikte oynama ve oyunda model olma, 5’i oyun başlatma ve oyunu sürdürme, 4’ü otizmlı çocuğun duygu ve davranış kontrolünü sağlama, 2’si oyun için fiziksel ortam sağlama, 2’si oyunda çocukların sıra almasını sağlama, 2’si oyun arkadaşlarının arasına katma ve oyunları izlemesi için çağırma, 2’si teşvik etme, 1’i

oyuncak alma, 1'i kardeşiyle oynaması için ödül sunma, 4'ü bir şey yapmama şeklindedir.

Anneler otizimli çocuklarının kardeşleriyle oynayabilmeleri için oyunlarla ilgili neler öğrenmelerini sağladıklarını şu şekilde anlatmaktadırlar: Sakine Hanım, “*Aslında şey şöyle bişey var. Bu arka arkaya dolaşma falan sırayla var. Bi sen geç bi o diyorum. Böyle basit şeyler. Öne o geçmesin. Sen önde. Sıraya koyuyorum. Önce sen geç. Bi de şey, duvardan duvara koşuyorlar. Şey yapıyorum, ben sayıyorum, ona kadar sayıyorum kaç dakkada koştun. Arda yarışı çok seven, rekabeti seven çocuk. Hani bi de her şeyde Doğaç'ı yendiği için diğer çocuklarda da öyle olacak sanıyor, bu konuda biraz problem yaşıyoruz. Sırayla koşuyorlar. Sırayla koşturuyorum. Doğaç tabii Arda tabii onu yarışa dönüştürüyor. Onun dışında pek bişey yapmadım.*” (Grş. 4, st. 106- 114); Gülten Hanım, “*Bildiği şeyse zaten söylemiyorum. Ama yeni bir şey ise tabii Burak şöyle yapacaksın, böyle yapacaksın. Ben de oyuna katılarak anlatıyorum ona. Böyle şey ayak, onu bile yaptık, benim çocukluğumun oyunu. Oyun üretmeye çalışıyorsunuz, evin içinde olmuyor, yukarıda teras da şey yaptık. Ayaklarımızı uzattık, önce benden atladılar, Burak çok büyük olduğu için atlayamadı tabii. Yani ama çok, yapsa da yapamasa da oyunun için de olduğu için Burak'ın mutlu olduğunu biliyorum kardeşleriyle.*” (Grş. 15, st. 144- 152); Zekiye Hanım, “*Oyuna göre uyarıyorum. Bu bu şekil diyecek diye uyarıyorum. Kutu kutu pensei geri dönmeyi bilmiyordu bu şekil döneceksin, çevirelim diye şey yapıyorum. Yazın kalabalık oluyor zaten.*” (Grş. 19, st.94- 97); Nazan, “*Yapboz falan onları göstereyim bunu böyle yap. İşte bunu böyle yap, gösterince yapıyor, yumurtalar çıkan oyuncakları yapıyoruz. Dışarı götürüyorum parka(..).*” (Grş. 16, st. 75- 77); Pelin Hanım, “*Hiç bir zaman vazgeçmedim. Bi kaçıyordu, bi kaçıyordu mesela tekrar sürekli getiriyordum kardeşiyle oynattıyordum. Öyle öyle alışı. Bir dakika, iki dakika, üç dakika , öyle öyle alışı. Şu an uzun süre şey yapmıyor ama bir yarım saat ama o da yetiyordu. Hiç vazgeçmedim. Gidiyordu ben getiriyordum biraz da bağırarak yapıyordum. Can zaten insanları çok seven bir çocuk. Hala da yapıyorum.*” (Grş. 1, st.100- 106); Esin Hanım, “*Fatih kardeşiyle oynasın diye. Ee şimdi dışarıda pek o olmuyor. Evde. Evde böyle hayal gücünü kullanarak dediğim gibi örneğin işte Kemal Sunal'ı kullanarak; Kemal Sunal'ın filmindekini örnek*

vererek; sen şoför oğlum sen de şu ol kızım. O zaman dikkatini ablasına veriyor. O oyuna dahil oluyor. Hadi geç oğlum ablanla oyna dediğim zaman ee hayal gücünü de kullanamadığı zaman dağıtıyor dikkatini. O ona şey geliyor, „saman gibi geliyor ona. Sen Kemal Sunal böyle yapmıştı, sen Kemal Sunal ol, örnek göstererek, rol şey yapıyorum. Oynuyorlar.” (Grş. 12, st. 144- 153); Canan Hanım, “Sıra beklemesi gerektiğini, işte biri oynadıktan sonra ona sıra geleceğini söylerim. Genellikle hesapsızdır.” (Grş. 28, st. 74- 75); Zarafet Hanım, “Can’la ikimiz zaten. Elif şöyle yapacaksın, burda böyle yapacaksın şeklinde. Burda bunu yapmayacaksın. Sorumluluğu tamamen atmış değilim. Oyun başlarken yanlarında oluyorum. Gerekli yerde alkışlıyorum, bravo size diyorum, bazen çok abarttınız diyorum. Siz oynayın ben gidiyorum gibi bir şey yok. Tabii yani çok nadir olabilir, oyun güzel gidiyorsa, eğleniyorlarsa sürekli başlarında oturmuyorum, oyunun iyi gittiğinden emin olduğumda kalkıp başka bir iş yapabiliyorum.” (Grş. 22, st. 109- 116); Serap Hanım, “Kıvanç’a diyorum ki Aysu seninle oynayacak ama ona zarar vermeyeceksin. O senin kardeşin. Ona vurmayacaksın. Sinirlendiği için veya kıskandığı için zaman ısıyor. Bunları yapmayacaksın diyorum. Aysu’yla oyna seni Mc Donalds’a götüreceğim, Capitol’e götüreceğim diyorum. Kıvanç’ı da öyle ikna etmeye çalışıyorum. Sevdiği yerleri söylüyorum.” (Grş. 2, st.115- 120); Feride Hanım, “Kadirhan’ı aman aman çok oynatayım demedim. Önce temizliğine dikkat ettim. Burnunu yemesin diye. Tuvaletle. Bunlarla geçti zamanımız. Temizliğiyle geçti. 1 yıl burnuyla ilgili adeta nöbetçi oldu kardeşi. Anne koş yedi. 1 yılımız öyle gitti, 1 yılımız tuvaletle geçti, 1 yılımız temizlik.” (Grş. 5, st. 158- 162).

4.4. Kardeşler Arasındaki Paylaşma

“Kardeşler birbirleriyle oyuncaklarını, eşyalarını, giysilerini vs. paylaşırlar mı” sorusuna annelerin 15’i kardeşler birbirleriyle eşyalarını paylaştığını, 8’i otizimli çocuğun eşyalarını paylaşmadığını, 4’ü normal gelişim gösteren çocuğun eşyalarını paylaşmadığını, 2’si hem normal gelişim gösteren hem otizimli kardeşin eşyalarını paylaşmadığını ifade etmişlerdir.

4.4.1. Annelerin Kardeşler Arasında Paylaşmanın Gelişmesi İçin Yaptıkları

Annelerin “Kardeşler birbirleriyle oyuncaklarını, eşyalarını, giysilerini paylaşmaları için siz neler yaparsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 21’de gösterilmiştir.

Tablo 21 Annelerin Kardeşler Arasında Paylaşmanın Gelişmesi İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
Kardeşlere paylaşmalarının gereğini açıklama	10
Annenin kendisinin paylaşması	6
Herhangi bir şey yapmama	4
Kardeşlere eşit davranma	3
Örnek vererek açıklama yapma	2
Sözel ve fiziksel şiddet uygulama	2
Annenin çocuklarının eşyalarını ortak kullanması	2
Eşyaların kullanımını sıraya koyma	1
Kardeşlere yiyecek ve etkinlik ödülü sunma	1
Yanıtların Toplamı	31

Tablo 21’de annelerin otizimli çocukları ile normal gelişen çocukları eşyalarını paylaşmaları için yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 21’de görüldüğü gibi yanıtların 10’u kardeşlere paylaşmalarının gereğini açıklama, 6’sı annenin kendisinin paylaşması, 4’ü herhangi bir şey yapmama, 3’ü kardeşlere eşit davranma, 2’si örnek vererek açıklama yapma, 2’si sözel ve fiziksel şiddet uygulama, 2’si annenin çocuklarının eşyalarını ortak kullanma, 1’i eşyaların kullanımını sıraya koyma, 1’i kardeşlere yiyecek ve etkinlik ödülü sunma şeklindedir.

Anneler otizimli çocukları ve normal gelişim gösteren çocukları arasında paylaşma davranışının gelişmesi için yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Melahat Hanım, “(...) Şey derdim mesela, kardeşine vermek istemediği zaman, mesela şekeri vermek istemediğinde, o senin kardeşin vermek zorundasın, ben onu tek sana almadım ikinize aldım, ben ikinize alacak karda param yok, var da paylaşmayı öğrensınler diye. Bazen beni paylaşamadıkları zamanlar oluyor. Bu kolum seninse, bu kolum onun, bu bacağım seninse bu bacağım senin. İkiniz de karnımda yattınız. Sen benim karnımda yattın o da benim karnım da yattı. Ne tek başına seninim ne onunum. Diye diye alıştılar.” (Grş. 25, st. 127-133); Suzan Hanım, “Bunun için

özellikle yaptığım bir şey yok, mecburen çocuk çok olunca her şeyden bir tane alınmıyor, paylaşıyorum, özellikle Tuğba öğrensin diye bir şey yapmadık, herhalde ve de çocuk çok olunca paylaşıyoruz, bu sana bu sana şeklinde oda öyle alıştı herhalde.” (Grş. 9, st. 105- 110); Feride Hanım, “Bir üzümü bile ikiye böldüm. Bunu çok küçük yaşta yaptım. Yani 2 yaş var aralarında. Biri 1 yaşında, diğeri 3 yaşındaydı. Böyle. Her şeylerini paylaştım. Hep iki bi şey. Onu hep iki bişeye dönüştürdüm. Kadirhan’ın kıyafetlerini küçüldü, Kadirhan bunu kardeşin giyecek. Öyle öyle büyüdü. Paylaşmak hemen öyle olmadı. Küçük yaşta başladı. Mesela bir tabak yemeği bile ikiye bölebiliyorum rahatlıkla. Bi tabak yemeği bile ikiye bölebiliyorum. Emirhan’la her şeyini paylaşırlar. Kardeşiyle her şeyini paylaşıyorlar. Dışarıdakilerle paylaşmaz. Dışarıdaki üçüncü bir şahsa vermiyor.” (Grş. 5, st. 175- 185); Melek Hanım, “Çok uğraşmadım. Herhalde çocuktan kaynaklanan bir şey. Hatice Çağla’dan 1,5 yaş büyük olduğu için anladı, kabullendi, çok fazla bir şey dememe gerek kalmadı.” (Grş. 27, st. 85- 87); Yasemin Hanım, “Önce onu örnek gösteriyorum, Mehmet ne yaparsa onu yapıyor. Bak Burakçım diyorum, o veriyor sen de ver.” (Grş. 17, st. 97-98); Nazan Hanım, “Küçükten beri yaşları olmadığı için öyle alışmışlar giysileri beraber. Oyuncak konusunda yalvarıyorum biraz da o oynasın ama yok, yemek konusunda çok ısrar edersem biraz verir.” (Grş. 16, st. 88-91); Esin Hanım, “Ha şey yaparım mesela örneğin iii bi hafta sonu bir ödül gösteririm, ananelere gideceksin, bir ödül gösteririm, verirsen ananelere gideceksin, vermezsen kesinlikle gidemezsin oraya. Çok sevdiği bişeyle tehdit ederim. Onu vermezsen, kardeşinle paylaşmazsan götürmeyeceğim derim. Veya da şöyle yaparım bir arkadaşını, komşunun oğlunu örnek gösteririm. Veya şey yaparım arkadaşın vermiş sen de ver. Örnek göstererek. O da vermiş kardeşine. Aaa vermiş anne diyip o da verir.” (Grş. 12, st. 167-175).

4.5. Kardeşler Arasındaki Duygular

Bu bölümde otizmlili çocuk ve normal gelişim gösteren kardeşinin birbirlerine yönelik duyguları, kardeşlerin birbirlerinin duygularını fark edip etmedikleri ve annelerin kardeşlerin birbirlerine yönelik duygularını fark etmeleri için yaptıkları, kardeşlerin birbirlerinin kırgınlıklarını, sevgilerini nasıl ifade ettikleri ve annelerin ifade etmeleri

için yaptıkları anlatılacaktır. Ayrıca annelerin normal gelişim gösteren çocuklarıyla otizmlili kardeşine yönelik duygularını konuşup konuşmadığı, neler konuştuğu ve konuşurken nelere dikkat ettikleri anlatılacaktır.

4.5.1. Kardeşlerin Birbirlerine Yönelik Duyguları

Annelerin “Kardeşler birbirlerine karşı ne hissederler?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 22’de gösterilmiştir.

Tablo 22 Kardeşlerin Birbirlerine Yönelik Duyguları

Yanıtlar	f
<i>Otizmlili Çocuğun Normal Gelişim Gösteren Kardeşine Yönelik Duyguları</i>	
Sevgi	19
Yanında olmasını isteme	2
Kıskanma	2
Saygılı	1
Kardeşine imrenme ve onun gibi olmayı isteme	1
Uzakta olunca özleme	1
Mesafeli olma (soğuk)	1
Annenin çocuğun duyguları tanımlayamaması	2
<i>Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Otizmlili Kardeşine Yönelik Duyguları</i>	
Sahiplenme, koruma ve sorumluluk	14
Sevgi	9
Sosyal çevreden gelen soru ve yorumlardan rahatsız olma/utanma	4
Kıskanma	3
Kardeşinin durumuna üzülme ve acıma	3
Sevme ama davranışlarından rahatsızlık duyma	2
Uzakta olduğunda özleme	2
Kardeşinin geleceğine yönelik kaygı duyma	2
Mesafeli olma (soğuk)	1
Nefret etme	1
Kardeşine karşı anlayışlı davranma ve farklılığını kabullenme	1
Yanıtların Toplamı	71

Tablo 22’de otizmlili kardeşin ve normal gelişim gösteren kardeşin birbirlerine yönelik duyguları sıralanmıştır. Tablo 22’de görüldüğü gibi otizmlili çocukların kardeşlerine yönelik duygularına ilişkin yanıtların 19’u sevgi, 2’si yanında olmasını isteme, 2’si kıskanma, 1’i saygılı, 1’i kardeşine imrenme ve onun gibi olmayı isteme, 1’i uzakta olunca özleme, 1’i mesafeli olma (soğuk), 2’si annenin çocuğun duyguları tanımlayamaması şeklindedir. Normal gelişim gösteren çocukların otizmlili

kardeşlerine yönelik duygularına ilişkin yanıtların 14'ü sahiplenme, koruma, sorumluluk, 9'u sevgi, 4'ü sosyal çevreden gelen soru ve yorumlardan rahatsız olma/ utanma, 3'ü kıskanma, 3'ü kardeşinin durumuna üzülmeye ve acıma, 2'si sevme ama davranışlarından rahatsızlık duyma, 2'si uzakta olunca özleme, 2'si kardeşinin geleceğine yönelik kaygı duyma, 1'i mesafeli olma (soğuk), 1'i nefret etme, 1'i kardeşine karşı anlayışlı davranma ve farklılığını kabullenme şeklindedir.

Anneler kardeşlerin birbirlerine yönelik duygularını şu şekilde dile getirmişlerdir: Melahat Hanım, "*Valla telefonda resimleri var, sarmaş dolaşlar. Ben çocuklarıma her sabah kalkamadan seni seviyorum diyerek, her gece ben onları seni severek yatırırım. O yüzden Burak da abisine ağabeycim seni seviyorum der, tabii İlker daha demedi ama. Ama ben, sarılarak, gözlerinden anlıyorum.*" (Grş. 25, st. 136-140); Kadriye Hanım, "*Büşra'yı çok seviyor. Çok fazla şey düşünüyor ama bilemiyorum anlatmadığı için.(.....) Büşra'da seviyor ama bu onu kızdırınca o da çocuk tabii.*" (Grş. 26, st. 65-70); Suzan Hanım, "*Seviyor. "Tuğçe canım benim" der. (.....) Sorumluluk hissediyor galiba, bazen işim çıktığı zaman Tuğba'yı ona bırakıp gidebiliyorum artık, çünkü geldiğim zaman yemeğini yedirmiş oluyor. Tuğba cama balkona çıkan biri, kapıları örtüyor. Onu oyalamak için bir şeyler yapar. Dışarı çıktığı zamanda biliyor ki Tuğba şey, yani çok sorumlu bilmiyorum ki..."*" (Grş. 9, st. 117-125); Sakine Hanım, "*Arda bazen üzüyor abisi için onun farkındayım. Bir gün Arda'nın okuluna gittik. Bi gün bişey vermek için okula bi para verilecekti, Arda'nın sınıfına girdim.(....) Doğaç da yanımdaydı. (.....) Doğaç kalabalık bir ortamdan, bilmediği bir ortama girdiği için sıkıldı. Doğaç o sırada öğretmenini itti. Öyle itince çocuklarda buna güldü. (...) Yaptığı davranış gariplerine geldi. Arda buna çok üzüldü. Ben o an fark ettim. Akşam eve geldi. Anne keşke abim okula getirmeseydin, herkes güldü dedi. (...) Yavaş yavaş alıştı ama böyle üzüntüleri var. Bazen birileri ona güldüğü zaman, baktıkları zaman üzüyor. Geliyor anlatıyor. Abin niye böyle diye soruyorlar diye bana anlatıyor. (.....) Doğaç Arda'yı çok seviyor. Arda eve geldiği zaman bir mutlu oluyor, koşuyor, defterini acıyor, yapraklarını açıyor. Mutluğunu öyle ifade ediyor.*" (Grş. 4, st.129-148); Neriman Hanım, "*İşte Doğan'ı biliyorum. Doğan o Allahın verdiği bir his herhalde. Sevgi var. Ama yanı sıra zorluğu da var Doğan için çünkü geçen gün ben şimdi Doğan'ı fazla bu konuda*

adapte etmek istemiyorum. Mesela ona aşlamaya çalışıyorum kardeşin var sorumluluk senin üstünde değil. Aşlamak istiyorum. (...) O ondan sonra bugün arabadayız Doğan'la birlikte nasıl olduysa bilmiyorum konuşuyoruz ilerde ne olacağı belli değil bugünde uygun yer varmış dedim o da dinliyormuş anne dedi ben kardeşimi asla bi yere bırakmam ben dedi siz ölmeniz de dedi. Oğlum güzel yerler var dedim. İmkani olan yerler. Hayır dedi orda Kardeşimin saçını çeker ısırır dedi. O tepkiyi ondan beklemiyordum. Sahiplendi kardeşini küçük yaştan beri sahipleniyor. Tutması, düşünmesi, ağzına bişey aldığında bana hemen haber veriyor. Görmezden gelmez yani. (Grş. 3, st. 178-193); Pelin Hanım, "Yaren Can'a karşı aslında çok acıma, çok üzülüyor, çok duygusal, büyüyünce ne olacak, ben bakabilecek miyim, ne zaman olacak, ben bekliyorum abim ne zaman konuşacak. Can da çok seviyor kardeşini, sahipleniyor, ilgileniyor." (Grş. 1, st. 123-126); Esin Hanım, "Kardeşi bazen neden ablası gibi olmadığını düşünür otistik olmasına rağmen. Onun gibi neden küçük küçük yazı yazamıyorum falan o gibi öyle bir duygulara kapılır. Duygulanır. Ablasının okuluna gidemediğinden neden tek başına okula gidemiyorum. Onu hep ben okula götürüyorum. Tek başına okula gitmek istedi bir gün ben oradan anladım. Ablası tek başına okula gidiyor onu ise hep ben götürüyorum. Ablası gibi neden olamadığını fark ediyor ve duygulanıyor, hırçınlaşabiliyor. (...) onun gibi normal olamadığının farkına varabiliyor herhalde, bilmiyorum." (Grş. 12, st.177-188); Nurten Hanım, "Birbirlerini çok seviyorlar. Aşırı seviyorlar. Zeynep Nur Nihal'i, Nihal de onu. Ama tabii Nihal'in hani tam dengesi yerinde olmadığı için Nihal bunu tam anlamıyor. Beyninde kıskanıyor. Nihal ifadesini ağlayarak belli ediyor. Hani bişeye kızalım mesela durduk yere Zeynep Nur'un saçını çeker. (Grş. 10, st. 119-124); Feride Hanım, "(...) Onu hep merak ediyor. Keşke ben de hasta olsam diye düşündüğünü hissettim. Yani. (...) Ben de hasta olsa benimle daha fazla ilgilenirsin. Ona her şeyi alıyorsun. Halbuki biraz yalan ne alsam iki tane aldı. Ben de hasta olsaydım beni daha çok severdim. Herkes Kadirhan'ı seviyor beni sevmiyorlar. Herkes onu daha çok seviyor. Keşke ben de hasta olsaydım, bi şey bilmesydim, herkes bana daha farklı davranırdı. Kardeşini çok kıskanır. Elinde olsa dünyada yaşatmaz o kadar kıskanır. (...) Kadirhan bi yere gitmesine izin vermez Gülşah Hanım. Komşu gelip çağırdığı zaman. Emirhan gelsin biz de oynasın teyze derse, asla izin vermez, iki kolundan tutar. Emirhan

uzaklaştığında çağır der bana. Gelene kadar camda onu izler. Gelince çok mutlu olur.” (Grş. 5, st. 189-203); Nazan Hanım, “Yani Can sever. Kıskançlığı var. (...)Mustafa çok düşkün değil ama yine de sever.” (Grş. 16, st. 94-96); Fahriye Hanım, “Bence Ayşe normal sinir krizleri olmayınca kardeşlerini sevdiğinin farkındayım. Ayrı kalmalarını istemez. Kardeşleri seviyor genelde ama Ayşe bir yere uzun süre gittiği zaman çok mutlu oluyorlar. Kaldırarak seviyede değiller. Misal benim 3’e giden bir kızım var ağlama krizleri var... Bizim evimiz her yer kilitli. İhtiyacı olunca açılıyor. O duruma bile bir şey söylüyorlar. Hep açıp kapatacak mıyız? Yeter artık Ayşe’den bıktık artık diyorlar. Yani böyle durumlarla da karşılaşıyoruz.” (Grş. 23, st. 134-142); Hediye Hanım, “Büyük oğlum dile getiremiyor konuşamadığı için ama seviyor ama küçük oğlum sevmiyor. Bunu söylüyor. Onu abi olarak sevmiyor değil de onun kafasında bu niye böyle. Allah beni sevseydi ağabeyimi böyle yapmazdı. Onu bir ceza olarak görüyor. Bunu aştık. Hasta olunca büyük iğne yapalım iyi olsun. Artık iyi olamadığını anlayınca bu sefer niye iyi olmuyor. Son yıllarda da artık okula başlayınca sevmediğini söylüyor.” (Grş. 24, st. 92-98).

4.5.2. Kardeşlerin Birbirlerinin Duygularını Fark Etmeleri

Annelere kardeşlerin birbirlerinin kızgın ya da sevinçli olduklarını fark edip etmediği sorulduğunda annelerin 22’si kardeşlerin birbirlerinin kızgın ya da sevinçli olduğunu fark ettiklerini, 2’si normal gelişim gösteren kardeşin fark ettiğini, fakat otizmlili kardeşin fark etmediğini, 1’i normal gelişim gösteren kardeşin fark etmediği, fakat otizmlili kardeşin fark ettiğini, 1’i kardeşlerin birbirlerinin kızgın ya da sevinçli olduğunu fark etmediğini, 3’ü normal gelişim gösteren kardeşin fark ettiği fakat otizmlili kardeşin fark edip etmediğini anlayamadığını ifade etmiştir.

4.5.3. Annelerin Kardeşlerin Birbirlerinin Duygularını Fark Etmesi İçin Yaptıkları

Annelerin “Bir kardeş diğer kardeşin kızgın ya da sevinçli olduğunu fark etmediğinde fark etmesi için neler yaparsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 23’te gösterilmiştir.

Tablo 23 Annelerin Kardeşlerin Birbirlerinin Duygularını Fark Etmeleri İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
<i>Otizimli çocuğun fark etmesi için</i>	
Normal gelişim gösteren kardeşin durumuyla ilgili açıklama yapma	5
Otizimli kardeşe müdahale etme ve tutma	1
Otizimli çocuğu kardeşinin yanına göndermeme	1
Bir etkinliğe yönlendirme	1
<i>Normal gelişim gösteren çocuğun fark etmesi için</i>	
Otizimli kardeşin durumuyla ilgili açıklama yapma	4
Otizimli kardeşinin kızgınlığı geçene kadar uzak durmasını söyleme	2
Otizimli kardeşi kızgın olduğunda sevdiği şeylerle yaklaşmasını önerme	1
Otizimli kardeşinin davranışlarına aldırılmamasını önerme	1
Normal gelişim gösteren çocuğu azarlama	1
<i>Kardeşlerin her birine yönelik davranışları</i>	
Kardeşlerin her birine açıklama yapma	5
Kardeşleri farklı mekânlara alma	2
Kardeşleri belli etkinliklere yönlendirme	1
Kardeşlere birbirlerinin duygularıyla ilgili geri bildirimde bulunma	2
Barışmalarını sağlama	2
<i>Annenin herhangi bir şey yapmaması</i>	6
Yanıtların Toplamı	35

Tablo 23’te annelerin kardeşlerin birbirlerinin kızgın yada sevinçli olduğunu fark etmeleri için yaptıkları gösterilmiştir. Tablo 23’te görüldüğü gibi annelerin kardeşlerin birbirlerinin kızgın yada sevinçli olduklarını fark etmesi için yaptıklarıyla ilgili yanıtlar otizimli çocuklarına yönelik, normal gelişim gösteren çocuklarına yönelik ve kardeşlerin her birine yönelik neler yaptığı gruplandırılmıştır. Buna göre yanıtların 5’i otizimli çocuğa normal gelişim gösteren kardeşinin durumuyla ilgili açıklama yapma, 1’i otizimli kardeşi tutma ve müdahale etme, 1’i otizimli çocuğu kardeşinin yanına göndermeme, 1’i otizimli çocuğu bir etkinliğe yönlendirme; normal gelişim gösteren çocuğa 4’ü otizimli kardeşinin durumuyla ilgili açıklama yapma, 2’si otizimli kardeşin kızgınlığı geçene kadar uzak durmasını söyleme, 1’i otizimli kardeş

kızgın olduğunda sevdiği şeylerle yaklaşmasını önerme, 1'i otizmlili kardeşinin davranışlarına aldirmamasını önerme, 1'i normal gelişim gösteren çocuğu azarlama; kardeşlerin her birine yönelik annelerin yaptıklarının 5'i kardeşlerin her birine açıklama yapma, 2'si kardeşleri farklı mekâna alma, 2'si kardeşlere birbirlerinin duygularıyla ilgili geri bildirimde bulunma, 2'si barıştırma, 1'i kardeşleri belli etkinliklere yönlendirme; yanıtın 6'sı annenin herhangi bir şey yapmaması şeklindedir.

Anneler bir kardeşin diğeri kardeşin duygu durumunu fark etmesi için yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Zarafet Hanım, *"Elif'e söylüyorum yani, ağabeyinin bak keyfi yok, yorgun, hasta, sinirli. Ee çok üstüne gitmesen iyi olur. Şu anda seninle oynamak istemiyor. Elif hiç anlıyormuş gibi yapmıyor ama devam etmiyor."* (Grş. 22, st. 151-154); Taylan Hanım, *"Barış için bir problem yok o nasılsa anladığı için o bildiği için her şeyi. Mesela geçen yıl Barış çok takdir getirdi, çok sevindik mesela. Mert'e bak kardeşin karnesi çok çok güzel, öp hadi onu, baktım öptü. Barış güldüğünde o da güldü. Böyle hep yönlendirerek."* (Grş. 20, st. 194-198); Gülten Hanım, *"Burak'la da konuşuyorum. Çok biraz görsel olarak görebildiği zaman anlıyor. Yoksa onun çok mutsuz şey olduğunu anlayamıyor. (...)Oyun oynamak istiyorsa Burak bak kardeşin hasta oyun oynayamaz. O öpmeye çalışıyor. O anlıyor."* (Grş. 15, st. 220-224); Melahat Hanım, *"İlker'in hırçınlaşacağını hemen anlıyorum. Ondan sonra, öyle zamanlar şimdi ben Burak'a diyorum ki 'sinirleniyor' (kısıp sesle) Ben odada değilsem, mutfakta isem Burak ağlayarak geliyor itti beni yine, onu sevmeyeceğim artık diyor. Ben diyorum oğlum o seni seviyor, özür dilemeden sarılmam diyor. O sarılacak kadar konuşamıyor, sarılsa o onun özrü diyorum. O anda sinirlendiği için de Burak diyor sarılsa da konuşmayacağım ben onunla diyor. O anda İlker tabii aralarında ee 1-2 saat sonra Burak da unutuyor, unutmasa da biliyor abisinin durumunu. Sarıldığı zaman bir şey yapmıyor."* (Grş. 25, st. 155-165); Nalan Hanım, *"Ben Hasan'ı Hümeysra kızgın olduğunda yanına göndermiyorum."* (Grş. 7, st. 80-81); Sakine Hanım, *"Ben konuşuyorum anlamasa bile konuşuyorum, mesela bazen Arda Doğaç'la oynamak istemiyor. Doğaç gidiyor onu çekiyor oynayalım diyor. Arda git diyor bağılıyor ona. Oğlum oynamak istemiyor. Canı sıkılıyor, televizyon izlemek istiyor. Genelde konuşarak yapıyorum"*

başka yapabileceğim bir şey yok. Arda için de aynı şekilde yani konuşuyorum.” (Grş. 4, st. 160-166); Melek Hanım, *“Ya söylüyorum mesela, bir süre yaklaşma kızım, sinirli. Veya sevdiği şeylerle yaklaş.”* (Grş. 27, st. 112-113); Canan Hanım, *“(....)kardeşine yaklaşma derim, ondan uzak dur biraz derim.”* (Grş. 28, st. 97); Fahriye Hanım, *“Yani işte misal bazen diyor kafayı Feyza’ya gelip öbür odadan gelip öpmeye kalkıyor, Kızım diyorum Ayşe’nin duruşu şimdi duruşu duruş değil, çaktırmadan söylüyorum. O sinirlenmeden tavizi yapmadan uyarı yapıyorum.”* (Grş. 23, st. 154-157); Hediye Hanım, *“Otistik oğlum ağlayınca küçük ağlayınca gidiyor seviyor, kahkahalarla gülüyor, gülüyor belki de güldürmeye çalışıyor, bilmiyorum ama. Ben de anlatıyorum üzülme senin yanına gelmezdi, o sen gülesin diye yapıyor, diyorum.”* (Grş. 24, st. 104-107); Kadriye Hanım, *“Anlatmaya çalışıyorum. (....)Mesela, Kemal’ a anlatıyorum. Büşra’ya anlatıyorum, kardeşinin durumu belli, o anlamıyor, bazen anlayışlı karşılıyor, bazen anlamıyor.”* (Grş. 26, st. 76-80); Tuğba Hanım, *“Farklı odalara aldığım olur. Sen oturma odasına geç, sen çocuk odasına geç. Sen napıyordun, oyuncaklarına oynuyordun oyuncaklarınla oynamaya devam et. Sen napıyordun, test çözüyordun test çözmeye devam et. Odalarını ayırırım o an için.”* (Grş. 29, st.142-146); Nazmiye Hanım, *“Eğer fark etmediyse şey söylerim. Neden sinirliysen söyle. Birbirleriyle alakası olmayan bişeyse neye sinirlendilerse açıklarım, anlamalarını beklerim, şu an konuşma kardeşin çok sinirli ya da çok sinirliysen git odanda sakinleş ondan sonra gel.”* (Grş. 21, st. 120-126); Feride Hanım, *“Ben ashında pek de o konuya karışamıyorum. Nasıl müdahale edeceğimi bilemediğim için.(...)”* (Grş. 5, st. 226-228); Ayten Hanım, *“Onun için bir şey yapmadım. Yaptım dersem yalan olur. Yapmadım. Burak yalnız benim kızgın olduğumu anlayabiliyor. Benim sinirli olduğumu anlayabilir. Ama Ayşenur’u anlamıyor.(...)”* (Grş. 18, st. 87-90); Neriman Hanım, *“Ben bu konu üzerinde hiç düşünmedim.”* (Grş. 3, st. 201-202).

4.5.4. Kardeşlerin Birbirlerine İlgi ve Sevgilerini İfade Etmeleri

Annelere “Kardeşler birbirlerine ilgilerini, sevgilerini ve şefkatlerini nasıl gösterirler?” sorusu sorulmuştur. Annelerin verdiklere yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 24’te gösterilmiştir. Ayrıca annelerin 2’si normal gelişim gösteren

çocuğun kardeşine sevgisini göstermediğini, 2'si otizimli çocuğun kardeşine sevgisini göstermediğini, 1'i kardeşlerin birbirlerine sevgilerini belli etmediğini ifade etmiştir.

Tablo 24 Kardeşlerin Birbirlerine İlgi ve Sevgilerini İfade Etme Biçimleri

Yanıtlar	f
Dokunma yoluyla sevgilerini ifade etme	25
Sözel olarak sevgilerini ifade etme	11
Birlikte etkinlik yapma	4
Jest ve mimiklerle ifade etme	4
Hediye alma	1
Zıplama	1
Üzgün olduğunda teskin etme	1
Yanıtların Toplamı	47

Tablo 24'te otizimli çocuğun ve kardeşinin birbirlerine sevgilerini, ilgilerini nasıl ifade ettikleri sıralanmıştır. Tablo 24'te görüldüğü gibi yanıtların 25'i dokunma yoluyla sevgilerini ifade etme, 11'i sözel olarak sevgilerini ifade etme, 4'ü birlikte etkinlik yapma, 4'ü jest ve mimiklerle ifade etme, 1'i hediye alma, 1'i zıplama, 1'i üzgün olduğunda teskin etme şeklindedir.

Nurten Hanım, “*Sarılarak, öperek mesela yani o şekil. Nihal zaten öper sevdiği insanları*” (Grş. 10, st. 152-153); Pelin Hanım, “*Seviyorlar, öpüyorlar birbirlerini. Çok sarılıyorlar. Kucaklıyorlar. Bir evde görseniz evde gerçekten. Çok seviyorlar birbirlerini.*” (Grş. 1, st. 141-143); Özge Hanım, “*Zaten Ahmet Yasin sağ olsun sürekli öpüyor. Öpme huyunu bıraktıramadık. Artık öpmeyeceksin diyorum, yo öpücem diyor. O öpüyo o öpüyor. Yusuf nasıl belli ediyor? O da öpüyor. Gel dua edelim diyor. Beraber dua ediyorlar. Canım kardeşim diyor. Ben nasıl seviyorsam bakıyorum o da öyle seviyor. Aynı beni taklit ediyor.*” (Grş. 14, st. 152-157); Nazmiye Hanım, “*Oyun oynamaları daha çok sıcak olur. Daha çok, hani tek başlarına oynuyorlarsa hemen oyun kurarlar. Yani nasıl söyleyeyim sarılarak, sarılır öper canım kardeşim der Samet. Teması sever Serhat. Samet de aynı şekilde.*” (Grş. 21, st.129-132); Ayten Hanım, “*Gülüyorlar, birbirlerine bakışlırlar.*” (Grş. 18, st. 93); Dilek Hanım, “*Ya Can mesela Can bazen onunla oynamak istediği zaman sarılıyor Cem'e öpmeye kendini öptürüyor daha çok kendisi öpmüyor da... Elini uzatıyor, ayağını uzatıyor ona, oynamak istiyor hani dokunduruyor. Benimle oyna falan böyle. Cem nasıl belli eder? Cem, hani o mutlu olduğu zaman Cem onu daha*

çok şey yapıyor, kızgın olduğu zaman istemiyor. Mutlu olduğunda nasıl belli eder? Ama mutlu olduğunda çok güzel, beraber koşuyorlar, oynuyorlar. O onu şey yapıyor, Can daha çok kovalamaca, dokunmayı, sarılmayı sever en çok. Cem peki sevgisini nasıl belli eder? Cem de sarılıyor, hadi sarıl anneciğim diyorum, o senin kardeşin diyorum şey falan (...)” (Grş. 13, st. 172-185); Neriman Hanım, “*Duygu güler zıplar. Doğan da yaşasın ‘oley’ der. (...) Doğan ender sarılır Duygu daha çok sarılır.*” (Grş. 3, st. 205-206); Oya Hanım, “*Süper belli ediyorlar ikisi de üçü de. Süper derken mesela nasıl? Ağladığı zaman ağlama Yunus der büyük oğlum. İlgilenir onunla.*” (Grş. 8, st. 118-120)

4.5.5. Annelerin Kardeşlerin Birbirlerine İlgi ve Sevgilerini İfade Etmeleri İçin Yaptıkları

Annelerin “Kardeşlerin birbirlerine yönelik ilgilerini, sevgilerini ve şefkatlerini göstermeleri için siz neler yaparsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 25’te gösterilmiştir.

Tablo 25 Annelerin Kardeşlerin Birbirlerine İlgi ve Sevgilerini İfade Etmeleri İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
Kardeşlere sözel yönerge verme	10
Annenin sevgisini sözel veya fiziksel olarak ifade ederek model olması	7
Normal gelişim gösteren çocuğa sevgisini göstermesinin gereğini açıklama	6
Kardeşinin davranışları ve duygularıyla ilgili açıklama yapma	3
Annenin her bir çocuğa sevgisini eşit göstermesi	3
Kardeşlerin sevgilerini ifade ederken ölçülü davranmalarını sağlama	2
Kardeş ilişkisini pekiştirme veya kardeş olduklarını gösterme	2
Normal gelişim gösteren çocuğa kardeşine hediye vermesini önerme	1
Bir şey yapmama	1
Yanıtların Toplamı	35

Tablo 25’te otizmlili çocuk ve normal gelişim gösteren kardeşinin birbirlerine ilgilerini, sevgilerini ve şefkatlerini göstermeleri için annelerin yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 25’te görüldüğü gibi yanıtların 10’u kardeşlere sözel yönerge verme, 7’si annenin sözel veya fiziksel olarak ifade ederek model olması, 6’sı normal gelişim gösteren çocuğa sevgisini göstermesinin gereğini açıklama, 3’ü normal gelişim gösteren çocuğa kardeşinin davranışları ve duygularıyla ilgili açıklama

yapma, 3'ü annenin her bir çocuğuna eşit sevgi göstermesi, 2'si kardeşlerin sevgilerini ifade ederken ölçülü davranmalarını sağlama, 2'si kardeş ilişkisini pekiştirme veya kardeş olduklarını gösterme, 1'i normal gelişim gösteren çocuğa kardeşine hediye vermesini önerme, 1'i bir şey yapmama şeklindedir.

Oya Hanım, *“Kardeşine ilgili davran, bağırma vurma o küçük derim.”* (Grş. 8, st. 123); Nurten Hanım, *“Hadi kardeşini öp mesela.”* (Grş. 10, st. 156); Ayten Hanım, *“Ben diyorum Ayşenur’a ağabeyine sarıl öp kızım derim. ...Burak’a diyorum ama yapmıyor.”* (Grş. 18, st. 96); Canan Hanım, *“Söylerim. Emre ye söylerim. Seni çok seviyor, abin senin için bunu yaptı. Abine teşekkür et.”* (Grş. 28, st. 106-107); Nazmiye Hanım, *“Hadi bak o senin abin, gidip öp, direktif veririm, eğer yine onların birbirlerine yaklaşması için yine sözel şeyler. Çünkü Serhat çok agresif değilse benim yönergelerime dikkat eden ve yapan bir çocuktur.”* (Grş. 21, st.135-138); Hediye Hanım, *“Yani şimdiye kadar ne yapardım diye düşünmedim. Ee hadi kardeşini öp hadi mutlu olsun. Ya da onun çok sevdiği bir defterini yırtınca hadi öp afet derim.”* (Grş. 24, st. 206-207); Pelin Hanım, *“Yani aynısını yaptım yanlarında. İkisini bir arada kucakladım. Birini bir elime birini bir elime, aynı anda sarıldım. Hiç boş bırakmadım...”* (Grş. 1, st. 146-148); Esin Hanım, *“Çünkü bir anne evladına nasıl sarılır öperse abla da, diğer kardeş de o şekilde. Ben öptüğüm sarıldığım zaman şapur şapur öperim. Bildiğinizi candan içten sevgi olunca kardeşte de sizden örnek alıyor.”* (Grş. 12, st. 224-227); Fahriye Hanım, *“Çok aşırı gidiyorsa çok yapıp çocuğu kızdırmayın. 1 kere öptüyse 4-5 kez öpüp çocuğu kızdırmayın, kararında bırakın.”* (Grş. 23, st. 168-170); Tuğba Hanım, *“A çok motive ederim onları birbirlerine. Vaaaah abin çok güzel bir not almış, çok gurur duydum, Burak hadi sen de tebrik et oğlum. Tebrik ederim abicim der. Tebrik ederim ağabeycim der. Küçük oğlan bu ara okulda ağlıyor. Oğlum bak bu gün hiç ağlamadı. Aferin kardeşin der o da. Birbirlerini motive etmek şeklinde.”* (Grş. 29, st. 161-166); Nalan Hanım, *“Ben fazla bir şey sağlayamadım onların arasında.”* (Grş. 7, st. 91); Neriman Hanım, *“Dediğim gibi biz o noktaya gelmedik. Biz daha büyük sorunlar yaşadığımız için o noktaya gelmedik hâlâ uç noktada kaldık.”* (Grş. 3, st. 209-211).

4.5.6. Kardeşlerin Birbirlerine Öfkelerini İfade Etme Biçimleri

Annelerin “Kardeşler birbirlerine öfke ve kızgınlıklarını nasıl gösterirler?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 26’da gösterilmiştir.

Tablo 26 Kardeşlerin Birbirlerine Öfkelerini İfade Etme Biçimleri

Yanıtlar	f
<i>Otizimli çocuğun kardeşine öfkelerini ifade etmesi</i>	
Fiziksel veya sözlü müdahalede bulunma	19
Nesne fırlatma	2
Ağlama	2
Kendine zarar verme	2
Kardeşinden uzak durma	2
Bir şey yapmama	3
<i>Normal gelişim gösteren çocuğun kardeşine öfkelerini ifade etmesi</i>	
Fiziksel veya sözlü müdahalede bulunma	21
Nesne fırlatma	2
Ağlama	3
Kardeşinden uzak durma veya uzaklaşma	4
Anneden yardım isteme	2
Anneyi suçlama	1
Yanıtların Toplamı	63

Tablo 26’da kardeşlerin birbirlerine öfke ve kızgınlıklarını nasıl ifade ettikleri sıralanmıştır. Tablo 26’da görüldüğü gibi otizimli çocukların kardeşlerine öfke ve kızgınlıklarını ifade etmede kullandıkları yöntemlerin 19’u fiziksel ve sözlü müdahalede bulunma, 2’si nesne fırlatma, 2’si ağlama, 2’si kendisine zarar verme, 2’si kardeşinden uzak durma, 3’ü bir şey yapmama şeklindedir. Normal gelişim gösteren çocukların otizimli kardeşlerine yönelik öfkelerini ifade etmek için kullandıkları yöntemlerin 21’i fiziksel ve sözlü müdahalede bulunma, 4’ü kardeşinden uzak durma, 3’ü ağlama, 2’si nesne fırlatma, 2’si anneden yardım isteme, 1’i anneyi suçlama şeklindedir.

Gülten Hanım, “*Vuruyorlar. Çok fazla birbirlerini kızdıracak şeyler yapmıyorlar ama Burak “yapmaaaa!” , Kadir vuruyor, Burak ayı diyor bazen. Argo kelimeler de çıkıyor bazen. Burak okullara gittiği için dışarıda öğreniyor.*” (Grş. 15, st. 243-245); Dilek Hanım, “*Saldırıyor Cem saçını çekiyor ben araya giriyor daha çok arkama*

saklanıyor. **Can?** Can elini ısırtıyor daha çok kendine kendini yere vuruyor başını yere vuruyor.” (Grş. 13, st.197-201); Melahat Hanım, “İlker bazen itiyor. Buruk benim yanıma gelir, şey bana söyler.” (Grş. 25, st. 181); Feride Hanım, “Valla küçüğüm ona bişey fırlatır, o da ona fırlatır.” (Grş. 5, st. 260); Reyhan Hanım, “Bağırıyorlar. Sude çok bağırıyor. Oğluna bak anne diyor. Bıktım artık diyor. Yoruldum diyor. **Peki Eren?** Vuruyor. Hep vuruyor. Eren de dayak.” (Grş. 6, st. 177-180); Serap Hanım, “Ha öfkelenildiğinde bir bağırır Kıvanç apartman inler. Ama Aysu da bağırır, Aysu da hırçın. Kıvanç’tan bıktım, al bunu anne der, ne biçim abim var, ben burda yaşamak istemiyorum.” (Grş. 2, st.173-174); Fahriye Hanım, “Ayşe’nin kızması bağırmak veya ısırarak. Kızlar da ağlarlar. Başka yere kendilerini kilitlerler.” (Grş. 23, st. 172-173); Nurten Hanım, “Ağlayarak, içine ataraktan belli ediyor çocuk. Bağırılmaz. İçerli ağlaması onun bişeye darıldığını gösterir. Ama Zeynep Nur da içerli ağlar. Öyle yani kalkıp duygularını çok belli etmez.” (Grş. 10, st. 159-162).

4.5.7. Annelerin Kardeşlerin Birbirlerine Öfkelerini İfade Etmeleri İçin Yaptıkları

Annelere “Kardeşlerin birbirlerine öfke ve kızgınlıklarını ifade etmeleri için siz neler yaparsınız?” sorusu sorulmuştur. Annelerin verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 27’de gösterilmiştir.

Tablo 27 Annelerin Kardeşlerin Birbirlerine Öfke ve Kızgınlıklarını İfade Etmesi İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
Normal gelişim gösteren çocukla kardeşiyle ilgili konuşma	14
Sözel veya fiziksel müdahalede bulunma	4
Otizmlili çocukla davranışlarıyla ilgili konuşma	3
Kardeşleri birbirlerinden ayırma veya farklı ortamlara alma	3
Kardeşlerden duygu ve davranışlarının kontrolünü isteme	3
Herhangi bir şey yapmama	3
Normal gelişim gösteren çocuğa kardeşinin öfkesi geçene kadar yanına gitmemesini önerme	2
Normal gelişim gösteren çocuğun duygularına dikkat etme	2
Barıştırma	2
Kardeşlere öğüt verme	2
Otizmlili çocuğu hatası olduğunda görmezden gelme	1
Yanıtların Toplamı	39

Tablo 27’de otizmlı çocuk ve normal gelişim gösteren kardeşinin birbirlerine öfke ve kızgınlıklarını ifade etmeleri için annelerin yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 27’de görüldüğü gibi yanıtların 14’ü normal gelişim gösteren çocukla kardeşiyle ilgili konuşma, 4’ü sözel ve fiziksel müdahalede bulunma, 3’ü otizmlı çocukla davranışlarıyla ilgili konuşma, 3’ü kardeşleri birbirlerinden ayırma veya farklı ortamlara alma, 3’ü kardeşlerden duygu ve davranışlarının kontrolünü isteme, 2’si normal gelişim gösteren çocuğa kardeşinin öfkesi geçene kadar yanına gitmemesini önerme, 2’si normal gelişim gösteren çocuğun duygularına dikkat etme, 2’si barıştırma, 2’si kardeşlere öğüt verme, 1’i otizmlı çocuğu hatası olduğunda görmezden gelme, 3’ü herhangi bir şey yapmama şeklindedir.

Anneler kardeşlerin birbirlerine öfke ve kızgınlıklarını ifade etmeleri için neler yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Taylan Hanım, *“Tabii ki, işte annenin veya babanın çok büyük faktörü var veya ailenin. Mert’in her yaptığı belki Barış’a batıyordur belki de. Önemli olan bunu aşmak dediğim gibi. O zaman bilinçli olana görev düşüyor. Mert’e anlatmak çok zor anlıyor mu anlamıyor mu? Gerçi hareketlerinden belli ediyor, o zaman her şey bana, diyor ki o zaman her şeyi ben mi çözeceğim anne diyor. Tabii ki oğlum senle beraber çözeceğiz oğlum diyorum. Kardeşinle kavga ediyorsunuz neden kavga ediyorsunuz senin kitabını alıp buraya attı bunu bilinçli olarak yapmadı. Normal senin gibi zannetme, sınıfı arkadaşların gibi ya da benmiş gibi zannetmeyeceksin onu idare edecek olan sensin. Bunun bir engel olduğunu bileceksin. Ona vurmak değil çözüm. Tamam ben bu kitabı attıysa sen bunu alıp yerine koyacaksın. Bunu yapacaksın, başka çaremiz yok bilinçli olana kadar başka çaremiz yok. Sen ona vurursan nolcak kavga büyüyecek evde kavga ortamı olacak, biz mert’e bağıınca sesinin tonu yükselince mert hemen gardını alıyor... Mert’e bir tane vuramazsın sen ona vurursan o da sana iki tane vuracak. Her gördüğünden etkileniyor. Sen ona vurdun mu o da sana vuracak... Bizim evde her şey sakin. Mesela anne benim oyunu bozuyor bozacak. tabii o da çocuk belli şeyleri kaldıramıyor tabii ama başka çaremiz yok.”*(Grş. 20, st. 213-235); Hediye Hanım, *“Ben anlatıyorum. Küçük oğluma bak isteyerek yapmadı. Sen artık okula gidiyorsun, okuma yazmayı öğrenirdi değil mi arada bir fark değil mi? Ona zarar verdiği zaman isteyerek yapmadığını anlatıyorum tepki duymasın diye.”* (Grş. 24, st.

123-127); Nazmiye Hanım, “Çok abartıyorlarsa kızarım ben, kızarak. Nedir derdiniz, sen niye kızdın, sen niye kızdın, birbirinize mi kızdınız, çok anlamsız bir şey ise tavrımı koyarım. Çok fazla uzatmamalarını sağlarım. Ama onun haricinde, belli ederim ben de, çok şeyse barıştırırım.” (Grş. 21, st. 148-152); Esin Hanım, “Birbirlerine kızgınlıklarını. Hum E yani ablası tam birbirlerine gireceği zaman, olayı engellemek için derim ki işte sen de ona, seni şuraya götürecektim ama artık götürmeyeceğim de. Veya ablasına derim ki bunu alacaktım ama almayacağım derim. Tamam kızım derim. Hep kardeş sorunlu olduğu için hep onu tutmuyorum. Ablaya da sen haklısın. Hep de ablayı sorumlu tutmuyorum. O arada ablayı biraz yatıştırıyorum.” (Grş. 12, st. 239-246); Nazan Hanım, “Ben söylerim. İşte Can daha dikkatli ol. Mustafa bak sinirlenmesin, sinirlenince ellerini ısırır, biraz daha iyi davran. Ben uyarırım. Can çok fazla anlamıyor, Can onu normal görüyor hep.” (Grş. 16, st. 118-121); Fahriye Hanım, “Genelde Ayşenur’un anlamadığını, biz bunu böyle idare edeceğimizi, uyarıyorum, o kadar, başka yapacak bişey yok.” (Grş. 23, st. 177-179); Melek Hanım, “Pek de karışmıyorum biliyorum çünkü anlık. Nasılsa biliyorum ki uzun sürmeyecek. Çağla öyle anlayan bir çocuk. Öteki ablanın siniri de uzun süren bir çocuk değil. Uzaktan bir bağırsam o kadar. Gidip de öyle aralarına karışayım yok. Çünkü vurma yok, kırma yok o kadar bağışma olacak.” (Grş. 27, st. 136-141); Nalan Hanım, “Hiç bir şey yapmıyorum. Seviniyorum da onlar öyle yapıyor diye. ... Hasan daha önce yapmıyordu.” (Grş. 7, st. 101-103).

4.5.8. Otizmlı Çocuğun Kardeşinin Duygularını Anneyle Paylaşımı

Annelerin “..... ‘la kardeşine (otizmlı kardeşine) yönelik duyguları hakkında konuşur musunuz, neler konuşursunuz?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 28’de gösterilmiştir.

Tablo 28 Normal Gelişim Gösteren Çocukların Kardeşlerine Yönelik Duyguları Hakkında Anneleriyle Paylaşımları

Yanıtlar	f
Hastalığın ve kardeşinin durumunu sorgulama ve konuşma	12
Kardeşinin diğer kardeşler gibi olmasını yönelik özlemine paylaşma	5
Kardeşinin durumuyla ilgili üzüntüsünü ifade etme	5
Otizimli kardeşe nasıl davranmak gerektiği hakkında konuşma	4
Üzerine düşen sorumluluk veya kendisinin ihmal edildiğini ifade etme	3
Kardeşine yönelik kıskançlık ve sevgi duygularını paylaşma	3
Otizimli kardeşi istememe, okulunda istememe	2
Annenin sevgisindeki ve davranışlarındaki farklılık hakkında konuşma	1
Sosyal çevreden gelen tepkiler hakkında konuşma	1
Babanın kardeşlere davranışlarındaki farklılığı konuşma	1
Kardeşinin ileriye yönelik durumu hakkında konuşma	1
Yanıtların Toplamı	38

Tablo 28’de normal gelişim gösteren çocukların otizimli kardeşlerine yönelik duygularıyla ilgili anneleriyle ile paylaşımları sıralanmıştır. Tablo 28’de görüldüğü gibi yanıtların 12’si hastalığın ve kardeşinin durumunu sorgulama ve konuşma, 5’i kardeşinin diğer kardeşler gibi olmasını yönelik özlemine paylaşma, 5’i kardeşinin durumuna üzüldüğünü ifade etme, 4’ü otizimli kardeşe nasıl davranmak gerektiği hakkında konuşma, 3’ü üzerindeki sorumluluk veya kendisinin ihmal edildiğini ifade etme, 3’ü kardeşine yönelik kıskançlık ve sevgi duygularını paylaşma, 2’si otistik kardeşi istememe ve okulunda istememe, 1’i annenin sevgisindeki ve davranışlarındaki farklılık hakkında konuşma, 1’i sosyal çevreden gelen tepkiler hakkında konuşma, 1’i babanın kardeşlere davranışlarındaki farklılığı konuşma, 1’i kardeşinin ileriye yönelik durumu hakkında konuşma şeklindedir.

Normal gelişim gösteren çocukların otizimli kardeşlerine yönelik duygularını paylaşımlarını anneler şu şekilde dile getirmişlerdir: Gülten Hanım, “ (...) *Sohbet yerimizde benim yatak odamdaki yatağım. Çok seviyorlar, bi de ışığı yakıyoruz. Öyle bir iletişim yolu buldum. Onlar o kadar çok konuşuyorlar ki. Burak’tan intikam alır gibi. Yıllarca Burak’ın bir suskunluğu vardı. Bir anne desin derken çok geveze oldu. Hep konuşuyoruz .(...) O evde olmadığı zaman çok konuştuk. İşte diyorum özlediniz mi diyorum, yok özlemedik. Çok az bir zaman gidiyor çünkü. Çok fazla bir şey paylaşmadıkları için daha doğrusu onların istedikleri değil, Burak’ın istedikleri olduğu için. Hep onlar yönlendiriyor. Bir abi olarak o yönlendirseydi. Onlar diğer*

çocukların ağabeyleri gibi. Ortanca anlatıyor abim olsaydı basket oynardı, çok yakışıklı olurdu, kızlar hep ona bakardı. Oğlum diyorum abin yine basket oynamıyor, yine kızlar bakıyor, spor salonunda sen görmüyorsun. Anlatıyor kavga ederken abim gelir beni kurtarırdı diyor, oğlum diyorum abin yine seni kurtarır diyorum. O yok ki ama orda diyor. İcini acıtan şeyler olduğunu anlatıyor yavaş yavaş hissediyorum(ağlıyor).”(Grş. 15, 261-280); Melahat Hanım,“(…)ikisine önce yunuslara götürdüm. Yunus tedavisi yapıyorlar. İlker daha ilk gün çıktığında koşarak geldi, “ konuşuyor mu?” (Ağlıyor). (...) Kimden duyduysa kirpik düştüğünde bir kerede üflediğinde dilek tutacakmışız uçarsa dileğimiz kabul olacakmış. Şimdi nerde kirpik görse alıyor allahım inşallah abim konuşur diyor. Böyle şeyleri var ve bunlar benim duygularımı çok tarumar ediyor. Dediğim gibi yunusa götürdüğümde İlker hemen koşarak gitti eğitmenin yanına abim konuşuyor mu dedi baktım eğitmeni de ağlıyor. 10 gün boyunca onun konuşmasını bekledi. Her çıktığında konuşuyor mu diye sordu.”(Grş.25, st. 192-215); Sakine Hanım, “Ben aslında benim tek dertleştiğim kişi Arda. Ben çünkü çok yalnızım. (ağlama)Benim ailem falan uzakta. Ve o beni çok iyi anlayabiliyor. Ben onunla konuşuyorum o beni anlıyor.Abin böyle diyorum, Böyle yapmamız lazım,böyle davranmamız lazım,işte yardımcı olmamız lazım.(...) Ben ona bundan utanılacak bir şey olmadığını bunu böyle kabul etmemiz gerektiğini, insanların ona bakmasındaki sebebin hani bilmediklerinden, Doğaç’ın nasıl bir çocuk olduğunu bilmediklerinden böyle bakıyorlar. Başka yapabileceğimiz bir şey yok oğlum diyorum. (...) Dönem dönem Doğaç’ın arkasından bişey konuşulduğunda üzülüyor geliyor bana anlatıyor ama. Niye üzüldün? Geliyor abimin arkasında böyle dediler buna üzüldüm diyor. Ben ona anlatıyorum. Onlar bilmedikleri için böyle konuşuyorlar. Açıklıyorum genelde. Üzülmemesi gerektiğini yapacak bişey olmadığını söylüyorum. Başka yapılabilecek bişey yok herhalde.” (Grş. 4, st. 209-236); Serap Hanım, “Mesela Aysu’nun bana ilk dediği ne oldu biliyor musunuz, Gülşah Hanım. Anne ben siz dedi öldüğünüz zaman ben doktor olacağım, ağabeyime bakıcı tutacağım, abimi bakıcıya baktıracam dedi. Bunu ilk duyduğumda çok üzüldüm. Ya tabii bir yerde sevindim. Ama bi yandan çok duygulandım abisini düşünüyor, ağabeyisini yalnız bırakmayacağını söylüyor. Kızım inşallah senin başına kalmaz. (...) Aysu’ya Kızım seni çok seviyorum. Sen de benim sevdiğim evladımsın. Ama Kıvanç’ı daha farklı seviyorum,

onun daha çok ilgiye ihtiyacı var, sevgiye ihtiyacı var, şefkate ihtiyacı var, ilgiye ihtiyacı var. Sen bizi anlıyorsun değil mi Aysu? Hani zannetme onu çok seviyor ilgileniyorum diye seni sevmiyorum diye böyle algılama, üzülme felan diyorum. İşte bu tür konuşmalar yapıyor.” (Grş. 2, st. 198-214); Pelin Hanım, “Evet konuşuruz. Çok seviyorum ağabeyimi. (...) Ne zaman konuşacak. Bu ara çok soruyor bana. Okulda arkadaşların ağabeyleri var birlikte kantine gitmişler. Ben orda çok yalnızım. Bu aralar buna takmış.” (Grş. 1, st. 164-167); Yasemin Hanım, “Babasında hata var. Babası Burak’ı daha çok şey yapıyor nedense. Defalarca söylüyorum. Ama babam beni sevmiyor diyor. İnsan evladını ayırmaz Burak rahatsız olduğu için o yüzden öyle davranmak gerekiyor diyorum. Tamam diyor. Bir saat sonra bakıyorum yine aynı.” (Grş. 17, st. 138-142); Dilek Hanım, “İşte, anne böyle bir çocuk yapar mı, anne? Kabullenmek zorundayız. Can ağladığında üzülüyor. Can dışarıda bir hareket yaptığında üzülüyor. Beraber gidiyoruz bazen Can benim okuluma gelmesin istemiyor. Kesinlikle arkadaşlarının yanında istemiyor.” (Grş. 13, st. 215-219); Melek Hanım, “Bazen çok bıktığımı söylüyor, bi de hastaysa hasta napalım, hep onun yüzünden ben geri kalıyorum, aslında bir şeyden geri kalmıyor. Ama ailece bir yere gittiğimizde ona takılmak istiyor, ben yönlendirmiyorum, yaşı ona yakın olduğu için. Ben çocuklu bir kadın gibi Çağla’yla ilgilenmek zorundayım. Değil ama diyor.” (Grş. 27, st. 144-149); Özge Hanım, “Yani öyle bire bir konuşmadım. Ama o anlatıyor zaten. Çok üzülüğünü söylüyor. Keşke kardeşim de benim gibi normal olsaydı. Beraber iş yapsaydık falan.” (Grş. 14, st. 186-188); Zekiye Hanım, “Şimdi üzülüyor. Cem konuşmadığı için onunla daha fazla şey yapıyoruz. O da onu daha çok seviyorsunuz, onu daha çok şey yapıyorsunuz diyor. (...).” (Grş. 19, st. 152-155).

4.5.9. Annelerin Otizmli Çocuğun Kardeşlerinin Duygularıyla İlgili Konuşmaları

Annelerin “.....’la kardeşine (otistik) yönelik duyguları hakkında konuşurken nelere dikkat edersiniz?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 29’da gösterilmiştir.

Tablo 29 Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuklarıyla Kardeşleri Hakkında Konuşurken Dikkat Ettikleri

Yanıtlar	f
Otizmle ilgili konuşma ve kardeşinin olumlu özelliklerini ön plana çıkarma	5
Kardeşlik bilinci kazandırma ve kardeşler arasındaki farklılığı anlatma	5
Kardeşinin durumunu kabullenmenin zorunluluğunu anlatma	4
Otizmli çocuğuyla daha çok ilgilenme nedenlerini açıklama	3
Otizmli çocuğa bakmak gerektiğini anlatmaya çalışma	3
Diğer	3
Gelecekle ilgili kaygılanmamasını sağlama	2
Annenin duygularını ve sorumluluklarını paylaşması	2
Otizmli çocukla ilgili bilgileri gerçeğe uygun olarak aktarma	1
Daha fazla sohbet etmeye çalışma	1
Toplumun otizmi bilmediği için bilinçsiz davrandığını açıklama	1
Duygusal davranmayarak model olması	1
Yanıtların Toplamı	31

Tablo 29’da normal gelişim gösteren çocuklarının otizmli kardeşlerine yönelik duyguları hakkında konuşurken annelerin dikkat ettiği noktalar sıralanmıştır. Tablo 29’da görüldüğü gibi yanıtların 5’i otizmle ilgili konuşma ve kardeşinin olumlu özelliklerini ön plana çıkarma, 5’i kardeşlik bilinci kazandırma ve kardeşler arasındaki farklılığı anlatma, 4’ü kardeşinin durumunun kader olduğunu ve kabullenmenin zorunluluğunu anlatma, 3’ü otizmli çocuğuyla daha çok ilgilenme nedenlerini açıklama, 3’ü otizmli çocuğa bakmak gerektiğini anlatma, 2’si gelecekle ilgili kaygılanmamasını sağlama, 2’si annenin duygularını ve sorumluluklarını paylaşması, 1’i otizmli çocukla ilgili bilgileri gerçeğe uygun olarak aktarma, 1’i daha fazla sohbet etmeye çalışma, 1’i toplumun otizmi bilmediği için bilinçsiz davrandığını açıklama, 1’i duygusal davranmayarak model olması, 3’ü diğer şekildedir.

Anneler normal gelişim gösteren çocuklarıyla kardeşleri hakkında konuşurken dikkat ettikleri noktaları şu şekilde dile getirmişlerdir: Pelin Hanım, “*Yani abin böyle kalabilir. Her türlü şeye hazırlıklı olmalıyız. Bu da böyle bunu böyle kabul etmeliyiz, büyüyünce böyle olmayacak, normal insan gibi olacak dedim. Yanlış bir şey söyledim. Ama artık daha dikkatli olacağım.*” (Grş.1, st.); Nazmiye Hanım, “*Genelde Serhat’ın durumunu anlayabildiği kadar anlatmaya çalışıyorum. Anlayabileceğini zannetmiyorum. Onu seviyorsun beni sevmiyorsun. Ona çok hoş*

görü gösterebilir. Aralarındaki davranışlarını anlatmaya çalışıyorum. Çok fazla kıyaslamaları var. (.....) O beni anlamıyor. Ben bakkala gitmesine kızıyorum ama o beni dinlemiyor. Onun rahatsızlığı da bu. Sen beni anlıyorsun. Sen bana yardımcı ol beraber anlatalım.” (Grş.21, st.); Nazan Hanım, “Bunun daha çok ilgiye ihtiyacı var. Seni bırakıp giderim, ama o onu bırakıp gidemem. Gidemem. O da bir şey yapmaz, oturur. Yok, çakmağı yakıp, evi yakabilir. Kaybolur. Kaçırırlar. Öyle anlatmaya çalışıyorum.” (Grş. 16, st.); Taylan Hanım, “Valla ben hiçbir şeye dikkat etmiyorum. Eğer dikkat edersem Barış çok zeki bir çocuk hemen kapıyor. Böyle değildi niye böyle yapıyorsun. Ben gerçekleri söylüyorum.çevremden, internetten, kitaplardan ne öğrendiysem onları söylüyorum.. en azından hiçbir şey yalan söylemeden, ondan hiçbir şey kaçırmadan.. birlikte gidiyoruz biz barışla Mert’in doktorunu. Onun da bilinci olsun diye. Onunla da konuşuyorlar. Onu da terapi yapıyorlar.”(Grş. 20, st.); Esin Hanım, “Şeye dikkat ediyorum, yani işte ee ömür boyu kardeşine sen bakacaksın hissi vermiyorum ona. Özellikle ona dikkat ediyorum. Kardeşin hep senin başına gelmeyecek. O hisse kapılma. İleriyi Allah bilir. En azından Kardeşin okulla bir yerlere gelebilir. Bunlara dikkat ediyorum. Gözleri doluyor. Bi duygusallaşma oluyor yani.” (Grş. 12, st.); Tuğba Hanım, “Daha da duygusallaşmasına dikkat ederim, daha da. Çocuk terbiyesiyle ilgili bir kitap okumuştum. Hatırlamıyorum adını çok oldu. Becerebiliyorsanız çocuk karşısında siz de duygusallaşın. O da anlasın durumun vahametini. Ağlama durumu aklımda kalmış bazen ben de onunla duygusallaşıyorum. Ne kadar çaresiz kalmış, ne kadar zor durumdayım. Bak kardeşine anlatıyorum anlatıyorum anlamıyor. En az bir 8-10 kere anlatıyorum toplama işlemi. Sınıftaki arkadaşlarından 2-3 tanesi ne kadar ikinci plana itiliyor. Kendi verdiği örneği kendisine kullanarak biraz dramatize ederim yani. İlk aklıma gelenler.” (Grş. 29, st.); Melek Hanım, “Benim o günkü durumuma bakar. Bıktım diyorsa sinirliysen ben de ona senden bıktım derim. Ruh halime bakar. Bu böyle idare edeceğiz, sen de idare edeceksin ben de idare edeceğiz. Ama sinirli anımda zaten biz normal insanlara göre daha sinirliyiz.” (Grş. 27, st.).

4.6. Kardeşler Arasındaki Taklit

Normal gelişim gösteren çocukların otizmlili kardeşlerine yeni beceri ve davranışlarda örnek olup olmadığı sorulduğunda annelerin 20'si örnek olduğunu, 8'i örnek olmadığını, 1'i kardeşlerin karşılıklı birbirlerine örnek olduğunu ifade etmiştir.

4.6.1. Kardeşlerin Birbirini Taklit Ettiği Beceriler

Annelere “ kardeşine ne tür beceriler gösterir, örnek olur?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 30'da gösterilmiştir.

Tablo 30 Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Kardeşine Örnek Olduğu Beceriler

Yanıtlar	f
Akademik beceriler	11
Öz bakım ve günlük yaşam becerileri	8
El sanatları ve el becerileri	6
Oyun oynama, oyuncakları kullanma	6
Sosyal kurallar	4
Eşyaları kullanma	2
Şarkı öğretme	1
Konuşmada örnek olma	1
Yanıtların Toplamı	
	40

Tablo 30'da normal gelişim gösteren kardeşin otizmlili kardeşine gösterdiği, örnek olduğu beceri ve davranışlar sıralanmıştır. Tablo 30'da görüldüğü gibi yanıtların 11'i akademik beceriler, 8'i öz bakım ve günlük yaşam becerileri, 6'sı el sanatları ve el becerileri, 6'sı oyun oynama ve oyuncakları kullanma, 4'ü sosyal kurallar, 2'si eşyaları kullanma, 1'i şarkı öğretme, 1'i konuşmada örnek olmadır.

Anneler normal gelişim gösteren çocuklarının otizmlili kardeşlerine ne tür beceri ve davranışlarda örnek olduklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Suzan Hanım, “*Resim keserken uzak kesmeyi öğretirler. Meyve soyarken al sende böyle soy, yazı yazmayı böyle yazacaksın diyorlar, oyuncakla oynadıkla zaman şunu şuraya tak, öyle olmadı Tuğba çıkar onu şuraya tak.*” (Grş. 9, st. 180- 183); Feride Hanım, “*Mesela nasıl? Tuvalet konusunda çok örnek oldu. Yeme içme alışkanlığını çoğunlukla kardeşinden*

aldı. Şimdi bu telefon olsun, o öğretiyor, her şeyi açma kapamayı öğretiyor. Her şey...” (Grş. 5, st. 299- 302); Zarafet Hanım, “Mesela bir oyunu kavramada zorlanıyorsa o konuda ona yardımcı olur bak şöyle yapacaksın böyle yapacaksın. el becerisi gerektiren oyunlarda yardımcı olur. Elif bazen google girip kendine bir oyun arıyor bulamayınca Can yardımcı olur.” (Grş. 22, st. 207- 211); Serap Hanım, “Tabii tabii. Aysu’nun çok faydası oldu gülşah hanım. Konuşmada, faydası oldu, en basit. Daha sonra yemek yemede, tuvalette. Tuvaleti yapmayı öğrenmesinde. Oturup masaya kaşıkla yemek yemesinde. Aysu’nun bana da büyük faydası oldu. Abi bak kaşıkla yiyeceğiz tamam mı diyor. Tamam diyor o da. Aysu tuvalete gidiyor abi bak böyle tuvalet yapacağız diyor. Aysu’nun bana çok faydası oldu.” (Grş. 2, st. 217- 224).

4.6.2. Annelerin Kardeşler Arasındaki Taklidin Gelişmesi İçin Yaptıkları

Annelere “...’nın kardeşine yeni beceriler ve davranışlar göstermesi, örnek olması için neler yaparsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 31’de gösterilmiştir.

Tablo 31 Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Kardeşine Örnek Olması İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
Normal gelişim gösteren çocuğa açıklamada bulunma	8
Sözel yönerge verme	5
Çocuklarıyla birlikte çeşitli beceriler ve davranışlar yapma	5
Normal gelişim gösteren çocuğunun davranışlarını kardeşine örnek gösterme	5
Normal gelişim gösteren çocuğa sorumluluk ve görev verme	4
Bir şey yapmama	4
Birlikte çalışmalarını için materyal sağlama	1
Yanıtların Toplamı	
	32

Tablo 31’de annelerin normal gelişim gösteren çocuğun otizmli kardeşine yeni beceriler ve davranışlar göstermesi için yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 31’de görüldüğü gibi yanıtların 8’i normal gelişim gösteren çocuğa açıklamada bulunma, 5’i sözel yönerge verme, 5’i çocuklarıyla birlikte yeni beceriler ve davranışlar yapma, 5’i normal gelişim gösteren çocuğun davranışlarını kardeşine örnek

gösterme, 4'ü normal gelişim gösteren çocuğa sorumluluk ve görev verme, 4'ü bir şey yapmama, 1'i birlikte çalışmalarını için materyal sağlama şeklindedir.

Anneler normal gelişim gösteren çocuklarının otizmlili çocuklarına yeni beceri ve davranışlar göstermesi için yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Yasemin Hanım, “*Sen şey yap o daha iyi olur. Senin daha iyi ilgilenmen lazım belki bu şeyi beraber kiralım diyorum (...).*” (Grş. 17, st. 163-164); Ayten Hanım, “*Bir şeyler yaptırmasını isterim. Bir şeyler yaptırmaya çalışır. Söylerim.*” (Grş. 18, st. 132-135); Sakine Hanım, “*Diş fırçalama, Arda dişini fırçalarken Doğacı da götürüyorum. Biraz biraz öğrendi bir iki sürmeyi öğrendi yani. Öğrenmesi daha iyi olur diye ben doğacı da götürüyorum öğreysin diye. El yıkamada falan ardanın şeyleri oldu ikisini beraber götürüyorum. Beraber yıkıyoruz, doğaç bakıyor. Buna benzer şeyler.*” (Grş. 4, st. 251-256); Esin Hanım, “*Tuvalet temizliğinde olsun, yemek yemede içmede olsun, ilk başta öğrettim. Birden olmuyor. Yarı görevleri ona vereceksiniz. Abla bu şeyleri öğretiyor. Örneğin tuvalette ben onlara neler yaptırmıştım. Havlu kağıt kullanmasını söylüyorum. Ben bunları ablasına öğretiyorum, söylüyorum, o da onu uyguluyor. Yemek yerken yanında Fatih peçeteyi kullanman lazım, biraz da ben titizim, yemek yerken ablası peçeteyle sileceğini söylüyor.*” (Grş. 12, st. 279-290); Melek Hanım, “*Şimdi Hatice'ye de fazla yüklenmek istemiyorum. Kendi bir şey yapmak istiyorsa zaten yaptırıyor, istemiyorsa banane diyor, yorgunum der, çocuk sonuçta, çok da zorlamıyorum.*” (Grş. 27, st. 167-170); Serap Hanım, “*Yönlendirdim. Kızım hadi beraber çalışalım. Sen abine örnek ol. Onun önünde tuvaletini yap, elini yıka, o da seni izlesin. Beraber çalıştılar. Ondan sonra beraber boyadılar. Resim defterleri, boyama kitapları aldım. Beraber çizgiler yapbozlar, Legolar yaptılar. Bunlarla beraber çalıştılar.*” (Grş. 2, st. 228-233).

4.7. Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Kardeşine Yardım Etmesi

Annelere yöneltilen “.....’nın günlük gereksinimlerini karşılamada size yardım eder mi?” sorusuna verdikleri yanıtların 22’si normal gelişen çocuklarından otizmlili çocuklarının günlük ihtiyaçlarını karşılamada yardım aldıklarını, 2’si yardım

alamadıklarını, 2'si yardıma gereksinim duymadığını, 2'si otizmlı çocuğun günlük ihtiyaçları için yardıma ihtiyacı olmadığını, 1'i otizmlı çocuğun normal gelişen kardeşine yardım ettiğini ifade etmiştir.

4.7.1. Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Kardeşine Yardımları

Annelere yöneltilen “ ‘nın günlük gereksinimlerini karşılamada size ne gibi yardımlarda bulunur?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 32’de gösterilmiştir.

Tablo 32 Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Kardeşine Yardımları

Yanıtlar	f
Öz bakım ve kişisel bakımına yardımcı olma	13
Annenin olmadığı zaman bakma ve kişisel ihtiyaçlarıyla ilgilenme	7
Çevreye ve ya kendisine zarar veren davranışları anneye haber verme	3
Annenin yetişemediği durumlarda yardımcı olma	1
Uyutma	1
Uygun olmayan yerlere oturmasını önleme	1
Giysilerini çıkarmasını önleme	1
Yanıtların Toplamı	27

Tablo 32’de normal gelişim gösteren çocuğun otizmlı kardeşinin günlük gereksinimlerini karşılamada annelerine yaptıkları yardım türleri sıralanmaktadır. Tablo 32’de görüldüğü gibi yanıtların 13’ü otizmlı kardeşinin öz bakım ve kişisel bakımına yardımcı olma, annenin olmadığı zaman otizmlı kardeşine bakma ve kişisel ihtiyaçlarıyla ilgilenme, 3’ü çevreye veya kendisine zarar veren davranışları anneye haber verme, 1’i annenin yetişemediği durumlarda yardımcı olma, 1’i uyutma, 1’i uygun olmayan yerlere oturmasını önleme, 1’i giysilerini çıkarmasını önlemedir.

Anneler normal gelişim gösteren çocuklarından otizmlı çocuklarının günlük ihtiyaçlarını karşılamada aldıkları yardımları şu şekilde dile getirmişlerdir: Pelin Hanım, “ *Ellerini yıkıyor, yemeğini yediriyor, üstünü başını değiştiriyor, Pijamasını giydiriyor. Üstünü değiştiriyor. Her şeyi yapıyor.*” (Grş. 1, st.197- 199); Melek Hanım, “*Çağla üstünü başını giyebiliyor ama pantolonunu ilikleymiyor muhakkak bir takviye lazım. Saç fırçasını getirir, onları getirir, tırnak makasını getir, getirir*

ama kesemez bazen ben bazen ablası kesiyor. Saçını toplayamıyor. Bazem ben saçını topluyorum bazem ablası topluyor. Bazem ben pantolonunu bazem o.” (Grş. 27, st. 174- 179); Nazan Hanım, “Fatura yatırmaya gidiyorsam ona bırakıp gidebilirim, hadi Mustafa’yı da götür bakkala, veya dışarıda o da yanında oynasın. Mesela ben olmasam onun yemeğini verebilir.” (Grş. 16, st. 145- 148); Neriman Hanım, “Genelde yardımcı, Duygu’nun her şeyini ben karşıladığım için. Haber verme konusunda, ben görmüyorum içerde ya ranzanın üstüne çıkıyor, bilgisayarın üstüne çıkıyor, klavyenin tuşlarını çıkarıyor, haber veriyor. Genelde yaptığı olumsuzlukları haber veriyor.” (Grş. 3, st. 260-264); Suzan Hanım, “...Tuğba'nın üstünü çıkarma şeyi var, Tuğba çorabını şeyini giy şunları çıkarma, Tuğba niye çıkartıyorsun üstünü derler, ondan sonra Tuğba hemen 5 dk da giyiniyor. Dışarı gittikleri zaman çok dikkat ederler, ayakkabısını çıkarmamasını, yere oturmamasını yaptırıyorlar.” (Grş. 9, st. 189- 194).

4.7.2. Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuktan Yardım Almak İçin Yaptıkları

Annelerin “.....’nın günlük gereksinimlerini karşılamada kardeşinin size yardımcı olması için neler yaparsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 33’te gösterilmiştir.

Tablo 33 Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuktan Yardım Almak İçin Yaptıkları

Yanıtların	f
Görev ve sorumluluk verme	14
Yardıma ihtiyaç duymama	5
Normal gelişim gösteren çocuğa açıklama yapma	3
Yönerge verme	2
Normal gelişim gösteren çocuğu övme veya ödüllendirme	1
Otorite kurma	1
Otizimli kardeşin davranışları ve iletişim kurma konusunda bilgilendirme	1
Bir şey yapmama	1
Yanıtların Toplamı	28

Tablo 33’te normal gelişim gösteren çocukların otizimli kardeşlerine yardım etmeleri için annelerin yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 33’te görüldüğü gibi yanıtların 14’ü görev ve sorumluluk verme, 5’i yardıma ihtiyaç duymama, 3’ü normal gelişim

gösteren çocuğa açıklama yapma, 2'si yönerge verme, 1'i normal gelişim çocuğu övme veya ödüllendirme, 1'i otorite kurma, 1'i otizimli kardeşin davranışları ve iletişim kurma konusunda bilgilendirme, 1'i bir şey yapmamadır.

Anneler normal gelişim gösteren çocuklarının otizimli kardeşlerinin günlük gereksinimlerinin karşılanmasında yardımcı olmaları için yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Hediye Hanım, “*En çok baba her zaman olmadığı için sen her zaman ki kardeş değilsin sen şimdi babasın. Gel hadi abiyi yatıralım hadi abiyi uyutalım. Bi havalara girip yapıyor.*” (Grş. 24, st. 167- 170); Zekiye Hanım, “*Sen bunu yap ben bunu yap derim.*” (Grş. 19, st. 182); Tuğba Hanım, “*İhtiyaç duymadım, talep etmedim.*” (Grş. 29, st. 228); Sakine Hanım, “*Ben Doğaç'ın durumunu bir kere anlatıyorum hep Arda'ya. Abin bunları yapamıyor bunları öğretmemiz lazım. Ondan sonra işim olunca benim işim var oğlum sen şunu yapabilir misin, bana yardımcı olur musun, çorabını giydirebilir misin, emrivaki değil de ama söylüyorum. Ona bakmamız gerekiyor. Abin bunları yapamıyor diyorum. İşim olduğu zaman. Ha çok ama illa yapmıyorum. İşim olduğum zaman, asla ona yük etmiyorum. Mümkün olduğu kadar kendim yapıyorum. İşim olduğu zaman zorda kaldığım zaman ondan yardım istiyorum.(...)*” (Grş. 4, st. 268- 277); Dilek Hanım, “*Ben çoğunlukla evde olmuyorum kardeşine sahip çıkıyor. Ocağa yaklaşmasın camı açmasın. Genellikle söylüyorum tamam anneciğim diyor.*” (Grş. 13, st. 232-234); Nazan Hanım, “*Söylüyorum. Komut veriyorum.*” (Grş. 16, st. 150); Esin Hanım, “*Ben ablaya bırakıp hastaneye gidebiliyorum. Çocuklar birbirini yemesin diye sevdikleri yiyecekleri alıyorum. Ben gelene kadar kardeşin hangi yiyeceği istiyorsa ver, hangi filmi izliyorsa ona uy. Çocuklar gezdirmekten çok ilgiye, sevgiye çok ihtiyaçları var. Sen olmasan ben ne yapardım diyorum ablaya. Senin bana büyük yardımın dokunuyor, işte sen benim yarı desteğimsin, senin sayende kimseye muhtaç olmuyorum, diyorum. Bazen ödül den bile iyi gelebiliyor bu sözler. Ondan sonra bu hafta sonunu onlara ayırmak. Onu hadi gel gezdirelim diyerek değil de sen zaten kardeşinle çok ilgilendin ben seni bu gün gezdirmek istiyorum. Yani kendinizde gezseniz onun için ödül oluyor. O da onu hep onu psikolojisi şey düşünüyor, annem kardeşime baktıkça beni takdir ediyor, beni bu şekilde ödüllendiriyor. Bana sevgisi arttı ben anneme yardım oldukça. Bu sefer de o sevgiyi kaybetmek için o*

uygulamaları reddetmiyor.” (Grş. 12, st. 294- 311); Feride Hanım, “(...)Çocuğum benden çok korkuyor açıkçası. Her ikisi de öyle. Bunu böyle yapacaksın diyince yapıyor.” (Grş. 5, st.321- 322); Özge Hanım, “Öğretiyorum. Bak bu böyleyse bunu istiyordur. Bağırmadan söyle. Hadi Yasincim ellerini yıka. Tuvaletten sonra üstünü giy değil de giyer misin deyince o da çok şey bir çocuk. Hemen sinirleniyor, alınıyor. O şekilde Yusuf’a daha çok öğretiyorum.” (Grş. 14, st. 227- 230); Reyhan Hanım, “Ben hiç söylemedim. O çünkü Eren’in durumunu biliyor. Mesela sünnet yaptırдық, çiş sorunumuz var. Pipisini indirmedeği zaman üstüne başına yapıyor. Ben yaparım anne diyor. Dur ayıp kızım diyorum erkek diyorum. Olsun diyor. Veya bi şöyle odaya ikisini yalnız bırakıyorum. Bakıyorum Sude onu ayağına almış sallıyor. Diyor ki annem yemek hazırlıyor bize.” (Grş. 6, st. 214-219).

4.8. Kardeşler Arasındaki Çatışma

Bu bölümde otizmlili çocuk ve normal gelişen kardeşi arasındaki çatışma nedenleri, çatışma sıklığı, çatışmanın sonlanması, annelerin kavgayı engellemek için yaptıkları, kavga çıktıktan sonra sorunu çözmek için yaptıkları anlatılacaktır.

4.8.1. Kardeşlerin Birbirleriyle Kavga Etme Nedenleri

Annelerin “Kardeşler hangi sebeplerden kavga ederler?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 34’de gösterilmiştir.

Tablo 34 Kardeşlerin Birbirleriyle Kavga Etme Sebepleri

Yanıtlar	f
Otizimli kardeşin normal gelişim gösteren kardeşin eşyalarına zarar vermesi	14
Elektronik araçların paylaşılabilmesi ve sırasına uymama	9
Yiyecek paylaşamama	5
Otizimli kardeşin problem davranışları	4
Oyuncakları paylaşamama	4
Ebeveynleri paylaşamama ve kıskanma	3
Kardeşlerin birbirlerinin oyunlarını bozması	2
Normal gelişim gösteren kardeşin otizmli kardeşinin eşyalarını karıştırması	2
Normal gelişim gösteren çocuğun kardeşinin işlerini yapmak zorunda kalması	1
Normal gelişim gösteren kardeşin öfkesini otizmli kardeşe yöneltmesi	1
Otizimli kardeşin normal gelişen kardeşe ders yaptırmaması	1
Yanıtların Toplamı	46

Tablo 34’de otizmli kardeş ile normal gelişim gösteren kardeşin birbirleriyle çatışma sebepleri sıralanmaktadır. Tablo 34’de görüldüğü gibi yanıtların 14’ü otizmli kardeşin normal gelişim gösteren kardeşinin eşyalarına zarar vermesi, 9’u elektronik araçların paylaşılabilmesi ve sırasına uymama, 5’i yiyecek paylaşamama, 4’ü otizmli kardeşin problem davranışları, 4’ü oyuncakları paylaşamama, 3’ü ebeveynleri paylaşamama ve kıskanma, 2’si kardeşlerin birbirlerinin oyunlarını bozması, 2’si normal gelişim gösteren kardeşin otizmli kardeşinin eşyalarını karıştırması, 1’i normal gelişim gösteren çocuğun kardeşinin işlerini yapmak zorunda kalması, 1’i Normal gelişim gösteren kardeşin öfkesini otizmli kardeşe yöneltmesi, 1’i otizmli kardeşin normal gelişen kardeşe ders yaptırmaması şeklindedir.

Anneler kardeşlerin birbirleriyle hangi sebeplerden kavga ettiklerini şu şekilde dile getirmişlerdir: Pelin Hanım, “*Genelde televizyon, bi de Yaren’in bebeğinin kolunu koparmışsa o yüzden.*” (Grş. 1, st. 207-208); Oya Hanım, “*Bir şeyini yırttığı vakit bir şeylerini aldığı vakit kavga ederler. Ama Yunus çok güzel ikisini haklıyor.*” (Grş. 8, st.153-154); Neriman Hanım, “*İnternet. Onun başına gidiyorlar. Geçen günde kızıyor doğan çünkü doğan açınca gidiyor. (.....) Doğan’ın kalemlerini alıp kaçır Duygu kalemlere çok düşkündü.*” (Grş. 3, st. 276-279); Zekiye Hanım, “*Bir o kızın ya defterini ya kalemini alıyor. O da ona şey yaptın mı birbirlerine atılıyorlar vermiyorsun diye.*” (Grş. 19, st. 185-187); Fahriye Hanım, “*Genelde masa başında*

oluyor, masa başında. Bu masa başında onu kabullenmiyor. Örneğin önünde tabak var onun önündekini alıyor. Her şeye çok sorun çıkarmıyorlar bu masa başında, çocuklar onu kabullenmiyor. Onun önünde var bizimkini niye alıyor? Ondan çok sorun çıkıyor.” (Grş. 23, st. 227-232); Serap Hanım, *“Televizyon. Çikolata.(güler). Kıvanca ayrı alıyorum, Aysu’ya ayrı ama Kıvanç onunkini de istiyor. Televizyon kanal yüzünden.”* (Grş. 2, st. 249-251); Suzan Hanım, *“En çok çanta konusunda, çantalarını karıştırma, onların kitaplarını karalama, birde tükürünce”* (Grş. 9, st. 202-203); Kadriye Hanım, *“Genelde bilgisayar. Derslerini yapması gerekiyor Büşra’nın o da kalkmıyor bilgisayardan.”* (Grş. 26, st. 127-128); Gülten Hanım, *“Oyuncak. Bir de bilgisayarı vermiyor. Ortanca da yazışmak istiyor arkadaşlarıyla. Zor güç ben araya giriyorum izin istiyorum Burak’tan.”* (Grş. 15, st. 345-347); Tuğba Hanım, *“Laptop sırası artık bana gelsin. O şekilde. Kumandalı arabayı artık bana ver, gibi.”* (Grş. 29, st. 234-235); Nazmiye Hanım, *“Mutlaka Serhat’tan dolayı çıkar bir kere, ya da yüzde doksan Serhat’ın eşyalarını ellediyse Samet. Genelde kendi eşyalarına dokunulmasını istemez Serhat.”* (Grş. 21, st. 208-210); Zarafet Hanım, *“Eşyaları karıştırma, arada bir Can’ın Elif’i kışkırdığı zamanlar, benden çok kıskanmıyor, çünkü ben Elif’le ilgilenmek zorundayım, çocuklar için bu kabullenilmiş bir şey ama Elif’i babadan çok kıskanıyor. Garip davranışlarda bulunabiliyor. Can mutlaka araya atlayabiliyor ya da Elif’i ekarte etmeye çalışır”* (Grş. 22, st. 235-240); Nazan Hanım, *“Oyuncak konusunda, kıskançlık konusunda, Can bana kızdığı zaman da ona bağırır, sinirini çıkarıyor.”* (Grş. 16, st. 153-154).

4.8.2. Kardeşlerin Birbirleriyle Kavga Etme Sıklığı

Annelere “Kardeşler birbirleriyle ne sıklıkta kavga ederler?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 35’te gösterilmiştir.

Tablo 35 Kardeşlerin Birbirleriyle Kavga Etme Sıklığı

Yanıtlar	f
Her gün	7
Çok sık değil	6
Ara sıra	4
Haftada birkaç kez	3
Sık değil	3
Annenin ortamı düzenlemesine bağlı kavga sıklığının değişmesi	2
Hafta sonları	2
Az	1
Otizimli kardeşin duygusal durumuna bağlı kavga sıklığının değişmesi	1
Yanıtların Toplamı	29

Tablo 35’te otizimli çocuk ve normal gelişim gösteren kardeşinin çatışma sıklığı sıralanmıştır. Tablo 35’te görüldüğü gibi yanıtların 7’si her gün, 6’sı çok sık değil, 4’ü ara sıra, 3’ü haftada birkaç kez, 3’ü sık değil, 2’si annenin ortamı düzenlemesine göre çatışma sıklığının değişmesi, 2’si hafta sonları, 1’i az, 1’i otizimli kardeşin duygusal durumuna bağlı olarak çatışma sıklığının değişmesi şeklindedir.

Anneler otizimli kardeş ve normal gelişim gösteren kardeşin çatışma sıklığını şu şekilde dile getirmişlerdir: Reyhan Hanım, “*Her gün.*” (Grş. 6, st. 224); Nesrin Hanım, “*Hemen günde bir kere*” (Grş. 11, st. 189); Fahriye Hanım, “*Hemen her gün. Buraya gelmediği gün, hafta sonumuz çok ağır geçiyor.*” (Grş. 23, st. 234-235); Melahat Hanım, “*Genelde hafta sonları 24 saat beraber oluyolar ya*” (Grş. 25, st. 253); Kadriye Hanım, “*O kadar sık değil.*” (Grş. 26, st. 130); Dilek Hanım, “*Pek fazla değil arada sırada.*” (Grş. 13, st. 240); Taylan Hanım, “*Az. Diyorum ya biri üçte biri altıda geliyor. Pek birbirlerini görmüyorlar hafta içi. Ama küçükken her gün kavga olurdu etmiyor değillerdi.*” (Grş. 20, st. 294-296); Canan Hanım, “*Yani Burakın durumuna bağlı. Bazen iyi oluyor. Pek bişey demiyor. Yunus da onun bişey demediğini fark ediyor. Abi gel sen de oyna sen de otur diyor.*” (Grş. 28, st. 149-151); Tuğba Hanım, “*Laptopu ortada bırakmışsam kavga çıkar. Bazı dönemler kaldırıyorum, bir hafta yok diyorum. Bi hafta şöyle kafamızı dinleyelim, beynimize de zarar verdi.*” (Grş. 29, st. 242-244); Hediye Hanım, “*Pek olmaz. Eğer bırakırsam her gün olur. Ben sürekli başlarında olduğum için. Yani artık bir de öğreniyorsunuz ne zaman iki dakika sonra ne yapacağını, bakıştan anlıyorsunuz. Dikkat ederseniz o kadar çıkmıyor.*” (Grş. 24, st. 176-179).

4.8.3. Kardeşler Arasındaki Kavganın Sonlaması

Annelere “Kardeşler arasındaki kavga nasıl sonlanır?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 36’da gösterilmiştir.

Tablo 36 Kardeşler Arasındaki Kavganın Sonlaması

Yanıtlar	f
Annenin fiziksel ve sözlü müdahalesiyle	11
Kardeşlerden birinin ortamdaki ayrılması	6
Kardeşlerin birinin veya ikisinin ağlaması	4
Zarar verici davranışlar	4
Normal gelişim gösteren kardeşin söylenmesi ve kızması	2
Otizimli kardeşin isteklerinin yerine gelmesi	2
Annenin kardeşlerin mekânını ayırması ya da mekânı ayırarak kardeşlere etkinlik önermesiyle	2
Annenin normal gelişim gösteren kardeşle konuşması	2
Annenin kardeşlerin birbirinden özür diletmesiyle	1
Annenin otizimli kardeşin elinden kavga nedeni eşyayı alması	1
Kendi kendilerine bitirirler	1
Yanıtların Toplamı	36

Tablo 36’da otizimli kardeş ve normal gelişim gösteren kardeş arasındaki kavganın nasıl sona erdiği sıralanmıştır. Tablo 36’da görüldüğü gibi yanıtların 11’i annenin fiziksel veya sözlü müdahalesiyle, 6’sı kardeşlerden birinin ortamdaki ayrılması, 4’ü kardeşlerden birinin veya ikisinin ağlamasıyla, 4’ü zarar verici davranışlar, 2’si normal gelişim gösteren kardeşin söylenmesi ve kızması, 2’si otizimli kardeşin isteklerinin yerine gelmesi, 2’si annenin kardeşlerin mekânını ayırması veya mekânı ayırarak etkinlik önermesi, 2’si annenin normal gelişim gösteren kardeşle konuşması, 1’i annenin kardeşlerin birbirinden özür diletmesiyle, 1’i annenin otizimli kardeşin elinden kavga nedeni eşyayı alması, 1’i kardeşlerin kavgayı kendi kendilerine bitirmesi şeklindedir.

Anneler otizimli kardeş ve normal gelişim gösteren kardeş arasındaki kavgaların nasıl sona erdiğini şu şekilde dile getirmişlerdir: Gülten Hanım, “*Kadir söylenir söylenir sonra kaçır.*” (Grş. 15, st. 351); Fahriye Hanım, “*Yani genelde Ayşe’nin öfkesi başlayınca onlar ister istemez kaçıyorlar, artık müdahale bitiyor.*” (Grş. 23, st. 237-238); Ayten Hanım, “*O bir tarafta ağlar, o bir tarafta ağlar.*” (Grş. 18, st. 156); Hediye Hanım, “*Odaya gidiyor. O karşılık veremiyor. Kavga olayını bilmediği*

için. Ama küçük olan oğlum zarar veriyor.” (Grş. 24, st. 181-182); Canan Hanım, “Bağırırılar. Ben gider ayırırım... Burak’ın dediği olur.” (Grş. 28, st. 153); Melahat Hanım, “Gene ben gidiyorum oraya ben ayırıyorum. Yoksa sürer yani şiddete kadar gider yani, İlker yapar.” (Grş. 25, st. 255-256); Kadriye Hanım, “Bizim ayırmamızla.” (Grş. 26, st. 132); Tuğba Hanım, “Benim odalarını ayırmamla. Sen şurda testini çözüyorsun, sen şurda oyuncaklarınla oynuyorsun.” (Grş. 29, st. 247-248);Yasemin Hanım, “Ben araya giriyorum. Mehmet’i dışarı yolluyorum.” (Grş. 17, st. 181); Nazmiye Hanım, “Nasıl biter? Genelde özür diletirim. Benim devrede girmemem gerek olmadan da hal olduğu da oluyor. Bir bakmışsınız birlikte televizyon izlerle. Uzadıysa ben karışırım.” (Grş. 21, st. 215-217); Nurten Hanım, “Artık ayırıyorum. Anlatıyorum. Bak boş ver. Ben sana daha güzellerini alırım, ben sana şöyle yaparım diyorum mesela. Konuşa konuşa anlatıyorum. Anlıyor. O anlamadığı için tabi ona anlatmak zorunda kalıyorum. Hani diyorum sen aldırış etme. Çantasını bile ortada bırakmıyoruz. İçindeki kalemleri açtığı için veya defterlerini karaladığı için. Ben ortada bırakmıyorum mesela. Hemen odalarına kaldırıyordum, dolaplara kaldırıyorum. Görmesin onları diye. Evimize bir yiyecek bile gelse. Saklıyorum. Gece bile kalkıp yiyor.(...)” (Grş. 10, st. 275-285); Özge Hanım, “Ben Yusuf’a diyorum bak Yusufçum o diyorum bilinçli değil ama sen onu yönlendirirsen hadi kardeşim kavga etmeyelim dediğin zaman etmiyor yani. Barışalım deyince öpüyor. Sürekli kavgayı sürdüren bir çocuk değil Yasin o yüzden bitiyor.” (Grş. 14, st. 241-244); Neriman Hanım, “Duygudan alıyoruz Kalem daha sıkı ama azaldı kalmayacak şekilde azaldı.” (Grş. 3, st. 283-285).

4.8.4. Annelerin Kardeşler Arasındaki Kavgaları Engellemek İçin Yaptıkları

Annelerin “Kardeşler arasında herhangi bir nedenle gerilim oluştuğunda bunun kavgaya varmasını engellemek için neler yaparsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 37’de gösterilmiştir.

Tablo 37 Annelerin Kardeşler Arasındaki Kavgaları Engellemek İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
Sözel veya fiziksel müdahalede bulunma	10
Çocukları farklı ortamlara alma	8
Otizimli çocukla veya hem otizimli hem normal gelişim gösteren çocukla konuşma ve örnek verme	5
Normal gelişim gösteren çocuğa kardeşiyle ilgili açıklama yapma	4
Kardeşler arasında sorun çıkmasına neden olan durumları önleme	3
Uyarıda bulunma	2
Normal gelişim gösteren çocuğun duygusal durumuyla ilgilenme	2
Otizimli çocuğun isteklerini yerine getirme veya isteklerine öncelik verme	2
Otizimli çocuğun dikkatini başka bir duruma veya etkinliğe yönlendirme	2
Normal gelişim gösteren kardeşe vaatte bulunma	1
Herhangi bir şey yapmama	1
Yanıtların Toplamı	40

Tablo 37’de otizimli kardeş ve normal gelişim gösteren kardeş arasında herhangi bir nedenle gerilim olduğunda bu gerilimin kavgaya dönüşmemesi için annelerin yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 37’de görüldüğü gibi yanıtların 10’u sözel veya fiziksel müdahalede bulunma, 8’i çocukları farklı ortamlara alma, 5’i otizimli çocukla veya hem otizimli hem normal gelişim gösteren çocukla konuşma ve örnek verme, 4’ü normal gelişim gösteren çocuğa kardeşiyle ilgili açıklama yapma, 3’ü kardeşler arasında sorun çıkmasına neden olan durumları önleme, 2’si uyarıda bulunma, 2’si normal gelişim gösteren çocuğun duygusal durumuyla ilgilenme, 2’si otizimli çocuğun isteklerini yerine getirme veya isteklerine öncelik verme, 2’si otizimli çocuğun dikkatini başka bir duruma veya etkinliğe yönlendirme, 1’i normal gelişim gösteren kardeşe vaatte bulunma, 1’i herhangi bir şey yapmama şeklindedir.

Anneler otizimli kardeş ve normal gelişim gösteren kardeş arasında herhangi bir nedenle gerilim olduğunda bu gerilimin kavgaya dönüşmemesi için yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Nurten Hanım, “İkisine de yeri geldiğinde gelip bağırabiliyorum. Mesela sen bunu yapmayacaksın o da bunu yapmayacaksın. İkisine de taviz vermiyorum konuda. Yeri geldiğinde ona da vuruyorum. Bazen de onu yapmak zorunda kalıyorum. Çünkü hak ediyor.” (Grş. 10, 291-295); Nesrin Hanım, “Kavga olmasın diye genellikle kızarım ikisine de” (Grş. 11, st. 198); Nazan Hanım, “Ya koruyorum her zaman Mustafa’yı ya yanıma alırım, işte Can’a anlatırım, sen ona vurursan ben de sana vururum.” (Grş. 16, st. 162-163); Zarafet Hanım,

“Genelde Can’a müdahale ederim. şimdi sinirlendireceksin, yapma lütfen. Kavga çıkacak, genelde Can’ a yükleniyorum. Çok da iyi ifade edemediği için Elif kendini, bak bu cadı sinirlenecek şimdi. Elif’e de söylerim yapma diye ama genelde Can’a yüklenirim.” (Grş. 22, st. 251-255); Hediye Hanım, “Okuldan gelince ilk işim onun eşyalarını kilitlemek oluyor. Otistik olan oğlum zarar veriyor.” (Grş. 24, st. 186-187); Fahriye Hanım, “Genelde kalkıyorum hemen bir tepsi onların tabaklarını koyuyorum onları öbür odaya alıyorum, sorun çıkmasın diye. Bazen Ayşe onu da kabul etmiyor.,örneğin onlara koyuyorum siz burda yiyin, Ayşe almasın. Ama onu da kabul etmiyor.’ Feyza gelsene sen buraya gel.’ Bayağ kapıya vurup duruyor yani, Orda da sorun çıkıyor. örneğin öbür çocukları üzülmesin diye yapıyorum. Hep de ayrı da koymak istemiyorum Ayşe de öyle ayrı alışsın istemiyorum. İşte bi sorun çıkınca, pürüz çıkınca ayırmaya çalışıyorum.” (Grş. 23, st. 243-251); Feride Hanım, “Küçüğüne müdahale ederim, başka bir çarem yok. Oğlum sen onun yanından kalk gel bu tarafa, yavaş yavaş kızdığını biliyorum. Çünkü bağırarak bırakmasını söylüyor. Ben de yapmak istiyorum anne der. Bu paylaşmak istiyor, Kadirhan izin vermiyor.” (Grş. 5, st. 341-345); Suzan Hanım, “Kavganın çıkmaması için çocukları yönlendiriyorum, söylüyorum, çantanızı güzel bir yere saklayın. Çantanızı aldığı zaman bağırmayın, güzel medeni şekilde isteyin öle. Tuğba o Tuğçe’nin almayacaksın dediğim zaman şey ediyor yani.” (Grş. 9, st. 212-215); Ayten Hanım, “Araya giriyorum. Burak’ı odaya gönderirim. Ayşenur’la ilgilenirim. Ayşenur’a anlatırım. Senin öyle yapmaman gerekiyor. Abinin akli ermiyor, anlamıyor. Sonra Burak’ın yanına giderim.” (Grş. 18, st. 160-163); Taylan Hanım, “Mert’e öncelik tanınır her zaman. Her şey konuşarak. Barış da ondan diyor zaten hep mert hep Mert. Biz de onunla konuşarak neden olduğunu, bir yandan da Barış’ın psikolojisini düşünerek sürekli konuşuyorum.” (Grş. 20, st. 303-306); Serap Hanım, “Mesela hemen markete gidiyorsun Aysu. Parayı veriyorum Aysu gidiyor, markete gidiyor istediğini alıyor, sorun çözülüyor. Kıvanç’ın her istediği olur.” (Grş. 2, st. 259-261); Neriman Hanım, “Benim için şimdi Duygu önde geliyor biliyorsunuz. Ağlama krizlere girmemesi için bu sefer onu alıyorum öyle çok ağlıyorsa mutfağa açıyorum sandalyeye çıkarırım. Çekmeceleri açarım banyoya gideriz. Boyama yaparız. Müziği açarım oynarım bazen hiçbiri işe yaramaz o zaman ağlayacak derim biraz ağlar rahatlar. İkisinin arasında kavga uzamıyor ortada ben varım.” (Grş. 3, st. 288-295).

4.8.5. Annelerin Kardeşler Arasındaki Kavgayı Çözmek İçin Yaptıkları

Annelerin “Kardeşler herhangi bir nedenle kavga ettiklerinde sorunu çözmek için neler yaparsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 38’de gösterilmiştir.

Tablo 38 Annelerin Kardeşler Arasındaki Kavgayı Çözmek İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
Normal gelişim gösteren kardeşle konuşma	11
Fiziksel veya sözlü olarak müdahale etme	10
Uyarıda bulunma veya öğüt verme	3
Kardeşleri farklı ortamlara alma	3
Sorunu kendi aralarında çözemediklerinde müdahale etme	2
Normal gelişim gösteren kardeşi başka bir etkinliğe yönlendirme	2
Diğer	2
Kavgaya neden olan eşyayı ortadan kaldırma	1
Sorunun çözümü için babanın gelmesini bekleme	1
Otizimli çocuğun isteklerini kabul etme	1
Karışmama	1
Yanıtların Toplamı	37

Tablo 38’de otizimli kardeş ve normal gelişim gösteren kardeş arasındaki kavgayı çözmek için annelerin yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 38’de görüldüğü gibi yanıtların 11’i normal gelişim gösteren kardeşle konuşma, 10’u fiziksel veya sözlü müdahale etme, 3’ü uyarıda bulunma veya öğüt verme, 3’ü kardeşleri farklı ortama alma, 2’si sorunu kardeşler kendi aralarında çözemediklerinde müdahale etme, 2’si normal gelişim gösteren kardeşi başka bir etkinliğe yönlendirme, 1’i sorunun çözümü için babanın gelmesini bekleme, 1’i otizimli çocuğun isteklerini kabul etme, 1’i karışmama ve 1’i diğeri şeklindedir.

Anneler otizimli çocukları ve kardeşleri arasında kavga çıktığında sorunu çözmek için neler yaptıklarını şu şekilde ifade etmişlerdir: Fahriye Hanım, “*İşte o anlamıyor kızım, onu öyle kabul edeceksiniz, ona verin ben size tekrar alırım. Yeter ki siz ona karşı gelmeyin. Onun sinirini daha çok artmasın. Siz üstüne gittikçe daha çok sinirleniyor. Bazen kabul ediyorlar bazen de etmiyorlar. Hep Ayşe olmaz diyorlar.*” (Grş. 23, st. 256-260); Serap Hanım, “*O zaman naparım biliyor musunuz? O kadar hırslanırım ki, Kıvanç’a bağırarak oturturum. Ben açık konuşayım yalanla işim yok*

benim. Aysu'ya da bağırırım. İkisini de oturturum.” (Grş. 2, st. 264-266); Nurten Hanım, *“Kızıyorum, bağıyorum. Yeri geldi mi ona da vuruyorum ona da niye böyle yapıyorsun diyorum. Öyle bağıyorlar ki apartmanda çok ses çıkıyor.”* (Grş. 10, st.298-300); Suzan Hanım, *“Her birine birer tane vuruyorum, mecburen.”* (Grş. 9, st. 217); Nazmiye Hanım, *“Kavgaları eğer yakınlaşma oldu birbirlerine girdilerse zaten çok aşırı kızıyorum, devreye oklava falan giriyor. Çok kızıyorum. Serhat çok can yakan bir çocuk, Samet çok abartılı ağlayan bir çocuk. Ev kıyamet gibi oluyor. Kızırım ikisine.”* (Grş. 21, st. 225-229); Nesrin Hanım, *“Genellikle kızım kızırım gene yani o anlamıyor sen anlıyorsun gibisine, o şekilde.”* (Grş. 11, st. 205-206); Ayten Hanım, *“Neden yaptın diye kızım biraz şey yaparım yani. Söylerim. Abinin akli ermiyor senin aklın eriyor diye söylerim.”* (Grş. 18, st. 166-168); Nazan Hanım, *“Canı uyarırım her zaman. Can niye yapıyorsun, o anlamıyor.”* (Grş. 16, st. 166-167); Canan Hanım, *“Birbirlerinden uzaklaştırırım zarar vermesinler diye.”* (Grş. 28, st. 161); Tuğba Hanım, *“Laptopu kapatırım. Mutlu oldunuz mu derim. Anlaşmayı bilseydiniz derim.”* (Grş. 29, st.260-261); Özge Hanım, *“Şimdi karışmıyorum. Kavgaya ediyorlar kendileri barışıyorlar. Ama belki Yasin'den küçük bir çocuk olsa belki karışırdım. Yusuf onu halledebildiği için kendileri hallediyor. Karışmıyorum kendileri halletsin.”* (Grş. 14, st. 254-257).

4.9. Kardeşler Arasındaki Fiziksel Kavgalar

Annelerin “Kardeşler birbirlerine itme, çimdikleme, ısırma, saç çekme gibi davranışlarda bulunurlar mı?” sorusuna 16’sı otizmlili kardeşin itme, ısırma, çimdikleme vs. davranışlarda bulunduğunu, 5’i normal gelişim gösteren kardeşin otizmlili kardeşine yaptığını, 1’i hem otizmlili hem normal gelişim gösteren kardeşin birbirlerine karşılıklı yaptığını, 7’si kardeşler arasında itme, çimdikleme vs. davranışların olmadığını ifade etmişlerdir.

Annelerin “Kardeşler arasında itme, çimdikleme, ısırma, saç çekme gibi davranışlar olduğunda siz ne yaparsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 39’da gösterilmiştir.

Tablo 39 Annelerin Kardeşler Arasındaki Fiziksel Kavgalarla Baş Etmek İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
Fiziksel ve duygusal şiddet uygulama	8
Otizmlı çocuğa eylemin sonucunu ve yaptığının yanlış olduğunu açıklama	6
Kardeşleri ayırma	4
Otizmlı çocuğa ceza verme ve isteklerini yerine getirtmeme	3
Normal gelişim gösteren çocuğa açıklama yapma	3
Otizmlı çocuğa yaptığı davranışın aynısını yapma	1
Normal gelişim gösteren çocuğa kısa kısas davranmasını önerme	1
Karışmama	1
Yanıtların Toplamı	27

Tablo 39’da otizmlı çocuğu ile normal gelişim gösteren çocuğu arasında itme, ısırma, saç çekme davranışları annelerin neler yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 39’da görüldüğü gibi yanıtların 8’i fiziksel şiddet ve duygusal şiddet uygulama, 6’sı otizmlı çocuğa eyleminin sonucunu ve yaptığının yanlış olduğunu açıklama, 4’ü kardeşleri ayırma, 3’ü otizmlı çocuğa ceza verme ve isteklerini yerine getirmeme, 3’ü normal gelişim gösteren çocuğa açıklama yapma, 1’i otizmlı çocuğa yaptığı davranışın aynısını yapma, 1’i normal gelişim gösteren çocuğa kısasa kısas davranmasını önerme, 1’i karışmama şeklindedir.

Anneler kardeşler arasında itme, çimdikleme, ısırma, saç çekme gibi davranışlarla karşılaştıklarında neler yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Hediye Hanım, “Kızıyorum ona. Onun canını acıttın, o sana yapmıyor diyorum. Günah falan diyordum ama işe yaramıyor, Allah beni sevse onu öyle yaratmazdı diyor.” (Grş. 24, st. 201-203); Taylan Hanım, “Ya kesinlikle bağırırım, bağırma zorunda kalıyorum, bir otorite kurmak zorunda kalıyorsunuz. Yani, mesela ben dövmem, elime bir terlik alırım. Çünkü benim iki çocuğum da sevgiye, çok sevgi gösterince daha çok marazlık çıkıyor, eğer ki ses tonunu yükseltince her kes bir tarafa yöneliyor. Böyle şey yaparım vurmam eğer vurursam bilirim ki birbirlerine daha çok vururlar.” (Grş. 20, st. 318-325); Esin Hanım, “Öyle davranışı olduğu zaman mecburen kardeşi tutmak zorunda kalıyorum. Bazen benim de sabrım olmuyor ufaktan patlatıyorum.” (Grş. 12, st.362-364); Nazan Hanım, “Ben de Can’a vururum.” (Grş. 16, st. 172); Zarafet Hanım, “Ee Elif’in zaten sinirlendiğinde yaptığı bir davranış. Ama yine de müdahale ediyoruz. Çok sert çıkışlar olduğunda davranışı pekiştirmemeye çalışıyoruz.”

Yaptığının yanlış olduğunu anlatmaya defalarca anlatıyoruz. Can'a hadi sen yapma. Sen kendini kontrol edebiliyorsun diyoruz." (Grş. 22, st. 270-274); Feride Hanım, *"Ben hemen müdahale ediyorum, Ayırıyorum Kadirhan'ı. Büyüyünce biraz küçüğüm Kadirhan'a daha fazla müdahale etti. Kadirhan'a sert çıkıyorum. Neden kardeşine öyle yapıyorsun, o cici. Niye öyle yapıyorsun. Kadirhan'ın umurunda değil güllüp güllüp kaçıyor. Yani çok zor.*" (Grş. 5, st. 362-366); Nesrin Hanım, *"Ben ayırırım işte"* (Grş. 11, st. 212); Melahat Hanım, *"O zaman İlker'e ceza veririm, odasında oturtma cezası veriyorum.*" (Grş. 25, st. 283-284); Ayten Hanım, *"(...) bir şey istediğinde yapmam. Böylece niye yaptığını anlatsın, suç işlediğini anlatsın.*" (Grş. 18, st. 175-177); Fahriye Hanım, *"Odası var. Odaya kilitliyoruz onu. Örneğin bir şey istiyorsa sen kardeşini niye ısırdın bu yok sana, kardeşini niye ısırdın? Sen suçlusun, vermeyeceğiz.(...)"* (Grş. 23, st. 269-271); Serap Hanım, *"Yanlış olduğunu söylerim. Hayır, Kıvanç yapmayacaksın derim. Seni ben de sıkıyorum, acıyor mu? Acıdı diyor. E Aysu da acıyor. Saçını çekti, Aysu'nun. Ben de onun saçını çektim. Acıdı mı acıdı dedi. Hayır Kıvanç bi daha yapmayacaksın. Bi daha görmeyeceğim."* (Grş. 2, st. 272-276); Nurten Hanım, *"Kısa kısas diyorum. Sen de onun saçını çekeceksiniz. Çekiyor o da bunu anlıyor. Zeynep Nur' a bunu yaptın o da bana bunu yaptı. Bi daha yapmıyor."* (Grş. 10, st. 306-308); Nalan Hanım, *"Ben seyredirim."* (Grş. 7, st. 156).

4.10. Kardeşler Arasındaki Sözel Kavgalar

Anneler "Kardeşin 'ya karşı hor görme, tehdit etme, emir verme gibi davranışlarda bulunur mu?" sorusuna 17'si normal gelişim gösteren kardeşin otizmlili kardeşine yönelik hor görme, tehdit etme, emir verme davranışları olmadığını, 12'si normal gelişim gösteren kardeşin otizmlili kardeşine yönelik hor görme, tehdit etme, emir verme davranışları olduğunu ifade etmiştir.

Annelerin "Kardeşin 'ya karşı hor görme, tehdit etme, emir verme gibi davranışlarıyla karşılaştığınızda neler yaparsınız?" sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 40'ta gösterilmiştir.

Tablo 40 Annelerin Kardeşler Arasındaki Sözel Kavgalarla Baş Etmek İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
Fiziksel ve duygusal şiddet uygulama	7
Uyarıda bulunma	5
Davranışın yoğunluğuna göre müdahale etme	3
Engelli çocukla ilgili açıklamada bulunma	1
Annenin kendi davranışlarını örnek vermesi	1
Kardeşinin yerine kendini koymasını isteme	1
Aile içindeki konumunu hatırlatarak sınır koyma	1
Karışmama	1
Yanıtların Toplamı	20

Tablo 40’ta annelerin normal gelişim gösteren çocuklarının kardeşlerini hor görme, tehdit etme, emir verme davranışlarıyla baş etmek için yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 40’ta görüldüğü gibi yanıtların 7’si fiziksel ve duygusal şiddet uygulama, 5’i uyarıda bulunma, 3’ü davranışın yoğunluğuna göre müdahale etme, 1’i engelli çocukla ilgili açıklamada bulunma, 1’i annenin kendi davranışlarını örnek vermesi, 1’i kardeşinin yerine kendini koymasını isteme, 1’i aile içindeki konumunu hatırlatarak sınır koyma, 1’i karışmama şeklindedir.

Anneler normal gelişim gösteren çocuklarının kardeşlerini hor görme, tehdit etme, emir verme davranışlarıyla baş etmek için yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Serap Hanım, “Üzülüyorum. Aysu yatağına yatıyor Kıvanç bunu getir, şunu getir diyor. O zaman ben Aysu’ya kızıyorum. Neden öyle davranıyorsun diyorum, o senin hizmetçin mi diyorum belki çocuğa söylenmeyecek bir şey. O da sonra üzülüyor bi daha yapmam anne diyor.” (Grş. 2, st. 282- 286); Canan Hanım, “Ben Yunus’a kızıyorum tabii ki. O bilmediği için yapamıyor diyorum. Uyarıyorum onu.” (Grş. 28, st. 178-179); Zarafet Hanım, “Valla hiç karışmıyorum. Can’ın tepkileri çok büyük olduğunda aşırı olduğunda müdahale ediyorum. Kaşla gözle müdahale ediyorum. Sözel olarak da ama nadir. Genelde birbirlerine iletişim kurarak halletsinler istiyorum.” (Grş. 22, st. 281- 284); Özge Hanım, “(...) Yasin kapıyı kapat, Yasin kumandayı getir. Oğlum dedim öyle söyleme git kendin yap. Elin ayağın tutuyor senin. Ama anne yapıyor ama olsun ben bu yaşında senden bişey istemiyorum sen de kendi işini kendin hallet. Ona emir verme bi daha.” (Grş. 14, st. 269- 271); Esin Hanım, “O zaman diyorum yani sen onun yerinde olabilirdin diyorum. Çok şey

düşünüyorsun diyorum. O senin kardeşin diyorum. Yani fazla da üstüne varmıyorum bir 5-10 dakika sonra biraz kendine geldikten sonra çok yanlış düşünüyorsun diyorum. Ben bilmiyorum senin nasıl vicdanın var? Anlamadığını zannediyorsun ama çok iyi anlıyor seni diyorum. Bazen özürlü diyor kardeşine kızdığı zaman. Ondan sonra sen bu lafi nasıl dersin diyorum. Vicdanen rahatsız ediyorum.” (Grş. 12, st. 370- 378); Nazmiye Hanım, *“Kızıyorum. Sen bişeyi alıp alamayacağına sen karar veremezsin. Ben karar veririm ya da baban karar verir. Tehdidine bağlı olarak. Ona göre uyarıyorum yani. Abartmaması açısından.”* (Grş. 21, st. 240- 243); Yasemin Hanım, *“(…) Karışmıyorum”* (Grş. 17, st. 203-204).

4.11. Kardeşlerden Birinin Kayırılması

Normal gelişim gösteren çocukların otizmlili kardeşlerinin anneleri tarafından kayırıldığı duygusuna kapılıp kapılmadığı annelere sorulmuştur. Annelerin 24’ü normal gelişim gösteren çocuklarının bu duyguyu yaşadıklarını, 5’i bu duyguyu yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

4.11. 1. Annelerin Kardeşlerin Kayırılma Duygusunu Önlemek İçin Yaptıkları

Annelerin “Böyle durumları engellemek için siz ne yaparsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 41’de gösterilmiştir.

Tablo 41 Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Otizmlili Kardeşinin Kayırıldığını Duygusunu Önlemek İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
Otizmlili çocuğa neden farklı davrandığını anlatma	17
Çocukların her birine eşit davranma	5
Ebeveynler arasında çocukların sorumluluğunu paylaşma	1
Normal gelişim gösteren çocuğu okula götürme	1
Normal gelişim gösteren çocuğa ayrılan zamanı arttırma	1
Yardımcı tutma	1
Profesyonel yardım alma	1
Çatışma	1
Daha hoşgörülü davranma	1
Otizmlili kardeşin daha çok sevgiye ihtiyacı olduğunu söyleme	1
Yanıtların Toplamı	30

Tablo 41’de normal gelişim gösteren çocuğun otizmlı kardeşin anneleri tarafından kayırıldığı duygusunu önlemek için annelerin yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 41’de görüldüğü gibi yanıtların 17’si otizmlı çocuğa neden farklı davrandığını anlatma, 5’i çocukların her birine eşit davranma, 1’i ebeveynlerde arasında çocukların sorumluluğunu paylaşma, 1’i normal çocuğu okula götürme, 1’i yardımcı tutma, 1’i normal gelişim gösteren çocuğa ayrılan zamanı arttırma, 1’i profesyonel yardım alma, 1’i çatışma, 1’i daha hoşgörölü davranma, 1’i otizmlı kardeşin daha çok sevgiye ihtiyacı olduğunu söyleme şeklindedir.

Anneler normal gelişim gösteren çocuklarının otizmlı kardeşlerinin kendileri tarafından kayırıldığı duygusunu engellemek için neler yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Melahat Hanım, “*Bazen çocuklar hain olabiliyor. (...) İlker’deki farklılığı anladıkları zaman çocuklar ya İlker’i itebiliyor sen deli misin niye konuşmuyorsun gibi sözler söylüyor. Ona meyil vermemek için. İlker anlıyor ve ağlıyor. O yüzden hep İlker kaydırağa bindiğinde kaydırağın başında bekliyorum salıncağa bindiğinde salıncağın başındayım bankta oturmuyorum hep çevresinde geziyorum. (...) Burak da bana kızıyor niye benim yanıma gelmiyorsun İlker’in yanına gidiyorsun diye ama sen diyorum kendini koruyabiliyorsun İlker koruyamıyor diyorum. Onu üzmesinler diye bak ona bunu bunu dediler diyorum.*” (Grş. 25, st. 301- 313); Kadriye Hanım, “*İkinizi de aynı tutuyorum. Sorunlu olduğu için onunla fazla uğraşmak zorunda kalıyorum diyorum, ama kıskançlık oluyor.*” (Grş. 26, st. 159- 161); Melek Hanım, “*Ama sen kızım bununla büyüdün, biliyorsun ben kayırıyorum da özellikle değil. Bir şeyler yetmediği için. Eğitimde de her yerde de onu ayırmamın kayırmamanın sebebini sen de biliyorsun. Bunu bana boşuna söylemene gerek yok.*” (Grş. 27, st. 242- 245) ; Feride Hanım, “*Ben seni onun kadar seviyorum, onu da senin kadar seviyorum. İkinizi de ben doğurdum. Bunu söylüyorum. İkinizi de aynı şekilde çok seviyorum. Ama o bana daha çok muhtaç. Ben onun her şeyiyim. Konuşamıyor. Hiç bir şey yapamıyor. Ben ona her konuda yardımcıyım. Ama sen farklısın. Sen konuşabiliyorsun. Bensiz durabiliyorsun. Okula gidilebiliyorsun. Hiç sana öğretmiyorum. Ders çalışıyorsun. Sadece ben kontrol ediyorum. Bak o yapmıyor değil mi? Sen ondan daha şanslısın diyorum.*” (Grş. 5, st. 380- 388); Zarafet Hanım, “*Genelde konuşarak. Can yanlış düşünüyorsun. Elif*

neyse sen de bizim için osun. Sadece onun özel bir durumu olduğu için daha çok ilgileniyor gibi görünüyoruz. Sen bizim ilk göz ağrımızsın. Senin yerin ayrı onun yeri ayrı. Böyle yapmak zorundayız. Onunla sen de biz de hepimiz çok ilgileniyoruz. Onu kazandırmak zorundayız topluma biraz duygusal şeyler söylüyoruz.” (Grş. 22, st. 290-296); Hediye Hanım, “Önce hep abiyi uyutuyordum. Çünkü çok zor uyuyordu. Gece 2, 3 o da onu daha çok seviyorsun diyordu. Bu sene ona zaman ayırmaya çalıştım. Terapilere ara verdim. Bakıcı tuttum. Ona daha çok zaman ayırıyorum. Bakıcı otistik olanla ilgilenirken ben de onunla azaldı bu yıl biraz.” (Grş. 24, st. 217-221); Nazan Hanım, “Valla sürekli kavga yapıyoruz Can’la. Ya ne bileyim işte. Yapma vurma. Çocuğun üstüne gitme. O anlamıyor. Sen onu seviyor, ona yine boya almışsın, o okula servisle gidiyor, ben onca yolu yürüyorum, sen onu daha üstün tutuyorsun, onu her yere götürüyorsun.” (Grş. 16, st. 186- 190); Ayten Hanım, “Ben diyorum sizi de çok seviyorum, ama ağabeyinin daha çok sevgiye ihtiyacı var. Yani bize daha çok sevgiye ihtiyacı olduğu için daha çok seviyorum. Sizi de seviyorum ama onun yeri ayrı.” (Grş. 18, st.190- 193).

4.12. Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuklarını İhmal Etmek İçin Yaptıkları

Annenin “.....’nın (otizmlili çocuklarının) durumundan dolayı kardeşlerini ihmal etmemek için neler yaparsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 42’de gösterilmiştir.

Tablo 42 Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuklarını İhmal Etmemek İçin Yaptıkları

Yanıtlar	f
Özel zaman ayırma	11
Kişisel bakımı, okulu ve dersleriyle ilgilenme	6
Annenin kendi zamanını düzenlemesi	3
Çocukların eşit davranma ve eşit imkânlar sağlama	5
Sevdiği şeyleri yapmasını sağlama	5
Duygusal destek sağlama	2
Ebeveynlerin çocuklarının sorumluluğunu paylaşmaları	2
Normal gelişim gösteren çocuk için uzman desteği alma	2
Yardımcı tutma	1
Normal gelişim gösteren çocuk için aile bütçesinden daha fazla ödenek ayırma	1
Bir şey yapmama	3
Yanıtların Toplamı	41

Tablo 42’de annelerin normal gelişim gösteren çocuklarını otizmlili çocuklarının durumundan dolayı ihmal etmek için yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 42’de görüldüğü gibi yanıtların 11’i özel zaman ayırma, 6’sı kişisel bakımı ve okuluyla ilgilenme, 5’i çocuklara eşit davranma ve eşit imkânlar sağlama, 5’i sevdiği şeyleri yapmasını sağlama, 3’ü annenin kendi zamanını düzenlemesi, 2’si duygusal destek sağlama, 2’si ebeveynlerin çocukların sorumluluğunu paylaşma, 2’si normal gelişim gösteren çocuk için uzman desteği alma, 1’i yardımcı tutma, 1’i normal gelişim gösteren çocuk için aile bütçesinden daha fazla ödenek ayırma, 3’ü bir şey yapmamadır.

Anneler normal gelişim gösteren çocuklarını otizmlili çocuklarının durumundan dolayı ihmal etmemek için neler yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Melahat Hanım, “*Mesela burdan çıkar çıkmaz İlker’i tedaviye götürüyordum burda Bağdat Caddesi’nde yeri oranın saatini ileri saate attım.1 de anaokulundan alıyorum Burak’ı daha önceden erkek kardeşim alıyordu şey demeye başladı niye hep İlker’i götürüyorsun hiç benim okuluma gelmiyorsun. Ben de Bağdat Caddesi’ndeki yeri 2: 30’ a attım. Burak’ı okuldan ben alıyorum yemeğini veriyorum dersi varsa yardım ediyorum ondan sonra 2: 30 yaklaştığı zaman artık ben gidiyim abini doktora götüreyim diyorum. Kardeşimle beraber onlar play station oynuyorlar benim yokluğumu bile hissetmiyor. 2 kişilik oynadıkları için fark etmiyor yokluğumu geldiğimde hoş geldin anne diyor. Bir tek onu yapabildim saati 2: 30’a attım. Akşamları da mutlaka 1 saat tv izliyoruz dvd ya belgesel alıyorum ya çizgi film hary*

potter tarzı şeyleri çok sever onları izliyoruz. Yatırırken de onlar ranzada yatıyor ilk önce İlker'in yatağında yarım saat sohbet ederiz kitap okurum. Önce İlker'i yatırırım sonra Burak'ı ondan sonra rahatım.” (Grş. 25, st. 321- 338); Fahriye Hanım, “Yani uykusuzluktan fedakarlık ediyoruz. Akşamları mutfakta iş yapamıyorum. Çocuklar uyurken kalkıp o işi yapıyorum. Onlar da uykudan kalkınca normal çocuklarımla ders çalışıyorum. Akşam Ayşe olunca onlara vakit ayıramıyorum. Ben kendim uyuyacağım saatleri uyumuyorum.” (Grş. 23, st. 303-308); Gülten Hanım, “Ben diyorum ki on tane çocuğum olsa da onu için de bölünürüm. Benim yapım şey birini ihmal edeyim yok biraz kendimi çok zora sokuyorum.Sıraya koyuyorum. Konuşacaklarsa şu şu saatler arasında sen, şu şu saatlerde sen. Plansız hayatımda hiçbir şey yapamıyorum, başaramadım zaten. Öncelik Burak da oluyor ama. Ha mesela onlarla konuşurken örneğin ortancayla konuşurken Burak geliyor o zaman sonra Kadir'le konuşuyoruz lütfen rahatsız etme sonra geleceğim birazdan, bunu alıştırdım. Hoş babamız buna uyamıyor. Bütün evin şeyi bende, bırakırsanız bir curcunaya döner. Baştan ilgilenmezsem Kadir de çok zorluk çektim, kendi yapabilirim zannettim ama olmuyor, 1 sınıfın ikinci yarısında okumaya geçebildi çocuk.” (Grş. 15, st.432- 446); Suzan Hanım, “İhmal ettiğimi düşünmüyorum. Onların toplantısı olsun, ders konularını gidip öğrenmem, okulları yakın olduğu zaman yemek saatinde istedikleri bir şeyi götürürüm.” (Grş. 9, st. 252-254); Feride Hanım, “Şimdi gidince onunla ilgileniyorum. Yani bir on dakkada olsa onunla ilgileniyorum. Nasıl ilgileniyorum? Saçlarını tarıyorum. Tırnaklarını kontrol ediyorum. Elbiselerini giydiriyorum. Kitabını kontrol ediyorum. Nereye kadar okumuş. Bazen beni kandırıyor. Derslerini kontrol ediyorum. Konuşuyorum. Ne yaptın? Bana anlatıyor. Biri aradı mı? Ne yedi? Biri aradı mı? 10- 15 dakika öyle.” (Grş. 5, st.403- 410); Nesrin Hanım, “Gene ikisine de eşit davranmaya çalışıyorum ama gene de o kıskanır yani.” (Grş. 11, st. 236- 237); Tuğba Hanım, “Murat'ın mutlu olması çok kolay. İu dediğimi gibi Burak'la çok ilgilendiysem Murat'a belli şeyler mutlu olacağı şeyler, hava güzelse dışarıda arkadaşlarıyla oynamak. Mesela ona 60- 70 soru vermişim hedef olarak, bitiremedi henüz, hadi bari bitirme dışarı çık gibi, arkadaşlarıyla oyna gibi. En kafasının dolu olduğu hangi sebepten olursa olsun kardeşiyle ilgili olsun veya başka bir şey, mutlu olacağı şeyleri düşünerek ona o anda izin veriyorum, ona en öfkeli anda izin veririm.” (Grş. 29, st. 287- 296); Hediye

Hanım, “İhmal etmemenin imkanı yok eğer yardımcınız yoksa. Hiçbir şey yapamazsınız. Bir yardımcı tuttum. Çünkü büyük oğlumun ne yapacağını her an ne yapacağını kestiremiyorsanız. O kadar güzel sakin otururken bir an ne yapacağı belli değil. Bir tencere yemeği balkondan aşağı atabiliyor. Onun üzerinden gözlerinizi ayırmamanız lazım. Oturup da küçük olana ders çalıştırayım gibi bir şey yok. Birakin sevgi alaka zorunlu şeyleri bile yapamıyorsunuz.” (Grş. 24, st. 224-232); Nazmiye Hanım, “Napiyorum işte. Psikologa gittik. (...) Daha sabırlı olmaya çalışıyorum yaptığı şeylerde mümkün olduğunca takdiri belirtiyorum. (...) Samet’in bebekliği silik, o kadar Serhat’la yoğunlaşmışım ki bir anda büyüdü. Onun bebekliği ile ilgili hafızamda silik. Samet’in 3-5 tane resmi var bebekliğine dair. Serhat’ın bana zamanında veremeyeceği şeyleri Samet bana zamanında verecek, kendiliğinden gelişecek diye düşündüm. Ama olmuyor. Bi şeyler veriyorsunuz ki alıyorsunuz. Bir yandan büyüyor. Ben de varım demeye çalıştı. Karman çorman bir çocuk oldu. Benim Serhat’la daha iyi, Serhat’la her şeyi aştık. Şimdi Samet’le ilgilenmem lazım. Öyle bir duruma geldik yani.” (Grş. 21, st. 263- 276); Nurten Hanım, “Zeynep Nur’u da okulda bütün faaliyetlere katıyorum. Hani Zeynep Nur ‘la çünkü o kadar ilgilenemediğim için. Zeynep Nur neyi seviyor mesela folkloru seviyor mesela. Çok zor bi durum da olsam o parayı denkleştiriyor, gönderiyorum. Mesela okulda sinema, tiyatro oluyor onlara gönderiyorum çocuğu beynini dağıtsın diye.” (Grş. 10, st. 348- 353); Melek Hanım, “Valla hiç de bir şey yapmadım, onun ezikliğini, onun farkındayım. Yapamadım derken yapamadım. Eşim düzensiz çalışıyor. Her şeyin yükü bende çok fazla.” (Grş. 27, st. 249- 251); Nazan Hanım, “Ya çok fazla ben Can’ın çok üstüne düşmem. Çok fazla sarılıp sevgimi göstermem. Bazen kendimi de sorguluyorum. Ha büyük ama bazen Ya git kocaman bir çocuk oldun. Annemde diye sen bunu hor görüyorsun. Mustafa’ya daha iyi davranıyorsun.” (Grş. 16, st. 193-197).

4.13. Normal Gelişim Gösteren Çocukların Otizmlili Kardeşleriyle İlgili Soruları

Bu bölümde normal gelişim gösteren çocuğun otizmlili kardeşinin durumuyla ilgili annesine sorular sorup sormadığı, soruyorsa ne tür sorular sorduğu ve annelerin bu soruları nasıl yanıtladıkları anlatılmıştır.

Annelere yöneltilen “.....’nın (otizmlili kardeşinin) durumuyla ilgili kardeşi sorular sorar mı?” sorusuna annelerin 20’si normal gelişim gösteren çocuklarının otizmlili kardeşleriyle ilgili sorular sorduğunu, 7’si küçükken sorduğunu ve şu anda sormadığını, 2’si soru sormadıklarını ifade etmişlerdir.

4.13.1. Normal Gelişim Gösteren Çocukların Otizmlili Kardeşleriyle İlgili Annelere Soruları

Annelerin “.....’nın (otizmlili kardeşinin) durumuyla ilgili kardeşi ne tür sorular sorar?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 43’te gösterilmiştir.

Tablo 43 Normal Gelişim Gösteren Çocukların Kardeşleriyle İlgili Annelere Sordukları Sorular

Yanıtlar	f
Otizmin sebebiyle ilgili sorular- hastalığın nedenini sorma	11
Otizmlili kardeşin iyileşip iyileşmeyeceği ve tedavisiyle ilgili sorular	9
Otizmlili kardeşin davranışlarıyla ilgili sorular	5
Otizmlili kardeşle ilgili duygusal sorular	3
Otizmlili kardeşin sosyal yaşantısıyla ilgili sorular	2
Otizmlili çocuğun geleceğiyle ilgili sorular	1
Yanıtların Toplamı	31

Tablo 43’te normal gelişim gösteren kardeşin otizmlili kardeşiyle ilgili annesine sorduğu sorular sıralanmıştır. Tablo 43’te görüldüğü gibi yanıtların 11’i otizmin sebebiyle ilgili sorular, 9’u otizmlili kardeşin iyileşip iyileşmeyeceği ve tedavisiyle ilgili sorular, 5’i otizmlili kardeşin davranışlarıyla ilgili sorular, 3’ü otizmlili kardeşle ilgili duygusal sorular, 2’si otizmlili kardeşin sosyal yaşantısıyla ilgili sorular, 1’i otizmlili çocuğun geleceğiyle ilgili sorulardır.

Anneler normal gelişim gösteren çocuklarının kardeşleriyle ilgili sordukları soruları şu şekilde dile getirmişlerdir: Yasemin Hanım, “Neden olduğunu soruyor.” (Grş. 17, st.223); Nurten Hanım, “Niye kardeşim rahatsız diyor.” (Grş. 10, st.361); Neriman Hanım, “Hiç konuşmayacak mı? Hep böyle mi gidecek anne hep böyle konuşmayacak mı?” (Grş. 3, st.347-348); Gülten Hanım, “Talha, abim niye böyle yapıyor? Kadir abim yapmıyor da o daha büyük niye yapıyor?” (Grş. 15, st.453-454); Pelin Hanım, “Nasıl böyle oldu? Niye böyle oldu abim? Ya da ne zaman konuşacak? Niye iyileşmedi? Kim böyle yaptı? Ne zaman iyileşecek?” (Grş. 1, st. 265-267); Melahat Hanım, “Abim konuşmayacak mı diye soruyor, bi de abim niye böyle oldu diye soruyor, kaza mı yaptı, hep mi böyleydi, doğduğundan beri hiç mi konuşmadı, abim beni seviyor mu, bu tür sorular” (Grş. 25, st.352-354); Suzan Hanım, “Tuğba bir gün iyi olacak mı anne?” (Grş. 9, st.270); Fahriye Hanım, “Yani şimdi Ayşe iyileşecek mi, iyileşcekti iyileşmeyecek mi? Ayşe hep böyle mi olacak? Bayağ sorarlar.” (Grş. 23, st. 312-313); Hediye Hanım, “Niye böyle? Ben hasta dedim. Onu doktora götürelim iğne yapsınlar iyi olsun diyor. Onun tedavisi niye bulunamadı? O zaman sen bulursun.Bir ara ben kötü bir insan mıyım Allah bana ceza verdi?”.”(Grş. 24, st. 237-240).

4.13.2. Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocukların Otizmlili Kardeşleriyle İlgili Sorulara Yanıtları

Annelerin “.....’nın (otizmlili çocuğun) durumuyla ilgili kardeşin sorduğu soruları nasıl yanıtlarsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlar Tablo 44’te yer almaktadır.

Tablo 44 Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocukların Otizmlı Kardeşleriyle İlgili Sorulara Yanıtları

Yanıtlar	f
<i>Otizmlı kardeşin davranışlarıyla ilgili sorulara yanıtlar</i>	
Hasta olduğunu söyleme	1
Otizm tanısından bahsetmeden farklılığı ile ilgili bilgi verme	1
Otizmle ilgili kitap, broşür vs. okuma ve okutma	1
Gelişimindeki ve davranışlarındaki ilerlemeleri anlatma	2
<i>Otizmin sebebiyle ilgili sorulara yanıtlar</i>	
Yaradılışının bu şekilde olduğunu söyleme	3
Hasta olduğunu söyleme	3
Başka rahatsız çocukların da olduğunu söyleme	2
Nedenin bilimsel olarak bilinmediğini söyleme	1
Sebebini bilmediğini söyleme	1
<i>Otizmlı kardeşin iyileşmesi ve tedavisiyle ilgili sorulara yanıtlar</i>	
Durumunun kalıcı olduğuna söyleme	3
İyileşip iyileşmeyeceğinin belli olmadığını söyleme	3
Başka hastalar ve hastalıklardan örnek vererek açıklamada bulunma	1
Gelişimindeki ilerlemelere dayalı açıklamada bulunma	1
Normal gelişim gösteren çocuğu kardeşinin doktoruna götürme	1
<i>Otizmlı kardeşle ilgili duygusal sorulara yanıtlar</i>	
Otizmlı kardeşin kendisini sevdiğini söyleme	1
Otizmlı kardeşin varlığının ceza olmadığını söyleme	1
<i>Otizmlı kardeşin sosyal yaşantısıyla ilgili sorulara yanıtlar</i>	
Konuşamayan çocuğun öğretmeni konuştuğunu söyleme	1
Otizmlı çocuğun arkadaşlarının kendisine benzediğini söyleme	1
<i>Soruları yanıtlamak istememe</i>	
Anlatmak istememe	1
Cevap vermekten kaçınma (Geçişirme)	1
Yanıtların Toplamı	30

Tablo 44’te normal gelişim gösteren çocukların annelerine otizmlı kardeşlerinin durumuyla ilgili sordukları soruları annelerin nasıl yanıtladıkları sıralanmıştır. Tablo 44’te görüldüğü gibi otizmlı kardeşin davranışlarıyla ilgili sorulara yanıtların 2’si gelişimindeki ve davranışlarındaki ilerlemeleri anlatma, 1’i hasta olduğunu söyleme, 1’i otizm tanısından bahsetmeden farklılığı ile ilgili bilgi verme, 1’i otizmle ilgili kitap, broşür vs. okuma ve okutma şeklindedir. Otizmin sebebiyle ilgili sorulara yanıtların 3’ü yaradılışının bu şekilde olduğunu söyleme, 3’ü hasta olduğunu söyleme, 1’i nedenin bilimsel olarak bilinmediğini söyleme, 2’si başka rahatsız çocukların da olduğunu söyleme, 1’i nedenin bilimsel olarak bilinmediğini söyleme, 1’i sebebini bilmediğini söyleme şeklindedir. Otizmlı kardeşin iyileşmesi ve tedavisiyle ilgili sorulara yanıtların 3’ü durumunun kalıcı olduğuna söyleme, 3’ü

iyileşip iyileşmeyeceğinin belli olmadığını söyleme, 1'i başka hastalar ve hastalıklardan örnek vererek açıklamada bulunma, 1'i gelişimindeki ilerlemelere dayalı açıklamada bulunma, 1'i normal gelişim gösteren çocuğu kardeşinin doktoruna götürme şeklindedir. Otizmlî kardeşle ilgili duygusal sorulara yanıtların 1'i otizmlî kardeşin kendisini sevdiğini söyleme, 1'i otizmlî kardeşin varlığının ceza olmadığını söyleme şeklindedir. Otizmlî kardeşin sosyal yaşantısıyla ilgili sorulara yanıtların 1'i konuşamayan çocuğun öğretmenin konuştuğunu söyleme, 1'i otizmlî çocuğun arkadaşlarının kendisine benzediğini söyleme şeklindedir. Yanıtların 2'si gelen soruları yanıtlamak istememe şeklindedir; annelerin 1'i anlatmak istemediğini, 1'i geçiştirdiğini ifade etmiştir.

4.14. Otizmlî Çocuğun Problem Davranışları

Bu bölümde annelere otizmlî çocuğun ne tür problem davranışları olduğu, problem davranışlar karşısında normal gelişen çocuğun neler yaptığı ve annelerin normal gelişim gösteren çocuğun otizmlî kardeşinin problem davranışlarıyla baş etmesi için neler önerdiklerine ilişkin sorular sorulmuştur.

4.14.1. Problem Davranışlar Karşısında Normal Gelişim Gösteren Çocukların Yaptıkları

Annelerin “Kardeşi’nın (otizmlî çocuğun) problem davranışları karşısında neler yapar?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 45’te gösterilmiştir.

Tablo 45 Otizmlı Kardeşin Problem Davranışları Karşısında Normal Gelişim Gösteren Çocukların Davranışları

Yanıtlar	f
Fiziksel veya sözel şiddet gösterme	7
Ağlama	6
Herhangi bir şey yapmama	6
Annenin yanına gitme ve anneye haber verme	4
Kaçma ve ya ortamdandan uzaklaşma	3
Kardeşini uyarma	3
Kardeşin kaçma davranışı karşısında gidip getirme -izinsiz bir şey aldığında tutma	3
Annenin önerdiği şekilde davranma ve yardımcı olma	2
Otizmlı kardeşin problem davranışını taklit etme	1
Tükürme davranışı karşısında üstünü temizleme	1
Oyuna dönüştürme	1
Yanıtların Toplamı	37

Tablo 45'te normal gelişim gösteren çocukların otizmlı kardeşlerinin problem davranışları karşısında neler yaptıkları sıralanmıştır. Tablo 45'te görüldüğü gibi yanıtların 7'si fiziksel veya sözel şiddet gösterme, 6'sı ağlama, 6'sı herhangi bir şey yapmama, 4'ü annenin yanına gitme veya anneye haber verme, 3'ü kaçma veya ortamdandan uzaklaşma, 3'ü kardeşini uyarma, 3'ü kardeşin kaçma davranışı karşısında gidip getirme veya izinsiz bir şey aldığında tutma, 2'si annenin önerdiği şekilde davranma ve yardımcı olma, 1'i otizmlı kardeşin problem davranışını taklit etme, 1'i tükürme davranışı karşısında üstünü temizleme, 1'i oyuna dönüştürme şeklinde dir.

Anneler normal gelişim gösteren çocukların otizmlı kardeşlerinin problem davranışları karşısında neler yaptıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir: Reyhan Hanım, “O da ona vuruyor. Böyle sinirlenince onu kullanmaya çalışıyor. Artık bun alıyor anlıyorum. Yapma diyorum mesela kızım abin diyorum. Eren de vurma olayı olmazsa da dayak olayı var. Dayak olayı var Eren'de çok hırpalıyor, çok vuruyor.” (Grş. 6, st. 300-303); Yasemin Hanım, “Kızıyor. Bıktım bundan diyor. Bazen ağlıyor.” (Grş. 17, st. 231); Nesrin Hanım, “Ebru bazen ağlar bazen de o rahatsız diye anlar yani anlamadığı zaman da oluyor.” (Grş. 11, st. 262- 263); Esin Hanım, “Yani ablanın inanın yapacak bişeyi kalmıyor. Çünkü kardeşi çok inatçı bir yapıya sahip. Biraz da güçlü kuvvetli, ablanın gücü de yetmiyor. Laf da anlatamadığı için. Takıntı çok kötü. Ona ne deseniz boş geliyor. Abla pes etti artık.

Ben bişey yapamam diyor. Sadece bi şey yapıyor. Tehdit ediyor. Ablalık şeyine kapılıyor. Şunu yapamazsın, seni şuraya götürmem diyor falan. Başka da bişey yapamıyor.” (Grş. 12, st. 428- 435); Melahat Hanım, *“Hemen yanıma geliyor bu yine hırçınlaştı diyor.”* (Grş. 25, st. 374); Sakine Hanım, *“Ben zaten söylüyorum. Benim dediklerimi yapıyor. Uzak duruyor.”* (Grş. 4, st. 360- 361); Neriman Hanım, *“Kapısını kapatır yanında olmaz bende uygun görüyorum. Dışarıdayken hemen bana haber verir.”* (Grş. 3, st. 360-362); Fahriye Hanım, *“Yani biraz çaba gösterirler, onu mutlu etmek için. Baktılar olmuyor, bakarlar çözülmüyor, kaçıp başka bir odaya kilitlenmek, yine sorun bana kalıyor.”* (Grş. 23, st. 329- 331); Özge Hanım, *“Öpmeyeceksin diyor o da öpücem diyor tecavüzcü coşkun gibi Yasin. Yusuf da kaçıyor. Oğlum diyorum yapacak bişey yok bir kere öpecek. Belki bırakır anne diyor. Bazen oyuna dönüştürüyor. Yüzünü öptürme bari elini öptür diyorum.”* (Grş. 14, st. 301-304).

4.14.2. Annelerin Problem Davranışlarla Baş Etmek İçin Önerileri

Annelerin “Kardeşin’nın (otizmlili kardeşinin) problem davranışları (vurma,tükürme) baş etmesi için siz neler yaparsınız?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 46’da gösterilmiştir.

Tablo 46 Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuklarının Otizmlili Kardeşlerinin Problem Davranışlarıyla Baş Etmesi İçin Önerileri

Yanıtlar	f
Nasıl davranması gerektiğiyle ilgili açıklama yapma	8
Görmezden gelmelerini yapılacak bir şey olmadığını önerme	6
Ortam değiştirmesini önerme	4
Öneride bulunmama	4
Kardeşini sakinleştirmek için istediğini yapmasını/ yiyecek vermesini önerme	3
Kısa kısa davranmasını önerme	2
Kardeşin ilgisini başka yere yöneltmesini isteme	1
Anneye yardım ettiği için övme	1
Anneye haber verilmesini önerme	1
Öneriye ihtiyacı yok	1
Yanıtların Toplamı	31

Tablo 46’da normal gelişim gösteren çocuğun kardeşinin problem davranışıyla baş etmesi için annelerin yaptığı öneriler sıralanmıştır. Tablo 46’da görüldüğü gibi

yanıtların 8'i nasıl davranması gerektiğiyle ilgili açıklama yapma, 6'sı görmezden gelmelerini yapacak bir şey olmadığını önerme, 4'ü ortam değiştirmesini önerme, 3'ü kardeşini sakinleştirmek için istediğini yapma veya yiyecek vermesini önerme, 2'si kısasa kısas davranmasını önerme, 1'i kardeşinin ilgisini baka bir yere yöneltmesini önerme, 1'i anneye yardım ettiği için övme, 1'i anneye haber vermesini önerme, 1'i öneriye ihtiyacı olmadığını, 4'ü öneride bulunmama şeklindedir.

Anneler normal gelişim gösteren çocuklarının kardeşlerinin problem davranışlarıyla baş etmesi için yaptıkları önerileri şu şekilde dile getirmişlerdir: Nesrin Hanım, “*Genelde konuşmayı tercih ederim mesela şöyle yaparsak iyi olur yapmazsak kötü olur diye.*” (Grş. 11, st. 266-267); Canan Hanım, “*Ona sinirlenince yanına yaklaşma, bağırma çağırma. Yani hiçbir şey söyle, bağırma çağırma derim. Daha çok sinirlenebilir derim.*” (Grş. 28, st. 215-217); Nurten Hanım, “*Söylüyorum. Bak kızım bunun sağı solu belli edemez. Sana bişey yapar atar. Sana bişey yapar. Ona sakın bişey yapma. İkinin yalnız kalmasını istemiyorum. İnsansınız bir ekmek alacaksınız. Nihal evdeyse bile öbür odaları kilitliyorum. Zeynep Nur'un olduğu odayı kilitliyorum. Sen televizyon seyret ben gelene kadar. Mutfağı kilitliyorum. Yattığı yeri kilitlemiyorum Nihal'in, hani işimi hemen halleder gelirim çocuksun, insansın yani atar, bişey olur, o anda bişey olur. Çamaşır asmaya çıkıyorum, üstünü kapıyı kilitliyorum. Haberin olsun bak sana bişey yapmasın diye. Ona bişey yapar diye hemen geliyorum.*” (Grş. 10, st. 389-399); Nazan Hanım, “*Ben ona, sen bağırma sen bağırınca, sen sus desen de susmayacak, azarlama, o öyle, onu öyle kabullen artık.*” (Grş. 16, st. 210-211); Melek Hanım, “*Duyma git diyorum. Duymamak mümkün mü anne, evin içindeyiz, diyor. (...). Benim bile psikolojim bozuldu. (...).*” (Grş. 27, st. 272-275); Melahat Hanım, “*Hırçınlaştığı zaman İlker'e yaklaşma oğlum diyorum Burak'a çünkü yapacak başka bir şey yok. İlker'i sakinleştirmek daha zor Burak'a nazaran. Burak en azından ya benim yanıma geliyor ya onunla hiç ilgilenmiyor.*” (Grş. 25, st. 380-389); Sakine Hanım, “*Ben daha çok Arda'ya karışmamasını, uzak durmasını söylüyorum. Seni itebilir. Oğlum uzak dur. Tehlikeli şeyleri ortadan kaldırmasını söylüyorum (...) Doğaç önünde biri varsa itiyor. Beni de itti. Bi de onu yandaki odaya çıkarıyorum. Benim yanımda durmasını istemiyorum.*” (Grş. 4, st. 364- 371); Özge Hanım, “*Yasin'in ilgisini işte*

başka yere çekmek. Veya işte boya kalemlerini çok seviyor veya dışarıda bir arkadaşına alıp götürüyorum kızmaktan çok. O da unutuyor.” (Grş. 14, st. 307-309); Pelin Hanım, *“Kendi kendini savun diyorum o sana yaparsa sen de aynısını yap diyorum. Cimcikle. Nasıl bir şey olduğunu anlasın. (...)”* (Grş. 1, st. 303-305). Serap Hanım, *“Mesela Aysu’ya diyorum ki okuldan gelirken hostese parayı ver, Kıvanç’a gelirken sevdiği bir şeylerden getir. Bunları ben getirdim de. Aysu’ya daha iyi olsun diye. Vurmasın diye. Böyle şeyler yaptım yani.”* (Grş. 2, st. 330-333).

4. 15. Otizmlili Çocukla İlgili Çevreden Gelen Sorular

Bu bölümde annelere normal gelişim gösteren çocuklarının otizmlili kardeşleriyle ilgili çevreden gelen sorular karşısında soruları yanıtlayıp yanıtlanmadığı, nasıl yanıtlandığı ve kendilerinin normal gelişim gösteren çocuklarına ne gibi önerilerde bulduklarına ilişkin bilgi almak hedeflenmiştir.

Annelerin “Kardeşi, çevresindeki kişiler, arkadaşları, öğretmenleri vs.’yla (otizmlili kardeşiyle) ilgili sorular sorduğunda onlara açıklama yapar mı?” sorusuna yanıtların 22’si normal gelişim gösteren çocuklarının kardeşleriyle ilgili açıklama yaptıklarını, 4’ü normal gelişim gösteren çocuklarının kardeşleriyle ilgili açıklama yapmak istemediklerini ve açıklama yapmaktan kaçındıklarını, 2’si normal gelişim gösteren çocuğa kardeşiyle ilgili soru sorulmadığını, 1’i normal gelişim gösteren çocuğunun çevreden gelen sorular karşısında nasıl davrandığını bilmediğini ifade etmiştir.

4.15.1. Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Çevreden Gelen Sorulara Yanıtları

Annelerin “Kardeşi, çevresindeki kişiler arkadaşları, öğretmenleri vs.’yla ilgili sorular sorduğunda onlara nasıl açıklamalar yapar?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 47’de gösterilmiştir.

Tablo 47 Normal Gelişim Gösteren Çocukların Çevreden Gelen Sorulara Yanıtları

Yanıtlar	f
Kardeşinin otistik, engelli, hasta veya özürlü olduğunu söyleme	14
Kardeşinin özel yeteneklerini anlatma	2
Annenin yaptığı şekilde açıklamalarda bulunma	2
Kardeşinin durumunu olduğu gibi anlatma	2
Kardeşinin durumunun düzeleceğini söyleme	1
Biraz konuşabildiğini ve ailenin anladığını söylemesi	1
Yanıtların Toplamı	22

Tablo 47’de normal gelişim gösteren çocuğun otizmlili kardeşinin durumuyla ilgili çevreden gelen soruları nasıl yanıtları sıralanmıştır. Tablo 47’de görüldüğü gibi yanıtların 14’ü kardeşinin otistik, engelli, hasta veya özürlü olduğunu söyleme, 2’si kardeşinin özel yeteneklerini anlatma, 2’si annenin anlattığı şekilde anlatma, 2’si kardeşinin durumunu olduğu gibi anlatma, 1’i kardeşinin durumunun düzeleceğini söyleme, 1’i kardeşinin biraz konuşabildiğini ve ailenin anladığını söyleme şeklindedir.

Anneler normal gelişim gösteren çocuklarının otizmlili kardeşlerinin durumuyla ilgili çevreden gelen soruları şu şekilde yanıtladıklarını dile getirmişlerdir: Suzan Hanım, “*Tuğba hasta diyorlar, o kadar. Başka da bir şey demiyorlar...*” (Grş. 9, st. 300); Melek Hanım, “*Hiç şey yapmaz, sorunlu kardeşim var der. Bütün öğretmenleri bilir. Hiç utanmaz. Saklama gereği duymaz...*” (Grş. 27, st.280-282); Feride Hanım, “*(...)Çevresindeki çocuklar niye konuşamıyor deyince otistik konuşamıyor diyor. Hasta konuşamıyor diyor. Nedenini sorduklarında; annem de nedenini bilmiyor diyor.*” (Grş. 5, st. 455- 457); Nazan Hanım, “*İşte kardeşim rahatsız der, otistik der, şu okula gidiyor, bu okula gidiyor der, hatta yazılar yazar onunla ilgili özürülüler gününde, bu okula gidiyor...*” (Grş. 16, st. 217- 219); Ayten Hanım, “*Abim otistik diye anlatıyormuş...*” (Grş. 18, st.220); Gülten Hanım, “*Benim abim otistik okulda, ama çok zeki. Verdiği cevap böyle. Okulda öyle bir sorunu oldu. Okulda çok karşılaşmıyorlar. Ama çıkarken oluyor. O sırada oluyor. Burak tabii konuşmayınca çok anlaşılıyor. Elinde kamera herkesi çekiyor. Abimin özel zevkleri var. Onu üste çıkararak, kötülemeyi aşağılamıyor da abim otistik ama çok zeki.*” (Grş. 15, st.500-506); Taylan Hanım, “*İşte düzelecek. Niye senin kardeşin konuşmuyor. İşte düzelecek, yarı konuşuyor, biz anlıyoruz. Ben o yüzden muhit değiştirdik. Acıbadem*

de oturuyorduk. Orda çok farklı bakılıyordu. Burda kimse sormuyor, abla niye bu çocuk konuşmuyor diye sormadılar.” (Grş. 20, st. 392-399).

4.15.2. Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocukların Kardeşleriyle İlgili Çevreden Gelen Sorulara Yanıtlamaları İçin Önerileri

Annelerin “.....’yla (otizmlı çocuk) ilgili kardeşinin arkadaşlarının, çevresindeki kişilerin, öğretmeninin vs. sorularını yanıtlaması konusunda ona nasıl bir açıklama yapmasını önerirsiniz?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 48’de gösterilmiştir.

Tablo 48 Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Otizmlı Kardeşleriyle İlgili Çevreden Gelen Soruları Yanıtlaması İçin Önerileri

Yanıtlar	f
Kardeşinin otistik veya rahatsız olduğunu söylemesini	8
Kardeşinin davranışlarındaki farklılığı ve sorunlarını anlatmasını	8
Kardeşinin durumunu toplumsal yaşam içinde utanmadan anlatmasını	7
Annenin nasıl bir öneride bulunacağını bilememesi veya öneride bulunmaması	7
Normal gelişim gösteren çocuğun öneriye ihtiyacının olmaması	5
Rahatsız olduğu soruları yanıtlamaması ve bu kişilerden uzak durması	2
Kardeşinin davranışlarının elinde olmadığını söylemesini	1
Kardeşinin gelişimindeki ilerlemelerden söz etmesini	1
Otizmlı kardeş rahatsız olacağı için hasta dememesini	1
Annenin anlattığı şekilde anlatmasını	1
Yanıtların Toplamı	41

Tablo 48’de annelerin normal gelişim gösteren çocuklarının otizmlı kardeşleriyle ilgili çevreden gelen soruları nasıl yanıtlayacaklarına ilişkin öneriler sıralanmıştır. Tablo 48’de görüldüğü gibi yanıtların 8’i kardeşinin otistik veya rahatsız olduğunu söylemesi, 8’i kardeşinin davranışlarındaki farklılığını ve sorunlarını anlatmasını, 7’si kardeşinin durumunu toplumsal yaşamda utanmadan anlatmasını, 2’si normal gelişen çocuğuna rahatsız olduğu soru ve tepkilerden uzak durmasını, 1’i kardeşinin davranışının elinde olmadığını söylemesini, 1’i kardeşinin gelişimindeki ilerlemelerden söz etmesini, 1’i kendisinin anlattığı şekilde anlatmasını, 1’i otizmlı kardeş rahatsız olacağı için hasta dememesini, 5’i normal gelişim gösteren çocuğun

öneriye ihtiyacı olmadığını, 7'si annenin nasıl bir öneride bulunacağını bilmemesi veya öneride bulunmasıdır.

Anneler normal gelişim gösteren çocuklarının otizmlili kardeşleriyle ilgili çevreden gelen soruları yanıtlamaları için şu önerilerde bulduklarını dile getirmişlerdir: Sakine Hanım, *“Sorduklarında ben diyorum anlat oğlum diyorum. Yani hastalığını anlat, nedenini anlat oğlum diyorum. Anlatıyorum ona da otistik diyorum, iletişim kuramıyor, öğrenemiyor, zor öğreniyor. Geç öğreniyor, zor öğreniyor diye anlatıyorum. Anlatıyormuş. Bunları anlatıyor öğretmeni anlatıyor diye.”* (Grş. 4, st. 389-393); Özge Hanım, *“Ben onu da yönlendirdim. Diyorum mesela okulda öğretmenin sorduğunda kaç kardeşsiniz olur ya öyle bilgiler sakın çekinme söyle otistik bir kardeşin olduğunu. Defterini falan yırttığında otistik kardeşin olduğunu söyle, o böyle şeyler yapıyor. Çekinme.”* (Grş. 14, st. 313- 318); Nurten Hanım, *“Söyle diyorum. Önceden söylemiyordu. Söyleyeceksin, utanmana gerek yok. Söyle kızım niye çekiniyorsun ayıp bişey yok, kardeşin hasta olabilir, söyleyeceksin, söylemekte bir sakınca yok, utanmana gerek yok. Çevresindeki insanlarda bilsin çünkü hepimizin başına gelebilir.”* (Grş. 10, st. 413- 418); Taylan Hanım, *“(…)Orda barışın psikolojisini düşünmek zorundayım. Yani ne diyeceğim? O zaten bilinçli bu konuda zaten. O küçüklükten beri anlatıyorum. Eğer çok moralini bozacak bir soru geldiyse bir daha o arkadaşınla arkadaşlık etme. Senin kardeşini küçük görüyorsa onunla konuşmayacaksın. Seni bu konuda etkileyecek, senin moralini bozacaksa, seni etkileyecekse kesinlikle konuşmayacaksın, arkadaşlık etmeyeceksin.”* (Grş. 20, st. 401- 408);

Neriman Hanım, *“Bu konuda Doğan’a hiç öneri yapmada gelmedi aklıma. Bana hiç belli etmedi. (...)”* (Grş. 3, st. 388-390); Serap Hanım, *“Valla o da hiç aklıma gelmedi. Aysu’ya hiçbir şey söylemedim. Söylesem ne söyledim onu da bilmiyorum.”* (Grş. 2, st. 347- 348); Nalan Hanım, *“...Bilemiyorum Hiç böyle şeyleri konuşmadı.”* (Grş. 7, st. 211- 212); Nazan Hanım, *“Can zaten gerekli bilgiyi veriyor, ne abartıyor, olduğu gibi anlatıyor. Kardeşim otistik diyebiliyor, şu okula gidiyor, bu okula gidiyor. Ben de öyle anlatmasını isterim.”* (Grş. 16, st. 221- 223).

4.16. Diğer Annelere Öneriler

Annelerin “Deneyimlerinizi göz önünde bulundurarak kardeş ilişkisini yönetme konusunda diğer annelere neler önerirsiniz?” sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulan kategoriler Tablo 49’da gösterilmiştir.

Tablo 49 Diğer Annelere Öneriler

Yanıtlar	f
Otizimli ve normal gelişim gösteren çocuğa eşit davranma	14
Normal gelişim gösteren çocuğu kardeşi hakkında bilinçlendirme	7
Kardeşler arasında yakınlık ve sorumluluk duygusunun gelişmesini sağlama	6
Tek çocuk yapmaları	5
Normal gelişim gösteren çocuğu ihmal etmeme	5
Diğer	5
Sabırlı ve umutlu olma	3
Otizimli çocuğu olumsuz yaklaşmama	3
Kardeşlere şiddet uygulamama ve sorunları konuşarak çözümlenme	3
Çocuğunun engelini kabul etme	2
Otizimli çocuğa öncelik verme	2
Yanıtların Toplamı	55

Tablo 49’da otizimli çocukları ve normal gelişim gösteren çocukları olan annelerin kardeş ilişkisini yönetmede diğer annelere önerileri sıralanmıştır. Tablo 49’da görüldüğü gibi yanıtların 14’ü otizimli çocuğa ve normal gelişim gösteren çocuğa eşit davranma, 7’si normal gelişim gösteren çocuğu kardeşi hakkında bilinçlendirme, 6’sı kardeşler arasında yakınlık ve sorumluluk duygusunun gelişmesini sağlama, 5’i normal gelişim gösteren çocuğu ihmal etmeme, 3’ü otizimli çocuğa olumsuz yaklaşmama, 3’ü sabırlı ve umutlu olma, 3’ü kardeşlere şiddet uygulamama ve sorunları konuşarak çözümlenme, 2’si otizimli çocuğa öncelik verme, 2’si çocuğunun engelini kabul etme, 5’i diğer şekildedir.

Anneler otizimli çocukları ve normal gelişim gösteren çocukları olan diğer annelere kardeş ilişkisini yönetmede konusunda şu şekilde önerilerde bulunmuşlardır: Gülten Hanım, “(...) Normal çocuğunu nasıl büyütüyorsa onu da öyle büyütecek. Sonradan olmuyor. Bunu bebeklikten, kurallara uyararak büyütmesi gerekiyor. Banyodan elini yıkamadan çıkmayacak, bir kere dahi bunu yaptırmadan çıkmayacak. Işık yanıyorsa o odadan çıkarken mutlaka kapatmalı ve çok güzel öğreniyorlar. Severecek, sevgiyle

büyüyorsa o çocuk dönüşümü öyle oluyor, kardeşlerine de dönüşümü öyle oluyor. (...) Onun durumunu anlatacaklar. Onu bir köşeye koyup da, hiçbir bilgi vermezlerse olmaz. Onun durumunu anlatıp büyütecekler. Bu konuda anne kesinlikle, her şey anneye bağlı.” (Grş. 15, st. 530- 543); Nazan Hanım, “Valla ayırım yapmamalarını, hiçbir zaman özürlü ya da normal diye ayırt etmemeleri. O bilinci diğer çocuklarına da aşulamaları lazım utanmamaları için. Öyle veliler var ki ben çok karşılaştım. Kardeşlerini öyle alıştırınsınlar ki sahiplensinler.” (Grş. 16, st.227- 231); Suzan Hanım, “Bazen şey diyorlar mecbur değil diyorlar kardeşine bakmaya, nasıl mecbur değil. Ben o zaman kızıyorum, öyle şey olur mu? Bir gün hasta olursun şey olursun gidersen o zaman tabii ki mecburen bakacak, şiddetle mecbursun değil, ama aynı konumda sende olabilirsin, başkaları senle ilgilenmese olur mu, o kardeşe destek olması lazım, yardımcı olması lazım, götürüp getirmeyi bilmeleri lazım, bugün yarın bişey olursa ortalıkta mı kalacak? Sen nasıl benim çocuğumsan oda benim çocuğumdur. Ben nasıl senin iyiliğini istiyorsam onunda iyiliğini istiyorum. Anneler kardeşleri birbirleriyle ilgilendirsinler, sevsinler. Burda bir iki kişiye de söyledim ben yanlış yapıyorsun dedim, sen öle yaparsan o çocuk iyice ondan kaçır. Mecbur değilim ben ona bakmaya der. Atacak değiliz satacak değiliz, mecburen benden sonra siz bakacaksınız. Sen çocuğa söyleyeceksin, bu kardeşindir ilgilen biraz, bunu aşılasalar çocuklara iyi olur.” (Grş. 9, st. 322- 338); Fahriye Hanım, “İlk önerim ben üç doğurdum kesinlikle üç tane doğurmasınlar, bir tane yeterli. Üstüne basa basa sadece ne sen varsın ne o var. Eşit tutacak. Yaşadığı müddetçe uyardmaları gerekiyor. Anne nasıl kabul ediyorsa onlar da zamanla kabul edecek. Küçükken zor oluyor ama büyüdükçe iyi olacak, büyüyünce biri sahip çıkmasa biri sahip çıkar. O düşünceyle kendimi teselli ediyorum...” (Grş. 23, st. 379- 385); Hediye Hanım, “Ben hiçbir şey önermiyorum. Belki size yardımcı olur mu bilmiyorum ama kardeş önermiyorum. Çünkü kardeşe yazık oluyor. Ben doğru yaptım demiyorum. Sadece otistik olan otistik olduğu için gereken alakayı göremiyor, küçük olan da hiçbir şey göremiyor. Bence tek olmalı, ikinci olacaksa şartlar uygun olmalı. Benim bana şu söyleniyor ne mutlu sana biri iyi. Ama ben küçük oğlumun gözünden baktığım zaman onu istemediğim için değil. Hayatı altüst oldu. Bakıcı bana sordu abla dedi büyüğü çok seviyorsun, küçüğü ile hiç ilgilenmiyorsun, niye dedi, benim de o sırada kafam çok dalgındı, ben de espri

yaptım onu hastaneden aldım dedim belli bir süre küçük oğlan ile bakıcı arasında inanılmaz bir bağ oluştu. Onu seviyordu bir gün bahtsız yavrum bahtlı olsaydı annen olurdu diyordu. O yüzden diyorlar ya bakabileceğin kadar çocuk yap ya aralarında belli bir yaş farkı olması gerekiyor ya o benim hayatımda o kadar doğru.” (Grş. 24, st. 276-292); Esin Hanım, “Eee şimdi normal çocuğu tamamen unutmamalarını isterim. Bir haksızlık durumunda öteki çocuğu normal olmadığını sürekli göstermemeleri. Yeri geldiğinde sen haklısın demeliler normal çocuğa, o haksız aslında. Ben de ona sevdiği şeyi almayacağım şeklinde kardeşe teselli vermeleri. Fırsat bulduklarında normal çocukla da vakit geçirmeleri otistik çocuk olmadan. Otistik çocuğu bir babaya, teyzeye bırakarak. En çok şuna ihtiyaçları var. Anneyle konuşmaya. Benim kızımın ona ihtiyacı var. Öbür çocuğu tanımalı, okulunda neler yaşadığını, öbür çocuğunun da okula gitmesi lazım. Öbür çocuğun da arkadaşlarıyla tanışması lazım. Anne kız ilişkisi gibi. Yeri geldiğinde arkadaş gibi. Yeri geldiğinde duygusunu anlamak lazım.” (Grş. 12, st. 460- 474); Pelin Hanım, “İlk önce baştan çocuğa şey vermesinler, umut vermesinler. Hani sürekli böyle kalabilir. Hani bunu kabul etsinler. Hiç bir zaman dışlamasınlar. İkisini her zaman bir arada tutsunlar. Dışlamasınlar. Ben bir arkadaşla konuştum diyor ki niye baksın, neden normal çocuğum onu çeksın diyor. İkisini her zaman bir arada tutsunlar. Umut vermesinler. Böyle kalabilir. Normal. Hayat şartları böyle. Bunu böyle kabul etsinler. İkisini bir arada tutsunlar. Onun psikolojisi bozulabilir. Belki öyle düşünen olabilir ama. Hiç bir şey olmaz. Daha çok kabulleniyorlar, daha çabuk öğreniyorlar hayatı.” (Grş. 1, st. 331-341); Zarafet Hanım, “Valla asla bir kere ayırım yapmamalarını öneririm. Problemlı çocuğuna diğerk çocuğundan iyi ya da kötü davranmamalarını. Yani eşit davranmalarını öneririm... Evdeki problemlı çocuğa bir problemmiş gibi davranmamayı, diğerk çocuğa da bunu yansıtmamayı, ikisinin kardeş olduğu, her ikisinin de birbirlerine karşı sorumlulukları olduğu, problemlı çocuğun bunu anlayamadığı, diğerk sağlam çocuğun bunu algılayabildiğini düşünerek ve bunu da ona empoze etmeleri. Hayatı kolaylaştırmak yönünde davranmamaları. Sağlıklı olan çocuklarıyla her şeyi konuşmaları, ondan bir şey saklamamaları, diğerk sorunlu çocuğu baş belası gibi davranmama çünkü bunu yapan çok aile var bu da yanlış. Problemlı çocuğu dışlayıp bütün ilgiyi sevgiyi bu da yanlış. Kalan sağlar bizindir çok yanlış. Eşit muameleden yanayım diğerk çocuğu da fazla yıpratmadan. Mutlaka

diğer çocukla da vakit geçirilmesi. Zaman zaman onu da tek başına alıp. Hep birlikteyiz ama babayla bir iki günlük seyahatlere bile gidiyorlar, zaten bizim anormal bir ortamımız hiç yok. Ama yine de o problemlili ortamdan uzaklaşması yolunda ebeveynlerden biriyle vakit geçirmesini önerebilirim. Birlikte çok zaman geçirmeleri, çocuklarına açık olmalarını, kendisini baskı altında görmemeli. Yani dengeyi oturtmaya çalışmalarını öneririm. Bu çok kolay değil ama tabii. Hala zorlandığımız konular oluyor. Ama biz bir rutine oturttuk. Şu an böyle devam eder. Belki bir yerde bitecek biz umutluyuz...” (Grş. 22, st. 376- 403); Taylan Hanım, “(...)İlk önce çocuklarının engelli olduğunu kabul edecekler. İkincisi normal çocuklarıyla, normal çocuklarının haklı olduğu, ilerde yaşayacakları sorunları anlatmalarını annelere en büyük önerim o. Çok iyi anlatmaları. Gerekirse normal çocuklarını psikologa götürüp onlara yardımcı olacaklar, kendileri aşabiliyorsa kendileri aşabilecekler. Ya kesinlikle anlatacaklar, konuşacaklar. Bu böyle böyle. Bizim elimizde başka bir şey yok. Yaradan böyle yaratmış. Bizim yapacağımız topluma kazandırmak. Nasıl? Bazıları çok az alabiliyor, bazıları çok olabiliyor. Normal çocuğa bunu öğretecekler. Normal çocuk aman benim kardeşim hasta, ben çekeyim gideyim öyle diyip gitmeyecek. Ona o sorumluluğu yükleyecekler. Herkes ailede sorumluluğunu bilecek...” (Grş. 20, st. 413- 425); Feride Hanım, “... Her şeyi paylaşmaları. Kesinlikle küçüğünü ezmeleri. Ben küçüğü çok ezdim. Bu bir hata. Hep hatayı onda aradım. Küçüğü kendinde aradı hatayı. Okulda da ezik kaldı. Çok yanlış bir şey. Bence bunu yapmasınlar.” (Grş. 5, st. 489- 492).

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde temalar çerçevesinde katılımcılardan elde edilen bulgular alan yazınla karşılaştırılarak tartışılmış, uygulamaya ve ileriki araştırmalara yönelik önerilere yer verilmiştir.

5.1. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmanın sonuçları şu şekilde özetlenebilir: Yapılan görüşmelerde annelerin kardeş ilişkisini nasıl düzenledikleri sorulduğunda, bu konuda fazla düşünmedikleri ve yeterli bilgilerinin olmadığı izlenimi edinilmiştir. Yöneltilen sorulara alınan cevaplar değerlendirildiğinde annelerin kardeş ilişkisini düzenlerken geleneksel davrandıkları, bilimsel ve eğitsel yöntemlerden faydalanmadıkları belirlenmiştir. Buna göre anneler kardeş ilişkisini düzenlerken genel olarak kardeşlerin gelişimsel özelliklerine ve yaşlarına dikkat etmemektedirler. Çocukların kardeş ilişkisinin önemini anlamaya ve kavramaya yoğunlaşmamaktadırlar. Araştırma kapsamında elde edilen veriler annelerin çocukların gelişiminde kardeş ilişkisinin rolüyle ilgili yeterli bilgileri ve farkındalıkları olmadığını göstermiştir. Annelerin otizmlili ve normal gelişim gösteren çocuklar arasında kardeş ilişkisini düzenlemeleri, derinleştirmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Bunun için annelerin bilimsel ve eğitsel yönden desteklenmesinin önemli olacağı düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında sorulan sorular ile ilgili katılımcılardan elde edilen bulgular kendi aralarında ve ulaşılabilen alan yazınla karşılaştırılarak tartışılmıştır.

5.1.1. Annelerin Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirmesi İçin Yaptıkları

Otizmlili çocuklarla kardeşleri arasındaki birlikte zaman geçirme ve annelerin kardeşlerin birlikte zaman geçirmesi için yaptıkları incelenmiştir.

Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirmesi

Anneler kardeşlerin evde en çok oyun oynayarak, televizyon ve film izleyerek, temel gereksinimlerini birlikte karşılayarak zaman geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Bu bulgulardan oyun oynama ve televizyon izleme Mascha ve Boucher (2006) sonuçları ile uyumludur. Kardeşlerin ev dışında en sık yaptıkları etkinlik ise oyun oynamadır. Annelerin bir kısmı, ev dışında kardeşlerin birlikte zaman geçirmesine izin vermemektedir. Ev dışında kardeşleri yalnız bırakmaktan çekindiklerini, sadece kendilerinin katıldığı durumlarda kardeşlerin dışarıda birlikte olduklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuç Mascha ve Boucher'ın (2006) ulaştığı otizmlili çocuk ve normal gelişim gösteren kardeşlerinin birlikte yaptıkları etkinlikler arasında en sık yapılanlardan biri olarak dışarıda zaman geçirme sonucu ile çelişmektedir. Ancak Mascha ve Boucher'ın (2006) araştırmalarına otizmlili çocukların 11- 18 yaş arası normal gelişim gösteren kardeşleri katılmıştır. Bu araştırmada ise normal gelişim gösteren çocukların yaşı en fazla 14 olup bu durum; annelerin otizmlili çocuğun sorumluluğunu normal gelişim gösteren çocuğa vermek istememesi için bir sebep olarak gösterilebilir.

Anneler, kardeşlerin birlikte zaman geçirme sıklığının az olduğunu ifade etmişlerdir. Kardeşlerin sadece üçte biri her gün birlikte zaman geçirmektedir. Kardeşlerin birlikte zaman geçirme sıklığının azlığı otizmlili çocukla normal gelişim gösteren kardeşin paylaşabilecekleri etkinliklerin sınırlı olması ve normal gelişim gösteren kardeşin okul, dersler ve arkadaşlarla meşgul olması gibi görünmektedir. Annelere kardeşlerin birlikte zaman geçirmeleri hakkında ilgili sorular sorulduğunda sıklıkla normal gelişim gösteren çocuklarının zamanlarının olmadığını, dersleriyle ilgilenmek zorunda olduklarını, arkadaşlarıyla vakit geçirmekten daha çok hoşlandıklarını bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra otizmlili çocuğun kardeşiyle ilgilenmediğini, oyunlara çok kısa süreli katıldığını bunun da kardeşin ilgisinin azalmasına neden olduğuna ilişkin bilgiler vermişlerdir. Kardeşlerin birlikte geçirdikleri zamanın az olması sonucu Knott, Lewis ve Williams (1995) araştırmaları tarafından desteklenmektedir.

Annelerin Kardeşlerin Birlikte Zaman Geçirmesi İçin Yaptıkları

Annelerin, kardeşlerin birlikte zaman geçirmesi için yaptıklarına baktığımızda en çok kullanılan yöntemin fiziksel ortamı düzenleme, kardeşlere yönerge verme, normal gelişim gösteren çocuğa açıklama yapma, çocuklarla birlikte zaman geçirme ve oyun oynama olduğu görülmektedir. Annelerden sadece biri, bu konuda uzman desteği aldığını söylemiştir. Annelerin dördü kardeşlerin birlikte zaman geçirmesi için herhangi bir şey yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Annelerden biri ise kardeşlerin özellikle birlikte zaman geçirmesini istemediklerini ve bunu engellediklerini ifade etmişlerdir. Çünkü otizmlili çocuğun kardeşini kıskandığı ve ona sık sık zarar verdiğini bu nedenle onları baş başa bırakmak istemediğini bildirmiştir. Öte yandan genel olarak annelerin kardeşlerin birlikte zaman geçirmesini istedikleri, ancak bunu nasıl sağlayacaklarını bilemedikleri ya da bu konunun üzerinde fazla durmadıkları izlenimi edinilmiştir. Bu konuda bir annenin yanıtı ise oldukça ilginçtir ki kendisine kardeşlik ilişkisiyle ilgili hiçbir yönlendirmenin olmadığı, öğretmenlerinden veya herhangi bir uzmanın bilgi vermediğini söylemesi olmuştur.

Annelerin çocuklarıyla birlikte yaptıkları etkinliklerin en çok temel gereksinimlerini birlikte karşılama, oyun oynama, televizyon ve film izleme olduğu görülmüştür. Anneler çocuklarıyla daha çok ev ortamında birlikte olmaktadır. Annelerin dördü ise otizmlili çocuğu ve normal gelişim gösteren çocuğu ile birlikte bir şey yapmadıklarını ifade etmişlerdir.

5.1.2. Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oyun Oynamaları İçin Yaptıkları

Kardeşler Arasındaki Oyun

Kardeşlerin birlikte oynadıkları oyunların en çok kurallı ve işlevsel oyunlar olduğu görülmüştür. Sembolik oyun, açık havada oynanan oyunlar, yapı inşa oyunları ve bilgisayar-atari oyunları çocuklar arasında çok az görülmektedir. Bu durumun daha çok otizmlili çocukların oyun oynama becerilerindeki sınırlılıklarından ve ev dışında güvenlik sorununun bulunması nedeniyle olduğu düşünülmektedir.

Kardeşlerin birlikte oynama sıklığına baktığımızda grubun içerisinde 8 kardeşin her gün oyun oynadığı, 18 kardeşin ise daha az oyun oynadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra kardeşlerin 3'ü birlikte oyun oynamamaktadır. Kardeşlerin birlikte oynama sıklığının düşük olması otizmlili çocukların oyuna karşı ilgilerinin düşük olması, kardeşler arasında oyun sırasında gerekli becerilerin otizmlili çocuklar tarafından yapılamaması ve bunun normal gelişim gösteren çocuğun oynama isteğini azaltması (Glasberg ve Haris, 2003) olabileceği düşünülmektedir.

Annelerin Kardeşlerin Birlikte Oynaması İçin Yaptıkları

Annelerin kardeşlerin birlikte oynaması için yaptıkları oyun seçimi, oyun ortamı düzenleme, oyun araç gereçleri sağlama, kardeşlerin her birini oyun becerileri konusunda destekleme, birlikte oynama şeklinde sıralanabilir.

Kardeşlerin birlikte oynamasını sağlamak için annelerin kullandıkları oyun türlerine baktığımızda en çok kurallı oyunlar karşımıza çıkmaktadır. Annelerin yarısı ise kardeşlerin birlikte oynaması için herhangi bir oyun kullanmamaktadır. Bu durumun kardeşler arasında oyun davranışı ve etkileşimin gelişmesi açısından önemli bir eksik olduğu düşünülmektedir. Dikkat çeken bir cevap ise annelerden birinin kardeşler birlikte oynasın diye uğraşmadığını, zamanının daha çok otizmlili çocuğun problem davranışlarıyla uğraşmakla geçtiğini, kardeşlik ilişkisine sıra gelmediğini söylemesi olmuştur.

Annelerin kardeşlerin birlikte oynaması için tercih ettikleri oyun ortamı en çok evdir. Annelerin park ve evin dışındaki alanları tercihi oldukça düşüktür. Anneler görüşmelerde bu durumu daha çok otizmlili çocukla birlikte ev dışında zaman geçirmenin zor olmasına bağlamaktadırlar.

Annelerin kardeşlerin birlikte oynaması için kullandıkları araç gereç tercihine baktığımızda en çok top, bebek, balon gibi oyun araç gereçlerini görmekteyiz. Annelerin kullandıkları diğer oyun araç gereçleri arasında yapı-inşa oyuncakları, el işlerini geliştiren oyuncaklar, mutfak araç gereçleri olmakla birlikte bunların

kullanımı daha azdır. Annelerin üçü ise otizmlı çocuğun oyuncaklara ilgisi olmaması nedeniyle herhangi bir araç kullanmamaktadırlar.

Annelerin çocuklarıyla birlikte neler oynadıklarına baktığımızda karşımıza en çok kurallı oyunlar çıkıyor. Annelerin işlevsel oyunları kullanımına baktığımızda 9 kişide görülmektedir. İşlevsel oyunların karmaşık beceriler gerektirmemesi ve otizmlı çocuğun rahatlıkla katılabileceği oyunlar olmasına karşın annelerin bu tür oyunları tercih etmesinin düşük olması dikkat çekicidir. Annelerin on ikisi ise kardeşlerle birlikte oyun oynamadığını ifade etmiştir. Bu durum otizmlı çocukta oyun davranışının gelişmesi ve kardeşler arasında birlikte oynamanın sağlanması ve annenin normal gelişim gösteren çocuğa kardeşiyle nasıl oynayacağı konusunda model oluşturamaması nedeniyle önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Strain ve Danko (1995) otizmlı çocuk ve normal gelişim gösteren kardeşi arasında oyun davranışının gelişmesi için annelere öğrettikleri beceri programıyla kardeşler arasındaki oyun etkileşimini ve oyunlarla ilgili becerilerin kullanımı artmıştır. Bu noktada kardeşler arasında oyun davranışının gelişiminde annenin davranışları önem kazanmaktadır.

Annelerin normal gelişim gösteren çocuklarının oyunlarına otizmlı çocuklarını katmaları için neler yaptıklarına baktığımızda en çok kullanılan yöntemin sözel yönerge vermek (kardeşini de oynat, o da seninle oynasın gibi) olduğu görülmüştür. Anneler sözel yönergeleri rasgele vermekte bu konuda herhangi bir planları bulunmamaktadır. Diğer sık kullanılan yöntem ise normal gelişim gösteren çocukla konuşmadır. Bu konuşmaların içeriği genel olarak yapılandırılmamış olup otizmlı çocuğun özrünü hatırlatma şeklindedir. Annelerin altısı ise bu konuda bir şey yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Annelerin normal gelişim gösteren çocuğun otizmlı çocuğu oyunlarına alması için model olma, ortam oluşturma, materyal sunma gibi önemli yöntemleri kullanımı oldukça düşüktür. Annelerin en sık kullandığı yöntemin normal çocuğa yönerge vermek olması; kardeşlerin birlikte oynamaları için yeterli olmamaktadır. Bu durumun kardeşlerin birlikte oynama sıklığının düşük olmasında bir etken olduğu düşünülmektedir.

Otizimli çocuğun kardeşiyle oynayabilmesi için annelerin oyunlarla ilgili neler öğrettiğine baktığımızda en çok nasıl oynanacağı, oyun kuralları veya oyun öğretmedir. Bunun yanı sıra oyun başlatma ve çocuklarla birlikte oyun oynama davranışları görülmekle birlikte daha seyreklerdir. Annelerin dördü ise otizimli çocuğun kardeşinin oyunlarına katılması için bir şey yapmamaktadır.

5.1.3. Annelerin Kardeşler Arasında Paylaşımın Gelişmesi İçin Yaptıkları

Kardeşlerin yarısının birbirleriyle eşyalarını paylaştıkları, yarısının ise paylaşmadığı görülmektedir. Paylaşmama davranışının sebebinin annelerin bir bölümü otizimli çocuktan, diğer bir bölümü normal gelişim gösteren çocuktan, bir başka bölümü ise kardeşlerin her birinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Kaminsky ve Dewey (2001) paylaşma davranışının otizimli çocuklar ile kardeşleri arasında normal gelişim gösteren çocuklar arasında olduğundan daha az olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kardeşler arasında paylaşma davranışının gelişmesi için annelere yaptıkları sorulduğunda, genel olarak bu durumu önemsediklerini ve bunun önemli bir sorun olduğunu belirtmişlerdir. Annelerin kardeşler arasında paylaşma davranışının gelişmesi için en çok tercih ettikleri yöntemin açıklama yapma olduğu görülmektedir. Anneler bu konuda kardeşlerin her birine açıklama yapmaktalar, ancak ifade ettikleri üzere otizimli çocuğun bu açıklamaları ne kadar anladığını kestirememektedirler. Öte yandan annelerin dördü ise kardeşler arasında paylaşma davranışının gelişmesi için herhangi bir şey yapmamaktadır.

5.1.4. Annelerin Kardeşlerin Birbirlerine Duygularını İfade Etmeleri İçin Yaptıkları

Kardeşlerin birbirlerine yönelik duygularının neler olduğuna baktığımızda karşımıza uzun bir liste çıkmaktadır. Ancak otizimli çocukların normal gelişim gösteren kardeşine yönelik neler hissettiği sorulduğunda en çok sevgi cevabı alınmıştır.

Normal gelişim gösteren çocukların ise otizmlili kardeşlerine yönelik en fazla hissettikleri duygu sahiplenme, sorumluluk ve korumadır. Bu sonuçlar Bendrix ve Sivberg (2007) sonuçlarıyla uyumludur. Daha büyük kardeşler otizmlili kardeşlerine karşı kendilerini sorumlu hissetmektedirler. Aynı zamanda kardeşlerinin geleceklere için de kendilerini sorumlu hissetmektedirler, yaşın artması ve ebeveynlerinin mücadelesini fark ettikçe sorumluluk duygusu artmaktadır. Ebeveynler ve kardeşler arasındaki yakınlıkla paralel çocukların sorumluluk hissi artmaktadır (Bendrix ve Sivberg, 2007).

Normal gelişim gösteren çocukların kardeşlerine yönelik annelerin sık ifade ettikleri diğere bir duygu sevgidir. Anneler normal gelişim gösteren çocukların otizmlili kardeşlerini sevdiklerini, onları düşündüklerini, ilgilendiklerini söylemektedirler. Hastings ve diğere (2009), normal gelişim gösteren kardeşlerin otizmlili kardeşleriyle yaşamının zorluklarını kabul etmelerine karşın, onlara ilişkin olumlu duygu ve deneyimleri olduğunu belirtmişlerdir. Otizmlili kardeşlerini eğlenceli, onların başarılarını şaşırtıcı bulduklarını ve onlarla gurur duyduklarını bildirmişlerdir. Yine, otizmlili bir kardeşle büyümenin benzersiz bir deneyim olduğunu söylemişlerdir. (Hastings, Petalas, Nash, Dowey ve Reilly, 2009). Ayrıca kardeşleriyle eğlence faaliyetlerinde bulduklarını ve etkileşim sırasında eğlendiklerini, neşeyle oynadıklarını, yakın olduklarını ve aralarında özel bir bağ olduğunu ifade etmişlerdir (Hastings ve diğere, 2009).

Annelerin büyük çoğunluğu kardeşlerin birbirlerinin duygularını fark ettiklerini belirtmişlerdir. Kardeşlerin birbirlerinin duygu durumlarını fark etmediklerinde; otizmlili çocuğun fark etmesi, normal gelişim gösteren çocuğun fark etmesi ve her ikisinin fark etmesi için olmak üzere annelerin yaptıklarını üç başlık altında incelenmiştir. Annelerin kullandıkları başlıca yöntem bir kardeşe diğere kardeşin durumu ile açıklama yapmadır. Annelerin altısı ise kardeşlerin birbirlerinin duygularını fark etmeleri için bir şey yapmamaktadır.

Kardeşlerin birbirlerine sevgilerini en çok dokunma yoluyla ifade ettikleri görülmektedir. Anneler, kardeşlerin birbirlerine sevgilerini ifade etmeleri için en sık

yönerge vermeyi, bunun yanı sıra model olma ile açıklama yapmayı tercih etmektedirler. Anneler “hadi kardeşine sarıl, onu öp” gibi yönergelerle çocukları yönlendirmektedir. Araştırmaya katılan annelerden biri ise kardeşlerin sevgilerini ifade etmeleri için bir şey yapmamaktadır.

Kardeşler birbirlerine öfke ve kızgınlıklarını fiziksel (vurma, itme vs.) ya da sözlü (bağırma, kızma vs.) müdahale ile gösterdikleri görülmektedir. Annelerin kardeşlerin öfke ve kızgınlıklarını ifade etmeleri için en sık kullandığı yöntemin, normal gelişim gösteren çocukla konuşma olduğu görülmektedir. Annelerin kardeşlerin öfke kontrolünü sağlamakta zorlandıkları, özellikle otizmlili çocukla ilgili ne yapacaklarını bilmedikleri izlenimi edinilmiştir.

Normal gelişim gösteren çocuğun otizmlili kardeşi hakkında anneyle paylaşımlarında en çok hastalığı ve kardeşinin durumunu konuştuğu görülmektedir. Annelerin normal gelişim gösteren çocuklarıyla otizmlili çocukları hakkında konuşurken en çok dikkat ettikleri noktaların; otizmle ilgili bilgi verme ve otizmlili kardeşin olumlu özelliklerini ön plana çıkarma, kardeşlik bilinci kazandırma ve kardeşler arasındaki farklılığı anlatma olduğu görülmektedir.

5.1.5. Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Otizmlili Kardeşiyle İlgilenmesi İçin Yaptıkları

Annelerin Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Otizmlili Kardeşine Yeni Beceriler ve Davranışlar Göstermesi İçin Yaptıkları

Annelerin çoğu normal gelişim gösteren çocuklarının otizmlili çocuklarına yeni beceriler ve davranışlar gösterdiğini belirtmiştir. Annelerin sekizi ise normal gelişim gösteren çocuğun kardeşine örnek olmadığını ifade etmiştir. Normal gelişim gösteren çocuğun otizmlili kardeşine gösterdiği becerilerin neler olduğuna baktığımızda ağırlıklı olarak akademik beceriler ile öz bakım ve günlük yaşam becerileri karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra el sanatları ve el becerileri, oyun oynama, sosyal kurallar gibi beceriler görülmektedir. Annelerin çoğunluğu bu soruyu yanıtlarken normal gelişim gösteren çocuğun varlığının otizmlili çocuğun yeni beceri ve davranış

öğrenmesinde avantaj olduğunu, bu konuda normal gelişim gösteren çocuklarından çok destek aldıklarını ifade etmişlerdir.

Annelerin normal gelişim gösteren çocuğun otizmliliğine yeni beceri ve davranışlar göstermesi için en fazla kullandıkları yöntem normal gelişim gösteren çocuğa açıklamada bulunmadır. Annelerin dördü ise bir şey yapmamaktadır.

Normal Gelişim Gösteren Çocuğun Otizmliliğine Kardeşinin Günlük Gereksinimlerinin Karşılansında Annelerine Yardım Almak İçin Yaptıkları

Annelerin büyük çoğunluğu normal gelişim gösteren çocuklarından otizmlili çocuklarının günlük gereksinimlerini karşılamada yardım aldıklarını ve bu durumdan memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Anneler bu soruyu yanıtlarken normal gelişim gösteren çocuklarının yardımlarından gurur duyduklarını belirtmişlerdir. Anneler en çok otizmlili çocuğun öz bakım ve kişisel bakımında normal gelişim gösteren çocuklarından yardımlar aldıklarını bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra annenin olmadığı durumlarda normal gelişim gösteren çocuklar otizmlili kardeşlerine bakmakta ve onların kişisel ihtiyaçlarıyla ilgilenmektedirler. Benderix ve Sivberg (2007) yaptıkları araştırmada normal gelişim gösteren çocukların kardeşlerini tehlikeli durumlardan koruma, kendilerine ve başkalarına zarar vermelerini engellemek için kendilerini sorumlu hissettikleri sonucuna ulaşmıştır. Benderix ve Sivberg'in (2007) saptadıkları diğer önemli bir bulgu ise normal gelişim gösteren çocukların bazen engelli kardeşlerinin günlük bakımını sağlamalarından dolayı kendilerini ebeveyn rolünde hissetmeleri olmuştur.

Annelerin normal gelişim gösteren çocuklarından yardım almak için yaptıklarının neler olduğuna baktığımızda en çok kullanılan yöntem görev ve sorumluluk vermedir. Annelerden 1'i bu konuda herhangi bir şey yapmamaktadır.

5.1.6. Annelerin Kardeşler Arasındaki Çatışmaları Çözmek İçin Yaptıkları

Kardeşlerin kavga sebeplerine baktığımızda katılımcıların yarısının, otizmlili çocuğun normal gelişim gösteren kardeşinin eşyalarına zarar vermesinden kaynaklandığını belirttikleri görülmektedir. İkinci sık görülen çatışma sebebi ise elektronik araçların paylaşılabilmesi ve kullanım sırasına uymamasıdır.

Kardeşler arasındaki çatışma sıklığını annelerin yedisi her gün olarak ifade etmişlerdir. Annelerin büyük bölümü ise çatışmaların çok sık olmadığını söylemiştir. Bu sonuç, daha önce yapılan bazı araştırma sonuçlarına göre desteklenmektedir (Dewey ve Kaminsky, 2001; Zoylan, 2005), buna karşın Apalaiçi (1995) elde ettiği sonuç ile çelişmektedir. Dewey-Kaminsky (2001) ve Zoylan, (2005) otizmlili çocuk ve kardeşleri arasındaki çatışma sıklığının normal gelişim gösteren kardeşlere göre daha az olduğu sonucuna ulaşmışlar, Apalaiçi (1995) çatışma sıklığının otizmlili çocukların olduğu kardeşler arasında normal gelişim gösteren kardeşlere göre farklılaşmadığını saptamışlardır. Annelerden biri ise kardeşler arasında kavga çıktığında mutlu olduğunu, çünkü daha önce çocuklar arasında kavga olmadığını ve otizmlili çocuğun bir şeylere tepki vermesinin sevindirici olduğunu ifade etmiştir.

Kardeşler arasındaki kavgalar en çok annenin fiziksel ya da sözlü müdahalesiyle sona ermektedir. Kardeşler arasındaki kavga annenin müdahalesi yanında çocuklardan birinin ortamdaki ayrılması, ağlaması veya zarar verici davranışlarla sona ermektedir. Annenin fiziksel ya da sözlü müdahalesi kızma, azarlama, bağırma, vurma gibi davranışları içermektedir. Bu durum kardeşler arasındaki kavgaların sonlanmasında annelerin uygun davranışlar göstermedikleri sonucuna götürmektedir.

Annelerin kardeşler arasındaki bir gerilimin kavgaya dönüşmemesi için en sık kullandıkları yöntem fiziksel (vurma, çekip alma, ayırma) ve sözlü (kızma, azarlama vs.) müdahaledir. Annelerin en sık kullandığı yöntemin fiziksel ya da sözlü müdahale olması önemli bir bulgu olarak görülmekte ve bu konuda annelerin desteklenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Annelerin kardeşler arasındaki gerilimin kavgaya

dönüşmesini engellemede diğer sık kullandıkları yöntem ise çocukları farklı ortamlara almak olarak tespit edilmiştir.

Annelerin kardeşler arasında kavga çıktığında kavgaları nasıl çözdüklerine baktığımızda en sık yaptıkları normal gelişim gösteren kardeşle konuşmadır. İkinci olarak en sık yaptıkları ise sözlü ya da fiziksel müdahaledir. Kardeşleri farklı ortamlara alma, kardeşleri başka bir etkinliğe yöneltme davranışları az tercih edilen yöntemlerdir. Annelerden biri kardeşler arasındaki kavgalara karışmadıklarını ifade etmiştir. Annelerin kullandıkları dikkat çeken birkaç yöntem ise kavganın çözümü için babanın gelmesini bekleme ve otizmlili çocuğun isteklerini kabul etme (koşulsuz şartsız) davranışlarıdır.

Kardeşler arasındaki fiziksel şiddet içeren davranışlara rastlanma oranı yarıdan fazladır. Özellikle otizmlili çocuğun kardeşine yönelik fiziksel şiddet içeren davranışları görülmektedir. Bu sonuç Benderix ve Sivberg (2007) tarafından elde edilen normal gelişim gösteren çocukların sıklıkla otizmlili kardeşlerinin şiddet davranışlarından rahatsızlıklarını vurgulamaları ile uyumludur. Fiziksel şiddet impulsif ve kontrol edilemeyen nitelikte olması nedeniyle idare edilmesi güçtür (Benderix ve Sivberg, 2007). Annelerin bu tür davranışlarla karşılaştıklarında neler yaptıklarına baktığımızda en sık kullanılan yöntem fiziksel ve sözlü şiddet uygulamadır. İkinci sık kullanılan yöntem ise otizmlili çocuğa davranışının yanlış olduğunu anlatmadır. Annelerden biri bu tür davranışlar olduğunda karışmadıklarını ifade etmiştir. Annelerin fiziksel ve sözlü şiddet uygulaması onların bu tür davranışlarla nasıl baş edeceklerini bilmedikleri izlenimini oluşturmuştur.

Normal gelişim gösteren çocuğun otizmlili kardeşine yönelik sözel şiddet içeren davranışların olup olmadığına baktığımızda annelerin on yedisi olmadığını, on ikisi ise bu tür davranışların olduğunu ifade etmiştir. Anneler bu tür davranışlarla baş etmek için en sık fiziksel ve duygusal şiddet uyguladıklarını ifade etmişlerdir. Annelerden biri ise bu tür durumlarla karşılaştığında karışmadığını belirtmiştir.

Annelerin yirmi dördü normal gelişim gösteren çocuklarının otizmlı kardeşlerinin kayırıldığı duygusuna kapıldıklarını söylemişlerdir. Bu sonuç Apalaiçi'nin (1996) normal gelişim gösteren çocukların yaygın gelişimsel bozukluğu olan kardeşlerine annelerinin daha fazla sevgi gösterdiği bulgusu ile uyumludur. Annelerin normal gelişim gösteren çocuklarının kayırılma duygusuyla baş etmek için en sık başvurdukları yöntem otizmlı kardeşe neden daha farklı davrandığını anlatmaktır. Annelerden sadece biri bu konuda çocuğu için profesyonel yardım almaktadır. Annelerden biri ise bu durum nedeniyle normal gelişim gösteren çocuklarıyla yoğun çatışmalar yaşadıklarını ifade etmiştir.

Otizmlı çocuğun durumundan dolayı normal gelişim gösteren çocuğu ihmal etmemek için annelerin üçte biri çocuklarıyla birlikte alışverişe gitme, televizyon izleme, kitap okuma gibi etkinlikler ile özel zaman geçirmektedirler. Glasberg ve Haris (2003) normal gelişim gösteren çocukların ihmal edilmemesi için ebeveynlerin çocuklarıyla baş başa zaman geçirmesi ve onların sevdikleri etkinlikleri yapmanın önemini vurgulamaktadırlar. Annelerin üçü ise bu konuda bir şey yapmamaktadır. Annelerin bu soruyu yanıtlarken sık sık normal gelişim gösteren çocuklarını ihmal ettiklerini ve bunun üzüntüsünü çoğu zaman yaşadıklarını ifade etmeleri dikkat çekmiştir.

5.1.7. Annelerin Otizmlı Kardeş Hakkında Normal Gelişim Gösteren Kardeşle Paylaşımları

Normal gelişim gösteren çocukların yirmisi annesine kardeşlerinin durumlarıyla ilgili sorular sormaktadır. Atasoy (2002), normal gelişim gösteren çocuğun otizm hakkında bilgilenmek isteyip istememesi ile otizmlı kardeşine yönelik tutumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çocukların en fazla sorduğu sorular otizmin sebebi, kardeşinin iyileşip iyileşmeyeceği ve tedavisiyle ilgili sorulardır. Anneler bu soruları genel olarak cevaplamaktadırlar, ancak bu soruları kapsamlı olarak ve özel olarak konuşmadıkları izlenimi edinilmiştir. Daha çok çocuklarının kardeşleriyle ilgili sorularına kısa cevaplar vermeyi tercih ettikleri sorulmadığı sürece bu konuya girmekten kaçındıkları görülmüştür.

Otizimli çocukların problem davranışları karşısında normal gelişim gösteren kardeşleri fiziksel ve veya sözel şiddet göstermekte, ağlamakta, herhangi bir şey yapmamaktadır. Normal gelişim gösteren çocuklar otizimli kardeşlerinin problem davranışlarıyla baş etmekte zorlanmakta oldukları görülmektedir. Elde edilen bu sonuç önceki araştırmalarla da desteklenmektedir. Normal gelişim gösteren çocuklar otizimli kardeşlerinin garip ve saldırgan davranışlarının günlük yaşamlarını bozduğunu (Hastings ve diğerleri, 2009); en sık otizimli kardeşlerinin saldırgan davranışları ve öfke nöbetlerinden rahatsız olduklarını (Ross ve Cuskelly, 2006); sıklıkla kardeşlerinin problem davranışlarından rahatsız olduklarını, evlerinde bazı zamanlar kendilerini güvende olmadıkları ve savunmasız hissettiklerini, odalarında yalnız olduklarında veya kapılarını kilitlediklerinde kendilerinin daha iyi olduklarını ifade etmişlerdir (Benderix ve Sivberg, 2007).

Anneler ise normal gelişim gösteren çocuklarına kardeşlerinin problem davranışlarıyla baş etmesi için en sık nasıl davranması gerektiğini açıklama ile görmezden gelmelerini-yapacak bir şey olmadığını önermektedirler. Annelerin normal gelişim gösteren çocuklarına önerdikleri nasıl davranmaları gerektiği konusundaki açıklamaların, normal gelişim gösteren çocukların otizimli kardeşlerinin problem davranışları karşısındaki tutumlarına bakıldığında yeterli ve işlevsel olmadığı izlenimi edinilmiştir. Yine annelerin sorulara verdikleri cevaplardan ikinci olarak en sık kullanılan yöntemin görmezden gelme-yapacak bir şey olmadığını önermeleri bu konuda önemli bir sorunun olduğunu düşündürmektedir. Annelerin dördü ise bu konuda bir öneride bulunmamaktadır.

Normal gelişim gösteren çocukların büyük bir bölümü çevreden kardeşleriyle ilgili gelen soruları yanıtlamaktadırlar. Bu durum Benderix ve Sivberg (2007) elde ettiği araştırma sonuçlarıyla farklılık göstermektedir. Benderix ve Sivberg (2007) araştırmalarında normal gelişim gösteren çocukların eve otizimli kardeşleri olduğu için arkadaşlarını çağırmak istemediklerini bunun sebebinin ise otizimli kardeşin anormal davranışları, şiddet davranışlarıyla ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Yine aynı araştırmada normal gelişim gösteren çocukların bazıları otizimli bir kardeşleri olduğunu okuldaki arkadaşlarına söylememektedirler. Ancak araştırmaya katılan

annelerin dördü çocuklarının açıklama yamadığını veya açıklama yamaktan kaçındıklarını ifade etmişlerdir. Hastings ve arkadaşları (2009) yaptıkları araştırmada; kardeşler diğer kişilerin bilgisizliği, önyargıları, yanlış anlamaları ve çevreden gelen sorulardan rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Kardeşler bu tür tepkiler karşısında kendilerini kızgın, utanmış ve gergin hissettiklerini belirtmişlerdir. Akranlarının ve diğer kişilerin tepkileri ve kardeşlerinin durumlarını açıklamanın gerekmesi nedeniyle kendilerini kızgın, frusture ve utanmış hissettiklerini söylemişlerdir (Hastings ve diğerleri, 2009).

Normal gelişim gösteren çocuklar çevreden gelen soruları yanıtlarken en çok kardeşlerinin otistik, engelli, hasta veya özürlü olduğunu söylemektedir. Annelerin çevreden gelen soruları yanıtlamaları için çocuklarına önerilerine baktığımızda otistik veya rahatsız olduğunu söylemesi, kardeşin davranışlarındaki farklılığı ya da sorunlarını anlatması, utanmadan anlatması karşımıza çıkmaktadır. Dikkat çeken bir nokta ise annelerin yedisinin çocuklarına nasıl bir öneride bulunacağını bilemediğini ifade etmiş olmasıdır.

5.2. Öneriler

Araştırma bulgularına dayanarak uygulamaya ve ilerideki araştırmalara yönelik önerilerde bulunulabilir.

5.2.1. Uygulamaya Yönelik Öneriler

1. Otizmli çocuklar ve normal gelişim gösteren çocukların kardeş ilişkileri konusunda annelere yönelik eğitim programları geliştirilebilir.
2. Annelerin normal gelişim gösteren çocuklarının ilgi ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaları yönünde eğitimler hazırlanabilir.
3. Anneler kardeşler arasında oyun etkileşiminin geliştirilmesi için desteklenebilir.

4. Anneler kardeşler arasında birlikte zaman geçirme davranışının gelişmesi için desteklenebilir.
5. Anneler kardeşler arasındaki çatışmaların çözümü konusunda desteklenebilir.
6. Normal gelişim gösteren çocuklar, otizmlı kardeşlerinin problem davranışlarıyla nasıl baş edecekleri konusunda desteklenebilir.
7. Normal gelişim gösteren çocuklar kardeşlerinin engelinden dolayı toplumda ve evde yaşadıkları sorunlardan dolayı duygusal olarak desteklenebilir.
8. Otizmlı çocukların sosyal gelişimini desteklemek için kardeşlerle birlikte evde ailelere uygulayabilecek programlar hazırlanabilir.

5.2.2. İlerideki Araştırmalara Yönelik Öneriler

1. Otizmlı ve normal gelişim gösteren çocukları olan annelerin kardeş ilişkisini düzenlemede rolü üzerine gözleme dayalı vaka çalışmaları yapılması,
2. Otizmlı çocuklar ve kardeşlerinin ilişkisini düzenlemede annenin rolü üzerine boylamsal çalışmalar yapılarak ayrıntılı bilgi edinilmesi,
3. Okul öncesi yaşta otizmlı ve normal gelişim gösteren çocuğu olan annelerle aynı araştırmanın yapılması
4. Otizmlı çocuklar ve normal gelişim gösteren kardeşlerin ilişkisini düzenlemede annelere beceri öğreten araştırmaların yapılması,
5. Normal gelişim gösteren çocukların kendileriyle kardeşlik ilişkisini, bu ilişkide karşılaştıkları sorunları ve bu sorunları nasıl çözdüklerini içeren araştırmaların yapılması,

6. Katılımcıların normal gelişim gösteren çocuklarıyla kardeşlik ilişkisiyle ilgili bir araştırma yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Abramovitch, R., Corter, C., Lando, B. (1979). Sibling Interaction In The Home. *Child Development, 50*, 997- 1003.

Abramovitch, R., Pepler D. J.; Corter, C. (1981). Sibling Interaction in the Home: A Longitudinal Study. *Child Developmet,52*, 344- 1347.

Abramovitch, R.; Corter C.; Pepler, D. J.(1983). The Role of the Mother in Sibling Interaction. *Child Development, 54*, 1599- 1605.

Abramovitch, R., Corter C., Pepler D.J., Stanhope L.(1986). Sibling and Peer Interaction: A Final Follow-Up And A Comparison Erindale College, University Of Toronto. *Child Development, 57*, 217- 229.

Abramovitch R., Stanhope L., Pepler D.,Cortier C.(1987). The Influence Of Down's Syndrome On Sibling Interaction. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 28(6)*, 865- 879.

Ascione, F. R., Summers, C., Summers, M. (1988). *An Investigation Of Four Dimension Of Siblings' Relationships Of Handicapped/Nonhandicapped Sibling Dyads: Phase 1. Final.Report.*Department of Psychology and Early Intervention Research Institute. Utah State University, Logan. <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED308640.pdf> adresinden 07.04.2009 tarihinde alınmıştır.

Ahmetoğlu, E. (2004). *Zihinsel engelli Çocukların Kardeş İlişkilerinin Anne ve Kardeş Algularına Göre Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi.* Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Apaliçi, V. (1996). *Psychological Adjustment and Sibling Relationships of Older Brothers and Sisters of Children with Pervasive Developmental Disorders*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bogaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aral, N., Gürsoy, F. (2009). *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*. İstanbul: Morpa Yayınları.
- Artan İ., Bayhan P. S. (2007). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*. İstanbul: Morpa Yayınları.
- Atasoy, S. (2002). *Otistik Kardese Sahip Normal Gelişim Gösteren Çocukların, Otizme İlişkin Bilgi Düzeyleri ile Otistik Kardeşlerine Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bagenholm, A., & Gillberg, C. (1991). Psychosocial Effects on Siblings of Children With Autism and Mental Retardation: A Population-based Study. *Journal of Mental Deficiency Research*, 35, 291-307.
- Balcı, A. (2004). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Baker, B. L., Blacher, J., Eisenberg, L. (1998). Siblings of Children with Mental Retardation Living at Home or in Residential Placement. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39 (3), 355-363
- Benderix, Y., & Sivberg, B (2007). Siblings Experiences of Having a Brother or Sister With Autism and Mental Retardation: A Case Study of 14 Siblings From Five Families. *Journal of Pediatric Nursing*, 22(5).
- Boucher, J., & Mascha, K. (2006). Preliminary Investigation Of A Qualitative Method Of Examining Siblings' Experiences Of Living With A Child With Asd. *The British Journal of Developmental Disabilities*, 52 (102), 19-28.

- Buhrmester, D., Furman, W. (1985). Children's Perceptions Of The Qualities Of Sibling Relationships. *Child Development*, 56, 448- 461.
- Buhrmester, D., Furman, W. (1990). Perceptions of Sibling Relationships during Middle Childhood and Adolescence. *Child Development*, 61, 1387- 1398
- Burke, E. (2004). *Brothers and Sisters of Children with Disabilities*. London and New York: Jessica Kingsley Publishers.
- Caro, P., & Derevensky, J. (1997). An Exploratory Study Using The Sibling Interaction Scale: Observing Interactions Between Siblings With And Without Disabilities. *Education and Treatment of Children*, 20 (4), 383-403.
- Cuskelly, M., & Ross, P. (2006), Adjustment, Sibling Problems And Coping Strategies Of Brothers And Sisters Of Children With Autistic Spectrum Disorder. *Journal Of Intellectual & Developmental Disability*, 31(2), 77-86
- Dallas, E., Stevenson, J., & McGurk, H. (1993a). Cerebral-palsied children's interactions with siblings-I: Influence of severity of disability, age, and birth order. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 34, 621-647.
- Dallas, E., Stevenson, J., & McGurk, H. (1993b). Cerebral-palsied Children's Interactions with Siblings-II: Interactional Structure. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 34, 649-671.
- Darıca, N., Abidoğlu, Ü., ve Gümüşcü, ř. (2002). *Otizm ve Otistik Çocuklar*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Dere, N. (2009). *Annelerin Otistik Çocuklarını Kabul Etmeleri ile Otistik Çocukların Kardeşlerinin Kardeşlerini Kabulü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Dönmezer, İ. (1999). *Ailede İletişim ve Etkileşim*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Dunn, J. (1983). Sibling Relationships İn Early Childhood. *Child Development*, 54, 787- 811
- Dunn, J. (1988). Annotation Sibling Influences On Childhood Development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 29 (2), 119
- Dunn, J. (1995). *İkinci Çocuk*. (H., Aşuroğlu,Çev.) İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- Dubrow, L. V., & Howe, N. (1999). Parental Play Styles and Sibling Interaction During a Problem-solving Task. *Infant and Child Development*, 8, 101–115
- Eripek, S. (1996). *Zihin Engelli Çocuklar*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- El-Ghoroury, N. H.; Romanczyk, R. G. (1999). Play Interactions Of Family Members Towards Children With Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 29, 249-258.
- Fisman, S.; Wolf L.; Ellison D.; Freeman T. (2000). A Longitudinal Study of Siblings of Children With Chronic Disabilities. *Canadian Journal of Psychiatry*, 45, 369-375.
- Gander M.J.; Gandiner H.W. (1993). *Çocuk ve Ergen Gelişimi* (Çeviri: A.Dönmez, N.Çelen, B.Onur). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Gath, A.; Gumley D. (1987). Retarded Children And Their Siblings. *Journal Child Psychology and Psychiatry*, 28 (5), 715-730
- Giallo, R.; Gavidia-Payne, S. (2006). Child, Parent And Family Factors As

Predictors Of Adjustment For Siblings Of Children With A Disabilit. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50, 937- 948.

Glasberg, B. A., & Harris, S. L. (2003). *Siblings of Children with Autism A Guide for Families*. Bethesda: Woodbine House.

Hannah, M. E., & Midlarsky, E. (2005). Helping By Siblings Of Children With Mental Retardation. *American Journal On Mental Retardation*, 110 (2), 87–99.

Hastings, R. P. (2003). Brief Report: Behavioral Adjustment of Siblings of Children with Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 33(1).

Hastings R. P., Petalas M. A., Nash S., Dowey A.,& Reilly D. (2009). "I Like That He Always Shows Who He Is": The perceptions and experiences of siblings with a brother with autism spectrum disorder. *International Journal of Disability, Development and Education*, 56, 381 - 399

Helping Siblings Understand Autism and Encouraging Positive Relationships.

Prepared By: Jenie Mathew, B.S.W., R.S.W. Sylina Leong, B.S.W., R.S.W. & Sandra White, B.A. Society for Treatment for Treatment of Autism, 2002. <http://www.autism.ca/siblings.pdf> adresinden 05.03.2009 tarihinde alınmıştır.

Jefferson, M. (2007). Linkages Between Family Cohesion And Sibling Relationships *In Families Raising A Child With A Disability*. Unpublished Master Thesis, Brigham Young University, Utah, USA

Kaminsky, L., & Dewey, D.(2001). Siblings Relationships of Children with Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 31(4), 399-410.

Kırkinciöglü, M. (2003). *Çocuk Ruh Sağlığı* (1.baskı).İstanbul:Ya-Pa.

- Kojima, Y. (2000). Maternal Regulation of Sibling Interactions in the Preschool Years: Observational Study in Japanese Families. *Child Development*, 71 (6), 1640-1647
- Korkmaz B. (2001). Otizm: Başlıca Davranış Sorunları ve Pratik Yaklaşım. *Yeni Symposium*, 39 (1), 26-34.
- Kuloğlu-Aksaz, N. (1990). Otistik Çocukların ve Öğretilbilir Zihinsel Özürlü Çocukların Anne-Babalarının Kaygı Düzeyleri. *Psikoloji Dergisi*, 7, 25, 14-20.
- Kuş, E. (2003). *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri* (1.baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Küçükler, S. (1993). Özürlü Çocuk Ailelerine Yönelik Psikolojik Danışma Hizmetleri. *Özel Eğitim Dergisi*, 1(3), 23-29.
- Lewis C.; Knott F.; Williams, T. (1995), Sibling Interaction of Children with Learning Disabilities: A Comparison of Autism and Down's Syndrome, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36 (6), pp. 965- 976
- Lewis C., Knott F., & Williams, T. (2007), Sibling Interaction of Children with Autism: Development Over 12 Months *Journal of Autism Developmental Disorder*, 37, 1987–1995
- Lobato, D., Miller, C. T., Barbour, L., & et al. (1991). Preschool siblings of handicapped children: Interactions with mothers, brothers, and sisters. *Research in Developmental Disabilities*, 12, 387–399.
- Meyers, C., & Vipond J. (2005). Play and Social Interactions Between Children with Developmental Disabilities and Their Siblings: A Systematic Literature Review, *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics*, 25(1/2).

- McGillicuddy-De Lisi, A. V. (1993). Sibling interactions and children's communicative competency. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 14, 365- 383.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative Research and Case Study Applications in Education: Revised and Expanded from I Case Study Research in Education / I (Jossey Bass Education Series)*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- Oktaý, A.(2000). *Yaşamın Sihirli Yılları: Okulöncesi Dönem* (2. baskı).İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Orsmond, G. I., & Seltzer, M. M. (2007a). Siblings Of Individuals With Autism or Down Syndrome: Effects On Adult Lives, *Journal of Intellectual Disability Research*, 51, 682–696
- Orsmond, G. I., & Seltzer, M. M (2007b),Siblings Of Individuals With Autism Spectrum Disorders Across The Life Course. *Mental Retardation And Developmental Disabilities Research Reviews*, 13, 313 – 320.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evulation Methods*. California:Sage Publications.
- Pilowsky, T., Yirmiya, N., Doppelt, O., Gross-Tsur, V., & Shalev, R. S (2004). Social and emotional adjustment of siblings of children with autism, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45 (4) ,855–865.
- Seidman, I. (2006). *Interviewing As Qualitative Research: A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. Teachers College Pres. Columbia University. New York and London. (Third Edition).

Stocker, C., Dunn, J., & Plomin, R. (1989). Sibling Relationships: Links with Child Temperament, Maternal Behavior, and Family Structure. *Child Development*, 60, 715-727.

Stoneman, Z., Brody, G.H, Davis, C.H.& et al. (1987). Mentally retarded children and their older siblings: naturalistic in-home observations. *American Journal of Mental Retardation*, 92, 290 –298.

Stoneman, Z., Brody, G. H., & Davis, C. H. (1989). Role Relations Between Children Who Are Mentally Retarded and Their Older Siblings: Observations in Three In-Home Contexts. *Research in Developmental Disabilities*, 10, 61-76.

Stoneman, Z. (2001). Supporting Positive Sibling Relationships During Childhood. *Mental Retardation And Developmental Disabilities Research Reviews*, 7, 134–142

Stoneman, Z., & Rivers, J. W. (2003). Sibling Relationships When a Child Has Autism: Marital Stress and Support Coping. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 33(4), 383-394.

Strain, P.S., & Danko, C.D. (1995). Caregivers Encouragement of Positive Intreaction Between Preschoolers With Autism and Their Siblings. *Journal of Emotional & Behavioral Disorders*, 3 (1), 2-12.

Sibling Perspectives: Guidelines for Parents. (2006). <http://www.iidc.indiana.edu/pageId=377>. Web adresinden 20.04.2009 tarihinde alınmıştır.

'Supporting Siblings' When a Brother or Sister has a Disability or Chronic Illness.

Association for Children with a Disability. (2003). www.acd.org.au/siblings/content/supporting_siblings.pdf Web adresinden 12.01.2010 tarihinde alınmıştır.

- Şenel, G.H.(1995). Yetersizliğe Sahip Kardeşi Olanlarla, Olmayanların Yetersizliğe Yönelik Tutumları ve Kaygı Düzeyleri Yönünden Karşılaştırılması. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(1), 33-39.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2008). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınları.
- Varol, N. (2005). *Aile Eğitimi*. Ankara Kök Yayınevi.
- Vliem, S. J. (2009). *Adolescent Coping and Family Functioning in the Family of a Child with Autism*. Unpublished Doctor of Philosophy (Nursing), The University of Michigan, USA.
- Wing, L. (2005). *Otizm El Rehberi*.(S., Kunt, Çev.) İstanbul:Doğan Kitap (Eserin aslının basım tarihi 1996).
- Yavuzer, H. (2003). *Çocuğu Tanımak ve Anlamak* (3. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2005). *Ana-Baba ve Çocuk* (18. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, G.B. (2005). *Farklı Engel Grubundan Engelli Kardeşe Sahip Çocukların Kardeş İlişkileri ile Kardeşlerini Kabullemeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yörükoğlu, A. (2010). *Çocuk Ruh Sağlığı*. (30. baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zoylan, E. O. (2005). *Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Bireylerin Kardeş İlişkilerinin Belirlenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKLER

Ek- 1 Kodlama Anahtarı

2.a. Kardeşlerin birlikte yaptığı etkinlikler

2.a.1. Kardeşlerin evde birlikte yaptıkları etkinlikler

- 2.a.1. 1. Oyun oynama
- 2.a.1. 2. Sohbet etme
- 2.a.1. 3. Akademik çalışmalar yapma
- 2.a.1. 4. Televizyon ve film izleme (çizgi film vs.), bilgisayar
- 2.a.1. 5. Dans etme, müzik dinleme
- 2.a.1. 6. Temel gereksinimlerini birlikte yapma
- 2.a.1. 7. Kavga etme
- 2.a.1. 8. Evde birliktelik yok

2.a.2. Kardeşlerin ev dışında birlikte yaptıkları etkinlikler

- 2.a.2.1. Oyun oynama
- 2.a.2.2. Piknik yapma
- 2.a.2.3. Tatil yapma/denize girme
- 2.a.2.4. Lunapark, parka gitme
- 2.a.2.5. Alışveriş merkezi, bakkal, market vs. gitme
- 2.a.2.6. Bahçeye çıkma
- 2.a.2. 7. Kardeşini okula götürme
- 2.a.2. 8. Lokantaya gitme
- 2.a.2. 9. Ev dışında birliktelik yok

2.b. Kardeşlerin birlikte zaman geçirme sıklığı

- 2.b.1. Her gün- her zaman
- 2.b.2. Çok az-pek değil-çok sık değil
- 2.b.3. Hafta sonları ve tatiller
- 2.b.4. Akşamları
- 2.b.5. Sabahları kahvaltıda
- 2.b.6. Evde oldukları saatlerde-fazla değil
- 2.b.7. Çok ender

2.c. Annenin kardeşler arasında birlikte zaman geçirmenin gelişmesi için yaptıkları

- 2.c. 1. Ortamda bulunma ve kardeşlerin davranışlarını yönlendirme
- 2.c. 2. Kardeşlere sözel yönerge verme
- 2.c. 3. Normal gelişim gösteren çocuğa otizmlili kardeşinin engelini neden olduğu durumlarla ilgili açıklama yapma
- 2.c. 4. Fiziksel ortamı düzenleme
- 2.c. 5. Kardeşlere yapabilecekleri etkinlik önerme
- 2.c. 6. Kardeşlerin birlikte oynamaları için materyal sunma
- 2.c. 7. Çocuklarla birlikte zaman geçirme ve oyun oynama
- 2.c. 8. Ödül sunma
- 2.c. 9. Normal gelişim gösteren çocuğun otizmlili kardeşiyle ilgili şikayet ve olumsuz sözlerini önleme
- 2.c. 10. Normal gelişim gösteren çocuk için psikolog desteği alma

- 2.c. 11. Karışmama
- 2.c.12. Kardeşlerin birlikte vakit geçirmesini engelleme

2.d. Annenin çocuklarıyla birlikte yaptığı etkinlikler

- 2.d. 1. Temel gereksinimleri birlikte karşılama
- 2.d. 2. Ev becerilerini birlikte yapma
- 2.d. 3. Televizyon, film vs. izleme veya müzik dinleme-dans etme
- 2.d.4. Akademik çalışmalar yapma
- 2.d. 5. Oyun oynama
- 2.d.6. Alış-veriş merkezleri ve yemek yeme yerlerine birlikte gitme
- 2.d.7. Sinema, tiyatro vs. gitme
- 2.d.8. Tatil yapma/deniz/havuza gitme
- 2.d.9. Yürüyüş yapma/ Piknik yapma/ Parka gitme
- 2.d.10. Ev ziyaretine gitme
- 2.d.11. Annenin çocuklarla herhangi bir etkinlik yapmaması

3.a. Kardeşlerin birlikte oynadıkları oyunlar

- 3.a.1. Kurallı Oyunlar
- 3.a.2. Yapı-İnşa Oyunları
- 3.a.3. Sembolik Oyun
- 3.a.4. Dışarıda oynanan oyunlar
- 3.a.5. Bilgisayar ve Ateri Oyunları
- 3.a. 6. İşlevsel oyunlar

3.b. Kardeşlerin birlikte oynama sıklığı

- 3.b.1. Her gün
- 3.b.2. Hafta sonu ve tatiller
- 3.b.3. Akşamları
- 3.b.4. Arada bir
- 3.b.5. Sık değil
- 3.b.6. Haftada üç kez
- 3.b.7. Normal gelişim gösteren kardeşin zamanı oldukça
- 3.b.8. Oynamazlar

3.c. Ana başlık.

3.d. Annenin Kullandığı Oyunlar

- 3.d.1. Sembolik oyunlar
- 3.d.2. Kurallı oyunlar
- 3.d.3. İşlevsel oyunlar
- 3.d.4. Yapı inşa oyunları
- 3.d.5. Annenin kullandığı oyun yok.

3.e. Kardeşlerin birlikte oynamaları için annelerin kullandığı oyun ortamları

- 3.e.1. Ev ve evin bölümleri
- 3.e.2. Evin içinde spesifik alanlar
- 3.e.3. Park
- 3.e.4. Bahçe
- 3.e.5. Balkon
- 3.e.6. Deniz Kenarı
- 3.e.7. Mesire

3.f. Kardeşlerin birlikte oynamaları için annelerin kullandığı materyaller

- 3.f.1. Müzik aletleri
- 3.f.2. Yapı –İnşa oyuncakları
- 3.f.3. El işlerini geliştiren oyuncaklar
- 3.f.4. Oyun malzemeleri
- 3.f.5. Ev ve mutfak araç gereçleri
- 3.f.6. Güncel kahramanlar ve malzemeler
- 3.f.7. Spesifik Oyuncaklar
- 3.f.8. Laptop
- 3.f.9. Hareketli Oyuncaklar
- 3.f.10. Otizmlı çocuğun oyuncaklara ilgisi yok
- 3.f.11. Diğer

3.g. Annelerin çocuklarıyla birlikte oynadığı oyunlar

- 3.g.1. Kurallı Oyunlar
- 3.g.2. İşlevsel oyunlar
- 3.g.3. Sembolik Oyunlar
- 3.g.4. Yapı inşa oyunları
- 3.g.5. Oyun oynamayız

3.h. Annenin normal gelişen kardeşin kendi oyunlarına otizmlı kardeşini dahil etmesi için yaptıkları

- 3.h.1. Normal gelişim gösteren çocukla kardeşiyle oynaması için konuşma
- 3.h.2. Kardeşlerin birlikte oynayabilecekleri oyunlara otizmlı çocuğu katma
- 3.h.3. Otizmlı çocuğa nasıl oynayabileceği konusunda model olma
- 3.h.4. Oyun ortamı oluşturma
- 3.h.5. Kardeşlerin birlikte oynayabilecekleri durumlarda materyal verme
- 3.h.6. Annenin çocuklara oyun veya etkinlik önermesi
- 3.h.7. Normal gelişim gösteren çocuğu övme veya ödül sunma
- 3.h.8. Normal gelişim gösteren çocuğa sözel yönerge verme
- 3.h.9. Bir şey yapmama

3.i. Annenin otizmlı çocuğunun kardeşiyle oyun oynayabilmesi oyunlarla ilgili öğrettikleri

- 3.i.1. Nasıl oynanacağını, oyun kurallarını veya oyun öğretme

- 3.1.2. Oyun başlatma ve oyunu sürdürme
- 3.1.3. Oyun için fiziksel ortam sağlama
- 3.1.4. Otizmlı çocuğun duygu ve davranışlarını kontrol etmesini sağlama
- 3.1.5. Çocuklarla birlikte oyun oynama ve model olma
- 3.1.6. Oyunda çocuklarını sıra almasını sağlama
- 3.1.7. Otizmlı çocuğu oyun arkadaşlarının arasına katma,oyunları izlemesi için çağırma
- 3.1.8. Oyuncak alma
- 3.1.9. Otizmlı çocuğu teşvik etme
- 3.1.10. Bir şey yapmama
- 3.1.11. Otizmlı çocuğa kardeşiyle oynaması için ödül sunma

4.a. Paylaşma

- 4.a.1. Kardeşler birbirleriyle eşyalarını paylaşırlar
- 4.a.2. Normal gelişim gösteren çocuk kardeşiyle eşyalarını paylaşmaz
- 4.a.3. Otizmlı çocuk kardeşiyle eşyalarını paylaşmaz
- 4.a.4. Kardeşler eşyalar birbirleriyle eşyalarını paylaşmaz.

4.b. Paylaşma davranışının gelişimi için annelerin yaptıkları

- 4.b. 1. Annenin kendisinin paylaşması
- 4.b.2. Kardeşlere paylaşmalarının gereğini açıklama
- 4.b.3. Örnek vererek açıklama yapma
- 4.b.4. Sözel ve fiziksel şiddet uygulama
- 4.b.5. Eşyaların kullanımını sıraya koyma
- 4.b.6. Kardeşlere yiyecek ve etkinlik ödülü sunma
- 4.b.7. Kardeşlere eşit davranma
- 4.b.8. Annenin çocuklarının eşyalarını ortak kullanması
- 4.b.9. Herhangi bir şey yapmama

5.a. Kardeşlerin birbirlerine yönelik duyguları

5.a.1. Otizmlı çocuğun normal gelişim gösteren kardeşine yönelik duyguları

- 5.a.1. Sevgi
- 5.a.2. Bağlılık (Yanında olmasını isteme)
- 5.a.3. Kardeşine imrenme ve onun gibi olmak isteme
- 5.a.4. Uzakta olunca özleme
- 5.a.5. Kıskanma
- 5.a.6. Annenin otizmlı çocuğunun kardeşine yönelik duygularını tanımlayamaması
- 5.a.7. Koruyucu
- 5.a.8. Saygılı (kardeşini kardeş olarak kabullenme)

5.a.2. Normal gelişim gösteren çocuğun otistik kardeşine yönelik duyguları

- 5.a.2. 1. Sevgi
- 5.a.2. 2. Soğuk
- 5.a.2. 3. Sahiplenme, koruma ve sorumluluk
- 5.a.2. 4. Kıskançlık
- 5.a.2. 5. Severler ama otizmlı kardeşin davranışlarından rahatsızlık duyma

- 5.a.2. 6. Uzakta olduğunda özleme
- 5.a.2. 7. Nefret etme
- 5.a.2. 8. Otizmlı kardeşinin durumuna üzölme ve acıma
- 5.a.2.9. Kardeşiyile ilgili sosyal çevreden gelen soru ve yorumlardan rahatsız olma, utanma
- 5.a.2.10. Otizmlı kardeşinin geleceğine yönelik kaygı duyma
- 5.a.2.11. Otizmlı kardeşine karşı anlayışlı davranma ve farklılığını kabullenme

5.b. Bir kardeşin diğerkardeşin kızgın ya da sevinçli olduğunu fark etmesi

- 5.b.1. Kardeşler birbirlerinin duygu durumlarını fark ederler
- 5.b.2. Kardeşler birbirlerinin duygu durumlarını fark etmezler
- 5.b.3. Normal gelişim gösteren çocuk fark eder otizmlı kardeşin fark edip etmeyeceğini anlayamama
- 5.b.4. Normal gelişim gösteren çocuk kardeşinin duygu durumunu fark eder, otizmlı çocuk fark etmez.
- 5.b.5. Otizmlı çocuk kardeşinin duygu durumunu fark eder normal gelişim gösteren çocuk fark etmez

5.c. Annenin bir kardeşin diğerkardeşin kızgın ya da sevinçli olduğunu fark etmesi için yaptıkları

5.c.1. Annenin otizmlı çocuğunun kardeşinin kızgın ya da sevinçli olduğunu fark etmesi için yaptıkları

- 5.c.1.1. Otistik kardeşe normal kardeşin durumunu veya duygusunu açıklama
- 5.c.1. 2. Otistik kardeşe müdahale etme ve tutma

5.c.2. Annenin normal gelişim gösteren çocuğunun kardeşinin kızgın ya da sevinçli olduğunu fark etmesi için yaptıkları

- 5.c.2.1. Otizmlı kardeşin durumu, davranışları ve duygularıyla ilgili açıklama yapma
- 5.c.2.2. Normal gelişim gösteren çocuğa otizmlı kardeşinin kızgınlığı geçene kadar uzak durmasını söyleme
- 5.c.2.3. Normal gelişim gösteren çocuğa otizmlı kardeşi kızgın olduğunda sevdiği şeylerle yaklaşmasını önerme
- 5.c.2.4. Normal gelişim gösteren çocuğa otizmlı kardeşinin davranışlarını tolere etmesini önerme
- 5.c.2.5. Normal gelişim gösteren çocuğu azarlama

5.c.3. Annenin çocukların birbirlerinin kızgın ya da sevinçli olduklarını fark etmeleri için her iki kardeşe yönelik davranışları

- 5.c.3.1. Kardeşlerin her birine açıklama yapma
- 5.c.3.2. Kardeşleri farklı mekanlara alma
- 5.c.3.3. Kardeşleri belli etkinliklere yönlendirme
- 5.c.3.4. Kardeşlerin birbirlerinin duygu durumlarıyla ilgili yönlendirme ve geri bildirimde bulunma
- 5.c.3. 5. Sevgi ifade etme yolunu gösterme
- 5.c.3. 6. Barışmalarını sağlama

5.c.4. Annenin çocukların birbirlerinin kırgın ya da sevinçli olduklarını fark etmesi için herhangi bir şey yapmaması

5.c.4.1. Herhangi bir şey yapmama

5.d. Kardeşlerin birbirlerine ilgi, sevgi ve şefkatlerini gösterme biçimleri

5.d.1. Dokunma yoluyla sevgilerini ifade etme

5.d.2. Sözel olarak sevgilerini ifade etme

5.d.3. Birlikte etkinlik yapma

5.d.4. Jest ve mimiklerle ifade etme

5.d.5. Hediye alma

5.d.6. Zıplama

5.d.7. İlgi gösterme

5.e. Annenin çocukların birbirlerine sevgilerini, ilgilerini ve şefkatlerini ifade etmeleri için yaptıkları

5.e.1. Çocuklara sevgilerini ifade ederken dozunu ayarlaması için açıklama yapma

5.e.2. Normal gelişim gösteren çocuğa kardeşine neden sevgisini göstermesi gerektiğini açıklama

5.e.3. Normal gelişim gösteren çocuğun otizmli kardeşine ödül vermesini önerme

5.e.4. Normal gelişim gösteren çocuğuna otistik kardeşin davranışları ve duygularıyla ilgili açıklama yapma

5.e.5. Kardeşlere sözel yönerge verme

5.e.6. Annenin sevgisini sözel veya fiziksel olarak ifade ederek model olması

5.e.7. Annenin her bir çocuğa sevgisini eşit göstermesi

5.e.8. Kardeş ilişkisini pekiştirme veya kardeş olduklarını gösterme

5.e.9. Bir şey yapmama

5.f. Kardeşlerin birbirlerine öfkelerini ifade etme biçimleri

1. Otizmli çocuğun kardeşine yönelik öfkelerini ifade etmesi

5f.1.1. Fiziksel veya sözlü müdahalede bulunma

5f.1.2. Nesne fırlatma

5f.1.3. Ağlama

5f.1.4. Kendine zarar verme

5f.1.5. Kardeşinden uzak durma

5f.1.6. Bir şey yapmama

2. Normal gelişim gösteren çocuğun kardeşine yönelik öfkelerini ifade etmesi

5f.2.1. Fiziksel veya sözlü müdahalede bulunma

5f.2.2. Nesne fırlatma

5f.2.3. Ağlama

5f.2.4. Kardeşinden uzak durma veya uzaklaşma

5f.2.5. Anneden yardım isteme

5f.2.6. Anneyi suçlama

5.g. Annenin çocuklarının birbirlerine öfke ve kızgınlıklarını ifade etmesi için yaptıkları

5.g.1. Normal gelişim gösteren çocuğa otistik kardeşinin öfkesi geçene kadar yanına gitmemesini önerme

5.g.2. Barıştırma

5.g.3. Konuşarak ve ya fiziksel olarak kardeşleri birbirlerinden ayırma veya kardeşleri farklı ortamlara alma

5.g.4. Otizmlilik çocukla davranışlarının kardeşini nasıl etkilediği veya davranışlarının sebebi ile ilgili konuşma

5.g.5. Normal gelişim gösteren çocuğuyla davranışlarının otistik kardeşini nasıl etkileyeceğini, kardeşin engelini hatırlatarak, örnek vererek açıklama yapma, nasıl davranması gerektiğini söyleme

5.g.6. Kardeşlere öğüt verme

5.g.7. Kardeşlerin duygu ve davranışlarıyla ilgili paylaşımda bulunma

5.g.8. Kardeşleri sözel veya fiziksel şiddet uygulama

5.g.9. Annenin otizmlilik çocuğu hatası olduğunda çocuğu görmezden gelmesi

5.g.10. Normal gelişim gösteren çocuğun duygularıyla ilgilenme

5.g.11. Herhangi bir şey yapmama

5.h. Normal gelişim gösteren kardeşin otistik kardeşine yönelik duyguları hakkında anne ile paylaşımları

5.h.1. Kardeşinin diğer kardeşler gibi olmasını yönelik özlemini paylaşma

5.h.2. Üzerindeki sorumluluk veya kendisinin ihmal edildiğini ifade etme

5.h.3. Hastalığın ve kardeşinin durumunu sorgulama ve konuşma

5.h.4. Sosyal çevreden gelen tepkiler hakkında konuşma

5.h.5. Kardeşine yönelik kıskançlık ve sevgi duygularını paylaşma

5.h.6. Otistik kardeşi istememe, okulunda istememe

5.h.7. Annenin sevgisindeki ve davranışlarındaki farklılıktan yakınması veya annenin anlatması

5.h.8. Otizmlilik kardeşe nasıl davranmak gerektiği hakkında konuşma

5.h.9. Babanın kardeşlere davranışlarındaki farklılığı konuşma

5.h.10. Kardeşinin durumuna üzülüğünü ifade etme

5.h.11. Kardeşinin ileriye yönelik durumu hakkında konuşma

5.i. Annenin normal gelişim gösteren çocuğuyla otistik çocuğu hakkında konuşurken dikkat ettiği noktalar

5.i.1. Otizmlilik çocuğun olumlu özelliklerini ön plana çıkarma

5.i.2. Otizm hakkında konuşma

5.i.3. Kardeşlik bilinci kazandırma ve kardeşler arasındaki farklılığı anlatmaya

5.i.4. Otizmlilik çocukla ilgili bilgileri gerçeğe uygun olarak aktarmaya çalışma

5.i.5. Neden otistik çocuğuyla daha çok ilgilendiğini veya isteklerini yerine getirdiğini açıklamaya

5.i.6. Normal gelişim gösteren çocuğun kendini geleceğe yönelik sorumluluk hissetmemesini sağlamaya

5.i.7. Annenin normal gelişim gösteren çocuğu üzmemeye dikkat etmesi veya çocuktan üzülmemesini istemesi

5.i.8. Toplumun otizmi bilmediği ve bu nedenle böyle davrandıklarını anlatmaya

5.1.9. Annenin kendi duygularını, durumunu ve sorumluluklarını normal gelişim gösteren çocuğuyla paylaşması

5.1.10. Annenin duygusal davranmayarak normal gelişim gösteren çocuğuna model olması

5.1.11. Otizimli çocuğa bakmak gerektiğini anlatmaya çalışma

6.a. Normal gelişim gösteren kardeşin otizimli kardeşine yeni beceri ve davranışlar göstermesi

6.a.1. Gösterir

6.a.2. Göstermez

6.a.3. Kardeşler karşılıklı birbirlerine örnek olurlar

6.b. Normal gelişim gösteren kardeşin otizimli kardeşine gösterdiği beceriler ve davranışlar

6.b.1. Akademik beceriler

6.b.2. El sanatları ve el becerileri

6.b.3. Öz bakım ve günlük yaşam becerileri

6.b.4. Oyun oynama, oyuncakları kullanma

6.b.5. Eşyaları kullanma

6.b.6. Sosyal kurallar

6.b.8. Konuşmada örnek olma

6.b.9. Şarkı öğretme

6.c. Annenin normal gelişim gösteren çocuğun otistik kardeşine yeni beceriler ve davranışlar göstermesi için yaptıkları

6.c.1. Normal gelişim gösteren çocuğa sözel açıklamalarda bulunma

6.c.2. Sözel yönerge verme

6.c.3. Çocuklarıyla birlikte çeşitli beceriler ve davranışlar yapma

6.c.4. Normal gelişim gösteren çocuğunun davranışlarını otizimli çocuğuna örnek göstermesi

6.c.5. Normal gelişim gösteren çocuğa sorumluluk ve görev verme

6.c.6. Bir şey yapmama

6.c.7. Birlikte çalışmalarını için materyal sağlama

7.a. Otistik kardeşin günlük gereksinimlerini karşılamada normal gelişen kardeşin yardım etmesi

7.a.1. Yardım eder

7.a.2. Yardım etmez

7.a.3. Otistik kardeşin yardıma gereksinimi yok

7.a.4. Anne yardıma gerek duymaz

7.a.5. Otistik kardeş normal gelişen kardeşe yardım eder

7.b. Normal gelişim gösteren kardeşin otizimli kardeşine günlük ihtiyaçları konusunda yardımları

7.b.1. Öz bakım ve kişisel bakımına yardımcı olma

7.b.2. Annenin olmadığı zaman bakma ve kişisel ihtiyaçlarıyla ilgilenme

7.b.3. Annenin yetişemediği durumlarda yardımcı olma

- 7.b.4. Çevreye ve ya kendisine zarar veren davranışları anneye haber verme
- 7.b.5. Uyum
- 7.b.6. Çeşitli beceri ve davranışları gerçekleştirmesi için yönerge verme
- 7.b.7. Uygun olmayan yerlere oturmasını engelleme
- 7.b.8. Gıysilerini çıkarmasını engelleme

7.c. Otistik kardeşin günlük gereksinimlerini karşılamada normal kardeşin yardımcı olması için annenin yaptıkları

- 7.c.1. Normal gelişim gösteren çocuğu övme veya ödüllendirme
- 7.c.2. Annenin çocuklarla birlikte yapmayı önermesi
- 7.c.3. Görev ve sorumluluk verme
- 7.c.4. Otorite kurma
- 7.c.5. Sözel yönerge verme
- 7.c.6. Normal gelişim gösteren çocuğa açıklama yapma
- 7.c.7. Otizmli kardeşin davranışları ve onunla nasıl iletişim kurulacağı konusunda bilgilendirme
- 7.c.8. Bişey yapmama
- 7.c.9. Yardıma ihtiyaç duymama

8.a. Kardeşlerin birbirleriyle kavga etme sebepleri

- 8.a.1. Oyuncakları paylaşamama
- 8.a.2. Elektronik araçların paylaşamaması ve sırasına uyamama
- 8.a.3. Kardeşlerin birbirlerinin oyunlarını bozması
- 8.a.4. Otistik kardeşin normal gelişen kardeşin eşyalarına zarar vermesi
- 8.a.5. Normal gelişen çocuğun otizmli kardeşinin eşyalarını karıştırması
- 8.a.6. Yiyecek paylaşamama, otistik kardeşin normal kardeşin yiyeceklerini yemesi
- 8.a.7. Normal kardeşin otistik kardeşin işlerini yapmak zorunda kalması
- 8.a.8. Ebeveynleri paylaşamama ve kıskanma
- 8.a.9. Normal gelişim gösteren kardeşin anneye kızdığı zaman öfkesini otistik kardeşe yöneltmesi
- 8.a.10. Otizmli kardeşin problem davranışları
- 8.a.11. Otizmli kardeşin normal gelişen kardeşe ders yaptırmaması

8.b. Kardeşlerin kavga etme sıklığı

- 8.b.1. Her gün
- 8.b.2. Hafta sonları
- 8.b.3. Haftada birkaç kez
- 8.b.4. Sık değil
- 8.b.5. Çok sık değil
- 8.b.6. Ara sıra
- 8.b.7. Az
- 8.b.8. Otizmli kardeşin duygusal durumuna göre kavga sıklığının değişmesi
- 8.b.9. Annenin ortamı düzenlemesine göre kavga sıklığının değişmesi

8.c. Kardeşler arasındaki kavganın sonlaması

- 8.c.1. Normal gelişim gösteren kardeşin söylenmesi ve kızması
- 8.c.2. Kardeşlerden birinin ortamdaki ayrılması
- 8.c.3. Kardeşlerin birinin veya ikisinin ağlaması
- 8.c.4. Zarar verici davranışlar
- 8.c.5. Otizmlili kardeşin isteklerinin yerine gelmesi
- 8.c.6. Ebeveynlerin araya girmesi
- 8.c.7. Annenin kardeşlerin mekanını ayırması ya da mekanı ayırarak kardeşlere etkinlik önermesiyle
- 8.c.8. Annenin kardeşlerin birbirinden özür diletmesini sağlamasıyla
- 8.c.9. Annenin normal gelişim gösteren çocukla konuşması
- 8.c.10. Kendi kendilerine bitirirler
- 8.c.11. Annenin otizmlili kardeşin elinden kavga nedeni eşyayı alması

8.d. Annenin kardeşler arasındaki gerilimin kavgaya dönüşmesini engellemek için yaptıkları

- 8.d.1. Sözel veya fiziksel müdahale etme
- 8.d.2. Sözlü uyarıda bulunma
- 8.d.3. Çocukları farklı ortamlara alma
- 8.d.4. Kardeşler arasında sorun çıkmasına neden olan durumları önleme
- 8.d.5. Normal gelişim gösteren çocuğuna otizmlili kardeşiyle nasıl iletişim kuracağını veya kardeşin yetersizliğiyle ilgili açıklama yapma
- 8.d.6. Normal gelişim gösteren çocuğun duygusal durumuyla ilgilenme
- 8.d.7. Normal gelişim gösteren çocuğa vaadde bulunma
- 8.d.8. Otizmlili çocuğun isteklerini yerine getirme veya isteklerine öncelik verme
- 8.d.9. Otizmlili çocuğun dikkatini başka bir duruma veya etkinliğe yönlendirme
- 8.d.10. Otizmlili çocukla veya hem otizmlili hem kardeşle konuşma ve örnek verme
- 8.d.11. Herhangi bir şey yapmama

8.e. Annenin kardeşler arasındaki kavgayı çözmek için yaptıkları

- 8.e.1. Kardeşleri farklı ortamlara alma
- 8.e.2. Kavgaya neden olan eşyayı ortadan kaldırma
- 8.e.3. Fiziksel veya sözlü olarak müdahale etme
- 8.e.4. Sorunun çözümü için babanın gelmesini bekleme
- 8.e.5. Normal gelişim gösteren çocukla konuşma
- 8.e.6. Normal gelişim gösteren çocuğa başka bir etkinliğe önerme ve yönlendirme
- 8.e.7. Uyarıda bulunma veya öğüt verme
- 8.e.8. Otizmlili çocuğun isteklerini kabul etmek
- 8.e.9. Sorunu kendi aralarında çözemediklerinde müdahale etme
- 8.e.10. Karışmama
- 8.e.11. Diğer

9.a. Kardeşler birbirlerine itme, çimdikleme, ısırma, saç çekme gibi davranışların görülmesi

- 9.a.1. Kardeşler arasında itme, çimdikleme vs. davranışlar görülmez
- 9.a.2. Otizmlili kardeş yapar

- 9.a.3. Normal gelişim gösteren kardeş yapar
- 9.a.4. Hem otistik kardeş hem normal kardeş yapar.

9.b. Kardeşler arasındaki fiziksel şiddet içeren davranışlar

- 9.b.1. Vurma
- 9.b.2. Isırma
- 9.b.3. İtme
- 9.b.4. Çimdikleme
- 9.b.5. Öpme
- 9.b.6. Tükürme
- 9.b.7. Sıkma
- 9.b.8. Saç çekme
- 9.b.9. Sıkma
- 9.b.10. Tırmalama

9.c. Annenin kardeşler arasındaki itme, çimdikleme, ısırma, saç çekme gibi davranışlarla baş etme yöntemleri

- 9.c.1. Otizmlili çocuğa ceza verme ve isteklerini yerine getirtmeme
- 9.c.2. Otizmlili çocuğa eylemin sonucunu ve yaptığının yanlış olduğunu açıklama
- 9.c.3. Otizmlili çocuğa yaptığı davranışın aynısını yapma
- 9.c.4. Normal gelişim gösteren çocuğa açıklamalarda bulunma
- 9.c.5. Normal gelişim gösteren çocuğa kısa kisas davranmasını önerme
- 9.c.6. Kardeşleri ayırma
- 9.c.7. Fiziksel ve duygusal şiddet uygulama
- 9.c.8. Karışmama
- 9.c.9. Normal kardeşi uyarma

10.a. Normal gelişim gösteren çocuğun otizmlili kardeşine yönelik hor görme, tehdit etme, emir verme vs. davranışları

- 10.a.1. Olur
- 10.a.2. Olmaz

10.b. Davranışlar

- 10.b.1. Kendi işlerini yaptırma
- 10.b.2. Emir vererek kendi işlerini yaptırma
- 10.b.3. Emir verme
- 10.b.4. Tehdit etme
- 10.b.5. Hor görme

10.c. Annenin kardeşlerin birbirlerini hor görme, tehdit etme, emir verme davranışlarıyla baş etmek için yaptıkları

- 10.c.1. Fiziksel ve duygusal şiddet uygulama
- 10.c.2. Sözel uyarı
- 10.c.3. Engelli kardeşle ilgili açıklamada bulunma

- 10.c.4. Davranışın yoğunluğunu gözleme ve gerektiğinde müdahale etme
- 10.c.5. Annenin kendi davranışlarını örnek vermesi
- 10.c.6. Kardeşinin yerine kendini koymasını isteme
- 10.c.7. Aile içindeki konumunu hatırlatarak sınır koyma
- 10.c.8. Karışmama

11.a. Normal gelişim gösteren çocuğun otizmlı kardeşinin annesi tarafından kayırılma duygusu yaşayıp yaşamadığı

- 11.a.1. Olur
- 11.a.2. Olmaz

11.b. Annenin normal gelişim gösteren çocuğunun otistik kardeşinin kayırıldığı duygusunu önlemek için yaptıkları

- 11.b.1. Ebeveynlerde arasında çocukların sorumluluğunu paylaşma
- 11.b.2. Normal gelişim gösteren çocuğa kardeşine neden daha farklı davrandığını ve daha fazla zaman ayırdığını açıklama
- 11.b.3. Çocukların her birine eşit davranma
- 11.b.4. Normal çocuğu okula götürme
- 11.b.5. Yardımcı tutma
- 11.b.6. Normal kardeşe ayrılan zamanı artırma
- 11.b.7. Profesyonel yardım alma
- 11.b.8. Çatışma
- 11.b.9. Daha hoşgörülü davranma
- 11.b.10. Otizmlı kardeşin daha çok sevgiye ihtiyacı olduğunu söyleme

12. Annenin normal gelişen çocuğunu ihmal etmemek için yaptıkları

- 12.1. Normal gelişim gösteren çocukla özel zaman geçirme
- 12.2. Çocukların her birinin ihtiyaçlarına göre annenin kendi zamanını düzenlemesi
- 12.3. Normal gelişim gösteren çocuğun kişisel bakımı, okulu ve dersleriyle ilgilenme
- 12.4. Normal gelişim gösteren çocuğa duygusal destek sağlama
- 12.5. Çocukların her birine eşit davranma ve eşit imkanlar sağlama
- 12.6. Normal gelişim gösteren çocuğun sevdiği şeyleri yapmasını sağlama
- 12.7. Ebeveynlerin kardeşlerle ilgilenme sorumluluğunu kendi aralarında paylaşmaları
- 12.8. Normal gelişim gösteren çocuğa daha fazla zaman ayırabilmek için yardımcı tutma
- 12.9. Normal gelişim gösteren çocuk için uzman desteği alma
- 12.10. Normal gelişim gösteren çocuk için aile bütçesinden daha fazla ödenek ayırma
- 12.11. Bir şey yapmama

13.a. Normal gelişim gösteren kardeşin otizmlı kardeşiyle ilgili anneye sorma davranışı

- 13.a.1. Sorar
- 13.a.2. Sormaz
- 13.a.3. Şu anda sormuyor, küçükken sorardı

13.b. Normal gelişim gösteren kardeşin otizmlı kardeşiyle ilgili anneye sorduğu sorular

13. b.1.Otizmlı kardeşin davranışlarıyla ilgili sorular

13.b.2.Otizmin sebebiyle ilgili sorular- hastalığın nedenini sorma

13.b. 3. Otizmlı kardeşin iyileşip iyileşmeyeceği ve tedavisiyle ilgili sorular :

13. b.4.Otizmlı kardeşle ilgili duygusal sorular

13.b.5. Otizmlı kardeşin sosyal yaşantısıyla ilgili okulu, öğretmenleri ve arkadaşlarıyla ilgili sorular

13.b.6. Otizmlı çocuğun geleceğiyle ilgili sorunlar

13.c. Annelerin normal gelişim gösteren çocuğunun otizmlı kardeşiyle ilgili sorduğu sorulara yanıtları

13.c.1. Otizmlı kardeşin davranışlarıyla ilgili sorulara yanıtları (niye sinirli, neden anlamıyor, bunu nasıl anlıyor)

13.c.1. 1. Hasta olduğunu söyleme

13.c.1. 2. Otizm tanısından bahsetmeden farklılığı ile ilgili bilgi verme

13.c.1. 3. Otizmle ilgili kitap, broşür vs. okuma ve okutma

13.c.1.4. Gelişimindeki ve davranışlarındaki ilerlemeleri anlatma

13.c.2. Otizmin sebebiyle ilgili sorular

13.c.2. 1.Nedenin bilimsel olarak bilinmediğini söyleme

13.c.2. 2.Yaradılışının bu şekilde olduğunu söyleme

13.c.2. 3.Sebebini bilmediğini söyleme

13.c.2.4 .Hasta olduğunu söyleme

13.c.2.5. Kardeşin gibi başka çocuklar var

13.c.3. Otizmlı kardeşin iyileşip iyileşmeyeceğine ilişkin sorular

13.c.3.1.Otizmlı kardeşin durumunun kalıcı olduğuna ilişkin açıklamada bulunma

13.c.3. 2.Otizmlı çocuğunun iyileşip iyileşmeyeceğinin belli olmadığını söyleme

13.c.3.3.Başka hastalar ve hastalıklardan örnek vererek açıklamada bulunma

13.c.3.4,Gelişimindeki ilerlemelere dayalı açıklamada bulunma

13.c.3.5.Normal gelişim gösteren çocuğu bilgi alması için kardeşinin doktoruna götürme

13.c.4. Otizmlı kardeşle ilgili duygusal sorular (kendisine yönelik sorular, beni seviyor mu, bana ceza mı)

13.c.4.1.Otizmlı kardeşin kendisini sevdiğini söyleme

13.c.4.2.Otizmlı kardeşin varlığının ceza olmadığını söyleme

13.c.5. Otizmlı kardeşin sosyal yaşantısıyla ilgili sorular (okulu, öğretmenleri ve arkadaşlarıyla ilgili sorular, arkadaşları nasıl, sınıfı nasıl)

13.c.5.1.Konuşamayan çocuğun öğretmeni konuştuğunu söyleme

13.c.5.2. Otizmlı çocuğun arkadaşlarının kendisine benzediğini söyleme

13.c.6. Gelen soruları yanıtlamak istememe

13.c.6.1.Anlatmak istemiyorum

14.a. Problem davranışlar

- 14.a.1. Saldırgan davranışlar
- 14.a.2. Yıkıcı davranışlar
- 14.a.3. Yineleyici davranışlar
- 14.a.4. Yoksunluk

14.b. Otizmlı Kardeşin problem davranışları karşısında normal gelişim gösteren kardeşin davranışları

- 14.b.1. Otizmlı kardeşin problem davranışını taklit etme
- 14.b.2. Annenin yanına gitme ve anneye haber verme
- 14.b.3. Ağlama
- 14.b.4. Tükürme davranışı karşısında üstünü temizleme
- 14.b.5. Fiziksel veya sözel müdahaleyle karşılık verme
- 14.b.6. Uyarıda bulunma
- 14.b.7. Kaçma ve ya ortamdaki uzaklaşma
- 14.b.8. Oyuna dönüştürme
- 14.b.9. Kardeşin kaçma davranışı karşısında gidip getirme –izinsiz bir şey aldığında tutma
- 14.b.10. Annenin önerdiği şekilde davranma ve yardımcı olma
- 14.b.11. Herhangi bir şey yapmama

14.c. Annenin normal gelişen çocuğun otistik kardeşin problem davranışlarıyla baş etmesi için önerileri

- 14.c.1. Normal gelişim gösteren çocuktan ortam değiştirmesini önerme
- 14.c.2. Görmezden gelmelerini yapılacak bir şey olmadığını söyleme
- 14.c.3. Normal gelişim gösteren kardeşe kısa kısıp davranmasını önerme
- 14.c.4. Normal gelişim gösteren çocuğa açıklama yapma
- 14.c.5. Otizmlı kardeşin ilgisini başka yere yöneltmesini isteme
- 14.c.6. Otizmlı kardeşini sakinleştirmek için istediğini yapmasını veya cips, film vs. vermesini
- 14.c.7. Normal gelişim gösteren çocuğu annesine yardım ettiği için övme
- 14.c.8. Otizmlı kardeşin problem davranışı olduğunda anneye haber verilmesini isteme
- 14.c.9. Öneride bulunmama
- 14.c.10. Öneriye ihtiyacı yok

15.a. Normal gelişim gösteren kardeşin otizmlı kardeşinin durumuyla ilgili çevreden gelen sorular karşısında davranışları

- 15.a.1. Açıklama yapmak istememe
- 15.a.2. Çevreden gelen sorulara üzülmesi
- 15.a.3. Açıklama yapma
- 15.a.4. Normal gelişim gösteren çocuğa kardeşıyla ilgili soru sorulmaması
- 15.a.5. Annenin çocuğun tepkisini bilememesi

15.b. Normal gelişim gösteren kardeşin otizmlı kardeşinin durumuyla ilgili çevreden gelen sorular yanıtları

- 15.b.1. Kardeşinin otistik, engelli, hasta, sorunlu veya özürlü olduğunu söyleme

- 15.b.2. Kardeşinin özel yeteneklerini anlatma
- 15.b.3. Kardeşinin durumunun düzeleceğini söyleme
- 15.b.4. Kardeşinin durumunu olduğu gibi anlatma
- 15.b.5. Biraz konuşabildiğini ve ailenin anladığını söylemesi
- 15.b.6. Annenin yaptığı şekilde açıklamalarda bulunma

15.c. Annenin normal gelişim gösteren çocuğunun otizmlı kardeşinin durumuyla ilgili çevreden gelen soruları nasıl yanıtlayacağıyla ilgili önerileri

- 15.c.1. Kardeşinin otistik veya rahatsız olduğunu söylemesini önerme
- 15.c.2. Kardeşinin davranışlarındaki farklılığı ve sorunlarını anlatmasını önerme
- 15.c.3. Kardeşinin durumunu toplumsal yaşam içinde utanmadan anlatmasını önerme
- 15.c.4. Kardeşinin davranışlarının elinde olmadığını söylemesini önerme
- 15.c.5. Kardeşinin gelişimindeki ilerlemelerden söz etmesini önerme
- 15.c.6. Otizmlı kardeş rahatsız olacağı için hasta dememesini önerme
- 15.c.7. Annenin kendisinin duygusal olarak ve anlatımlarıyla model olduğu şekilde anlatmasını önerme
- 15.c.8. Annenin nasıl bir öneride bulunacağını bilememesi veya öneride bulunmaması
- 15.c.9. Rahatsız olduğu sorular ve tepkileri yanıtlamaması ve bu kişilerden uzak durması:
- 15.c.10. Normal gelişim gösteren çocuğun öneriye ihtiyacının olmaması

16. Diğer annelere öneriler

- 16.1. Kardeşler arasında yakınlık ve sorumluluk duygusunun gelişmesini sağlama
- 16.2. Otizmlı çocuğa ve normal gelişim gösteren çocuğa eşit davranma
- 16.3. Otizmlı çocuğa öncelik verme
- 16.4. Otizmlı çocuğu olumsuz yaklaşmama
- 16.5. Normal gelişim gösteren çocuğu ihmal etmeme
- 16.6. Normal gelişim gösteren çocuğu otizmlı kardeşi hakkında bilinçlendirme
- 16.7. Çocuğunun engelini kabul etme
- 16.8. Sabırlı ve umutlu olma
- 16.9. Otizmlı çocuğu olan anneler tek çocuk yapmaları veya bakabileceklerini düşünüyorsa (kendine güveniyorsa) ikinci bir çocuk yapmalı
- 16.10. Kardeşlere şiddet uygulamama ve sorunları konuşarak çözümlenme
- 16.11. Diğer

Ek- 3 Değerlendirmeciler Arası Güvenirlik Hesaplaması

Görüş birliği / Görüş birliği + Görüş ayrılığı X 100

Soru no	Görüş birliği	Görüş ayrılığı	Güvenirlik puanı
2.a.1	2+3+3+2+1+1+1+1+3+2= 19	1	19/(19+1) = 95
2.a.2	2+1+1+1+1+1+1+2+1+1= 12	1+1= 2	12/(12+2) = 85
2.b	1+1+1+1+1+1+1+1+2= 11	0	11/(11+0)= 100
2.c	1+1+1+1+1+1+1+1+1+3= 12	1+1+1+1+1= 6	12/(12+6)= 66
2.d	3+1+1+1+1+1+2+3+2+2= 15	1+1= 2	15/(15+2)= 88
3.a	2+3+2+2+2+2+2+1+2+2= 20	1+1= 2	20/(20+2)= 90
3.b	1+1+1+1+1+1+1+1+1+1= 10	1	10/(10+1)= 90
3.c	1+2+1+2+1+2+1+1+2= 13	0	13/(13+0)= 100
3.d	1+2+1+1+1+2+1+1+2= 13	0	13/(13+0)= 100
3.e	2+1+1+3+1+1+1+2+2+3= 17	0	17/(17+0)= 100
3.f	1+2+1+3+1+1+1+2+1+1= 14	1	14/(14+1)= 93
3.g	1+2+2+1+2+1+1+1+2+2= 15	1+1=2	15/(15+2)= 88
3.h	1+1+2+2+2+1+1+1+1+1= 13	2+1+1+1+1+1+1= 8	13/(13+8)= 61
4.a	1+1+1+1+1+1+1+1+1= 9	1	9/(9+1)= 90
4.b	2+1+3+1+2+1+1+1+1+1= 14	0	14/(14+0)= 100
5.a	2+2+3+3+3+2+2+1+2+3= 23	1+1= 2	23/(23+2) =92
5.b	1+1+1+1+1+1+1+1+1= 9	1	9/(9+1)= 90
5.c	1+1+2+1+1+1+1+2+1= 11	1	11/(11+1)= 91
5.d	1+2+1+1+1+1+2+2+3+2= 16	1	16/(16+1)= 94
5.e	1+1+1+2+1+1+2+1+1+1= 12	0	12/(12+0)= 100
5.f	2+3+2+2+2+2+2+2+2+2= 21	1+1= 2	21/(21+2)= 91
5.g	1+1+1+1+1+1+1+2+2+1= 12	1	12/(12+1)= 92
5.h	2+2+1+2+1+2+2+1+1+1= 15	1	15/(15+1)= 93
5.ı	2+1+1+1+1+1+1+2+1= 16	1+1+2= 4	16/(16+4)= 80
6.a	1+1+1+1+1+1+1+1+1+1= 10	0	10/(10+0)= 100
6.b	2+2+2+1+3+2+1+1+2= 16	1+1= 2	16/(16+2)= 88
6.c	1+1+1+1+1+1+1+1+1+1= 10	1+1+2+2= 6	10/(10+6)= 62
7.a	1+1+1+1+1+1+1+1+1+1= 10	0	10/(10+0)= 100
7.b	1+1+1+1+1+2+2+1= 10	1	10/(10+1)= 90
7.c	1+1+1+2+1+1+1= 8	1+1+1= 3	8/(8+3)= 72
8.a	1+1+2+1+3+2+2+1+1+2= 16	0	16/(16+0)= 100
8.b	1+1+1+1+1+1+1+1+1+1= 10	0	10/(10+0)= 100
8.c	1+1+1+1+1+1+1+1+1+1= 10	1	10/(10+1)= 90
8.d	1+1+2+2+1+2+1+1+1= 12	1+1+1= 3	12/(12+3)= 80
8.e	1+1+1+1+1+1+1+1+2+1+1=12	0	12/(12+0)= 100
9.a	1+1+1+1+1+1+1+1+1= 9	1	9/(9+1)= 90
9.b	1+1+1+2+1+2+1+2= 11	0	11/(11+0)= 100
9.c	1+1+2+2+1+1+1+1= 10	1	10/(10+1) = 90
10.a	1+1+1+1+1+1+1+1+1+1= 10	0	10/(10+0) =100

Soru no	Görüş birliği	Görüş ayrılığı	Güvenirlik puanı
10.b	$1+1+1+1+1+1+1= 7$	0	$7/(7+0) = 100$
10.c	$1+1+1+1+2+2+1= 9$	0	$9/(9+0)= 100$
11.a	$1+1+1+1+1+1+1+1+1= 9$	0	$9/(9+0)= 100$
11.b	$1+1+1+1+1+1+1+2+1+1= 11$	$1+1= 2$	$11/(11+2)= 84$
12	$1+1+1+2+1+1+2+1+2+2= 14$	$1+1+1= 3$	$11/(11+3)= 82$
13.a	$1+1+1+1+1+1+1+1+1+1= 10$	0	$10/(10+0)= 100$
13.b	$2+1+1+1+2+3+1+2= 13$	0	$13/(13+0)= 100$
13.c	$2+1+1+1+2+2+1+1= 11$	0	$11/(11+0)= 100$
14.a	$2+1+2+1+1+1+1+1+1= 11$	1	$11/(11+1)= 91$
14.b	$1+1+1+1+1+4+1+1+1+1= 13$	0	$13/(13+0)= 100$
14.c	$1+1+1+2+1+1+1+1+1+1= 10$	1	$10/(10+1)= 90$
15.a	$2+1+1+1+1+1+1+1+1= 10$	1	$10/(10+1)= 90$
15.b	$1+1+1+1+1+1+1+1= 8$	1	$8/(8+1)= 88$
15.c	$1+1+2+1+2+1+1+1+1= 11$	1	$11/(11+1)= 91$
16	$1+3+1+2+2+2+1+1+2+1= 16$	1	$16/(16+1)= 94$
ORTALAMA			91.5

Ek- 4 Görüşme Kayıt Cetveli

Görüşmenin Adı:			
Yer:		Tarih:	
Görüşülen Kişi:		Görüşme No:	
Görüşmeci:		Sayfa No:	
Betimsel İndeks	Satır No	Betimsel Veri	Gözlemci Yorumu

Ek- 5 Betimsel İndeks

BETİMSSEL İNDEKS		
Görüşmenin Adı:		
Yer:		Tarih:
Görüşülen Kişi:		Görüşme No:
Görüşmeci:		Sayfa No:
Sayfa No	Satır No	Betimsel Veri

Ek- 6 Yansıtma İndeksi (Görüşmeci Yorumu)

YANSITMA İNDEKSİ		
Görüşmenin Adı:		
Yer:		Tarih:
Görüşülen Kişi:		Görüşme No:
Görüşmeci:		Sayfa No:
Sayfa No	Satır No	Yansıtma Verisi

Ek- 7 Günlük

GÜNLÜK NO:		TARİH:
		SAYFA NO:
Satır No	Günlük	